

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳукуки дастнавис

ВБД: 336.15(575.3)

ОДИНАЗОДА САФАРАЛӢ ПУЛОДХОН

**ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАХШИ БОНКӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИСЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи
иҳтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Қурбонов Абдулхайр Каримович

Душанбе – 2025

Мундариҷа

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАХШИ БОНКӢ.....	15
1.1. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии фаъолияти бонкҳо ва аҳамияти он дар муносибатҳои муосири иқтисодӣ.....	15
1.2. Усулҳои идоракунии бахши бонкӣ дар иқтисодиёти муосир.....	31
1.3. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ вобаста ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ.....	47
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАХШИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	68
2.1. Вазъи муосири бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири давлат ба таҳкими минбаъдаи он.....	68
2.2. Таҳлили фаъолияти бонкҳои давлатӣ ва нақши онҳо дар инкишофи нишондиҳандаҳои сохторӣ-молиявии бахши бонкӣ.....	93
2.3. Андозбандии ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун фишанги идоракунии давлатӣ дар бахши бонкӣ.....	107
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАХШИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	121
3.1. Тақвияти ҷанбаҳои афзалиятноки идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ.....	121
3.2. Баландбардории нақши давлат дар таъмини фаъолияти самараноки бахши бонкӣ.....	134
3.3. Такмилдиҳии меъёрҳои пруденсиалӣ-назоратӣ вобаста ба идоракунии бахши бонкӣ.....	145
ХУЛОСА.....	158
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	162
РӢЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	165

ФЕҲРИСТИ ИҲТИСОРАҲО

ҚТ – Қумхурии Тоҷикистон

МНМОҚТ – Маҷлиси намояндагони маҷлиси олии Қумхурии Тоҷикистон

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

КВД БА ҚТ – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки амонатгузории Қумхурии Тоҷикистон

ҚСП – Қамъияти саҳомии пӯшида

ҚСК – Қамъияти саҳомии кушода

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

БМҚҚ – Бонки марказии Қумхурии Қазоқистон

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИҚШС – Иттиҳоди ҷамоҳири шуравии сотсиалистӣ

КВД БССТ – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки саноату содироти Тоҷикистон

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ФҚХ – Фонди қарзии хурд

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

ФПТИ – Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир

ННИ – Намояи нархҳои истеъмолий

СҲИР – Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд

ХБА – Ҳазинаи байналхалқии асбоб

ҚХЧ – Қумхурии халқии Чин

ҚҚ – Қумхурии Қазоқистон

ҚГ – Қумхурии Гурҷистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муносири иқтисодӣ бонкҳо ва сохтори бонкӣ ҳамчун институти махсус ва фароҳамоварандаи заминаи мусоиди молиявии рушди устувори соҳаҳои иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бахши бонкии дилхоҳ кишвари алоҳида ба раванди инкишофёбии хоҷагии халқ таъсири беандоза расонида, метавонад, ки заминаи суботи пайвастаи иқтисодиро фароҳам орад. Самаранокии муносибатҳои иқтисодие, ки дар мамлакат ба роҳ монда шудаанд, аз фаъолияти васеъ ва густурдаи бахши бонкӣ вобаста аст. Бояд қайд кард, ки айнаи замон аҳаммияти бахши бонкӣ дар иқтисоди бозорӣ афзоиш ёфта, вазифаҳои ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ афзоиш меёбад. Дар раванди фаъолияти бахши бонкӣ идоракунии мавқеи муҳимро касб намуда, суботи молиявиро таъмин менамояд. Идоракунии бахши бонкӣ ҳамчун механизм густурда ифода гардида, заминагузори инкишофи минбаъдаи ташкилотҳои қарзӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин чараён давлат низ истисно нест ва метавонад, ки ҳамчун институти махсус раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро идора намояд.

Давлат ҳамчун институти танзимкунандаи хоҷагии халқ метавонад ба раванди фаъолияти бонкҳо ва низоми бонкӣ нақши муассири худро гузорад. Вобаста ба ин, масъалаи баландбардории самаранокии идоракунии давлатии бахши бонкӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисоди миллӣ ва ҳолати ноустувори иқтисоди ҷаҳонӣ ин падидаҳо рӯз аз рӯз муҳимтар мегардад. То ҳол дар идоракунии низоми бонкӣ масъалаҳои зиёди ҷалталаб боқӣ мондаанд, ки бартарафнамоии онҳо метавонад ба рушди устувори бахши бонкӣ мусоидат намояд¹. Махсусан масъалаҳои, ки бо фароҳамории шароит барои фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ, баландбардории нақши бонкҳо дар иқтисодиёти воқеӣ ва таҳкими пояҳои бонкдорӣ вобастаанд, бояд мавриди баррасӣ ва ҳалли ҳамаҷиҳата қарор дода шаванд.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 12:30, шаҳри Душанбе.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зарурӣ асосҳои институтсионалии таъмини фаъолияти бонкӣ, аз ҷумла ҳамоҳангии бахши бонкӣ бо бахши воқеии иқтисодиёт то ҳоло ба дараҷаи лозима баррасӣ нагардидааст. Инчунин, дар адабиётҳои иқтисодӣ ва дар амалия нақши давлат дар танзими сохтори бонкӣ ба таври бояду шояд, ба дараҷаи талаботи зуд тағйирёбандаи бозор баҳогузорӣ карда нашудааст. Зеро давлат дар таҳияи шароити макроиқтисодӣ ва барқарорсозии нақш ва муайяннамоии вазифаҳои бахши бонкӣ дар таъмини суботи иқтисодӣ аҳаммияти бешумор дорад.

Масъалаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ ба дараҷаи кофӣ ва тибқи хусусиятҳои он дар ҷорчӯбаи иқтисоди миллӣ омӯхта нашудааст. Баъд аз гузариш ба модели иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҷдиди иқтисодиёти ватанӣ аҳаммияти давлат дар танзими бахши бонкӣ таҳкми ёфт ва он бояд аз нигоҳи нав ва муосир баҳо дода шавад. Махсусан таъсири пай дар пайи бухронҳои молиявӣ ба низоми бонкӣ (2008-2016) ва хоҳишҳои мавқеи бонкҳо дар иқтисодиёт асос мегардад, ки нақши давлат дар самти идоракунии бахши бонкӣ тақвият дода шавад.

Вобаста ба ин, таҳкими механизми идораи давлатӣ дар бахши бонкӣ, баҳодиҳии дурусти он, муайянсозии вазифаҳои бонкҳо дар иқтисодиёт, фаъолгардонии нақши бонкҳо дар бахши воқеии иқтисодиёти муосир ва баландбардории самаранокии кори бонкҳо бо истифода аз идоранамоии давлатӣ мубрамияти мавзӯи мазкурро ташкил менамоянд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар таҳқиқи самтҳои гуногуни идоракунии давлатии иқтисодиёт ва идораи давлатии бахши бонкӣ як қатор олимони иқтисодшиноси классик ба монанди А. Смит, К.Маркс, Ҷ.М. Кейнс, Л. Харрис, М.Фридман, Э.Гилл, Э.Ҷ. Долан, П.Самуэлсон ва дигарон саҳми босазо гузоштаанд.

Таҳқиқи илмӣ ҷанбаҳои гуногуни муаммои идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва масъалаҳои рушди устувори низоми бонкӣ, таъсири он ба иқтисодиёти мамлакат дар қорҳои илмӣ олимони тоҷик ба монанди: Назаров

Т.Н., Умаров Х., Хушвахтзода Қ.Х., Ш. Раҳимзода, Раҳимов З.А., Қодирзода Д.Б., Қурбонов А.К., Султонов З.С., Давлатов И.Х., Ғаниев Т.Б., Бердиев Р.Б., Обидов Ф.С., Шарифзода Б.М., Улуғхоҷаева Х.Р., Ризозода Т.Р., Ҳикматов У.С., Хайрзода Ш.Қ., Аминов Х.И. ва дигарон баррасӣ гардидааст.

Масъалаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар таҳқиқотҳои олимони хориҷӣ, ба монанди Лаврушин О.И., Жуков С.А., Костерина Л.Б., Шевчук А.М. В.К. Сенчагов, В. М. Новикова, В.Н. Живалова, Г.Г. Фетисова, Г.Н. Белоглазова, Е.Б. Герасимов, К.С. Тихонков, М.А. Котляров, М.В. Ершов, С.А. Андрюшин, С.М. Богомоллова, С.Н. Капустин ва дигарон ба таври васеъ инъикос ёфтааст.

Аммо, вобаста ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ ба таври амиқ таҳқиқоте дар шароити иқтисоди миллӣ ва дар шароити иқтисодиёти бозорӣ бо пуррагӣ гузаронида нашудааст, ки моҳияти аслии идоракунии давлатиро инъикос намуда, нақши давлатро дар ташаккули идоракунии бахши бонкӣ возеҳ нишон дода бошад. Махсусан аҳаммияти давлат дар идоракунии низоми бонкӣ, нақши давлат дар рушди сохтори бонкӣ, дастгирии давлатии низоми бонкӣ, тадқиқотҳои аниқ ва дақиқ дар маҷмӯъ бо пуррагӣ ба анҷом расонидашуда ҷой надорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва тақмили он дар доираи татбиқи стратегияву барномаҳои давлатии сатҳи миллӣ ва соҳавӣ ва санадҳои меъёриву ҳуқуқии зерин таҳия карда шудааст: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Самтҳои афзалиятноки тадқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (бахши илмҳои иқтисодӣ-бандҳои 1,7,8) ва Нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-тадқиқотии кафедраи кори

бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 тасдиқ гардида, мавриди таҳқиқот қарор дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад таҳқиқоти диссертатсионӣ муаммалгардонии механизми идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва дар ин асос пешниҳоди тавсияҳои илман асоснокгардида арзёбӣ мешавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Вобаста аз мақсади мушаххасгардида вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- омӯзиши асосҳои назариявии тақмили идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ;
- муайянсозии усулҳои ташкили идоракунии давлатии низоми бонкӣ дар шароити муосир;
- омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ;
- таҳлили ҳолати муосири рушди нишондиҳандаҳои молиявии бахши бонкӣ ва таъсири давлат дар ин самт;
- баҳодиҳии мавқеи бонкҳои давлатӣ ҳамчун институтҳои муҳими бахши бонкӣ ва раванди андозбандии ташкилотҳои қарзӣ;
- дақиқ намудани ҷанбаҳои афзалиятноки идоракунии давлатии бахши бонкӣ, тақвияти аҳаммияти давлат дар самти дастгирии молиявии бахши бонкӣ, коркарди стратегияи идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва таҳкими нишондиҳандаҳои пруденсиалӣ зимни идоракунии бахши бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва муаммалгардонии он дар шароити муосири иқтисодӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқот низоми муносибатҳои, ки раванди идоракунии давлатии бахши бонкиро фароҳам меорад ва саҳми давлатро дар идоракунии фаъолияти бахши бонкӣ муайян месозанд, ба ҳисоб меравад.

Фарзияи таҳқиқот аз он иборат аст, ки такмилдиҳии идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва самаранокии механизми истифодабарии он ба рушди низоми бонкӣ таъсири мусбӣ расонида, нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзиро таҳким мебахшад ва таъсири сармоягузориҳои бонкиро ба иқтисодиёт меафзояд. Идоракунии давлатии бахши бонкӣ на танҳо суботи молиявии ташкилотҳои қарзиро таҳким мебахшад, балки низоми муассири идоракуниро дар бонкҳои тичоратӣ роҳандозӣ намуда, сатҳи пардохтпазирӣ, бозоргирӣ ва тақвияти пайвастаи нишондиҳандаҳои молиявиرو замина мегузорад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқот дар асоси таҳлилу омӯзиши таҳаввулоти назариявии низоми бонкӣ, нақши давлат дар идоракунии бахши бонкӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти миллӣ, низоми баҳогузориҳои нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ, бонкҳои давлатӣ ва самтҳои ташаккулу рушди он дар идоракунии давлатии бахши бонкӣ гузаронида шудааст. Инчунин, дар таҳқиқот усулҳои таҳлили-муқоисавӣ оид ба муаммоҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ ҳамчун нишондиҳандаи ташаккул ва рушди бахши бонкӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар диссертатсия таълимоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ, мақолаҳо, ҳисоботҳои илмӣ, маводҳои конференсҳои илмӣ, ки дар самти идоракунии низоми бонкӣ, рушди нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ ва идоракунии давлатии бахши бонкӣ нигаронида шудааст. Дар таҳқиқот омӯзиши усулҳои умумӣ, ба монанди усулҳои диалектикӣ, илмӣ - мантикӣ, ки натиҷаи ба вучуд омадани фарзияҳои дақиқ дар самти идоракунии давлатии бахши бонкӣ мебошад, оварда шудааст. Барои таҳияи пешниҳодҳо дар таҳқиқот усулҳои зерин ба монандӣ: абстрактӣ-мантикӣ, индуктивӣ, ҳисобҳои таҳлилӣ, таҳлили муқоисавӣ, монографӣ, сотсиологӣ, ҳисобӣ-конструктивӣ, таҳлилӣ-омилӣ ва гурӯҳбандии омӯрӣ истифода гардидаанд.

Сарчашмаи маълумотро қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳши бонкӣ, идоракунии давлатии он, дастурамалҳо ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои таҳлилии институтҳои байналхалқии молиявии бонуфуз ва марказҳои таҳқиқотии хориҷӣ, маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзӣ таҳлилу хулосаҳои институтҳои давлатӣ ва мақолаҳои олимони ватанию хориҷӣ ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар давраи 2018-2024 иҷро шудааст.

Навгони илми таҳқиқот аз асосноккунии асосҳои назариявӣю амалии такмилёбии идоракунии давлатии баҳши бонкӣ ва дар ин замина ташкили фаъолияти самараноки низоми бонкӣ ва тақвияти механизми ҳамкориҳои давлат ва баҳши бонкӣ арзёбӣ карда мешавад.

Дастовардҳои муҳимтарине, ки муаллиф зимни таҳқиқот ба даст оварда ба ҳимояи ошкоро пешниҳод менамояд, инҳо ба шумор мераванд:

➤ омӯзиши концепсияҳо ва назарияҳои мавҷуда имкон доданд, ки мавқеи низоми бонкӣ ҳамчун субъекти сармоягузор ва татбиқкунандаи амалиёти бонкӣ дар иқтисодиёт мушаххас таҳқиқ карда шавад, низоми бонкӣ ҳамчун баҳши муҳими хоҷагии халқи мамлакат арзёбӣ гардад ва вобаста ба ташаккули идоракунии давлатии баҳши бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ назари муаллифӣ пешниҳод гардид, ки тибқи он идоракунии давлатии баҳши бонкӣ метавонад самаранокии фаъолияти хоҷагидориро афзун сохта, ба рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ замина гузорад;

➤ ҷанбаҳои назариявии идоракунии давлатии баҳши бонкӣ таҳқиқ гардида, усулҳои муассире, ки давлат метавонад ҳангоми идоракунии баҳши бонкӣ истифода намояд, ошкор гардида, арзёбӣ шудааст, ки давлат метавонад ҳамчун институти салоҳиятнок низоми идоракунии баҳши бонкиро коркард намуда, бо методҳо ва роҳу воситаҳои гуногун дар асоси қонунгузорӣ,

меъёрҳои пруденсиалӣ, андозбандӣ раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро идора намояд ва чараҳои фаъолияти самраноки онҳоро замина гузорад;

➤ вобаста аз таҳқиқи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва омӯзиши усулҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва нақши давлат дар раванди пешрафти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ҷанбаҳои муҳим ба монанди баландбардории иқтидори молиявӣ, таҳкими пардохтпазирӣ, таъмини босуботи бозоргирӣ ва ғайраҳо пешниҳод карда шудааст, инчунин, дар асоси таҷрибаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ мушаххас гардидааст, ки давлат метавонад устувории молиявӣ ва суботи доимии бахши бонкиро на танҳо зимни бӯҳронҳои иқтисодӣ, балкӣ пайваста назорат ва идора намояд, то таъсири давлат дар чараҳои фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ мақоми махсусро касб намояд;

➤ ҳолати муносири бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ташаккули нишондиҳандаҳои молиявӣ ва нақши давлат дар инкишофи онҳо таҳлил гардида, муайян карда шудааст, ки давлат метавонад тариқи дастгириҳои молиявӣ, ташкили фондҳои махсус аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва низоми идоракунии самаранок нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзиро тақвият бахшад ва таҳкими пардохтпазириву бозоргирии чараҳои фаъолияти бахши бонкиро устувор нигоҳ дорад;

➤ мавқеи бонкҳои давлатӣ ҳамчун институтҳои калидии низоми бонкӣ таҳлил гардида, мушаххас карда шуд, ки ташкилотҳои қарзии давлатӣ дар раванди пешбурди фаъолияти бонкӣ дар ҳудуди кишвар мавқеи асосиро касб намуда, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи устуворро соҳибанд, дар робита ба ин дурнамои рушди фаъолияти бонкҳои давлатӣ коркард гардида аст, ки тибқи дурнамои таҳиянамуда дар давоми солҳои 2025-2030 ҳиссаи бонкҳои давлатӣ дар сармояи низоми бонкӣ то ба андозаи 37% меафзояд ва имкониятҳои иқтисодии институтҳои мазкур тақвият меёбад;

➤ ҷанбаҳои афзалиятноки идоракунии давлатии бахши бонкӣ таҳқиқ карда шуда, мушаххас гардид, ки идоракунии давлатии бахши бонкӣ аз ду

сатҳи асосӣ иборат мебошад: дар сатҳи якум давлат бо истифодаи механизмҳои макроиқтисодӣ ба монанди сиёсати пулию қарзӣ ва дар сатҳи дуюм бошад, бо истифодаи механизми иҷозатномадихӣ, бақайдгирӣ, андозбандӣ ва дигар усулҳо раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро идора карда метавонад, инчунин асоснок гардидааст, ки давлат дар самти дастгирии молиявии бахши бонкӣ аҳамияти беандозаро касб намуда, метавонад бо ташкили фондҳои маблағгузори давлатӣ фаъолияти ташкилотҳои қарзиро вусъат бахшад ва ошкор карда шудааст, ки раванди идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд бо усулҳои мушаххас иҷро шавад ва самаранокии истифодаи онҳо баҳогузори шавад, илова ба ин стратегияи идоракунии давлатии бахши бонкӣ коркард ва пешниҳод карда шудааст.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, аз инҳо иборатанд:

- омӯзиши асосҳои назариявии идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ таҳқиқ гардида, ҷанбаҳои бунёдии идоракунии давлатии бахши бонкӣ мувофиқи ақидаи муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ асоснок карда шуда, идоракунии давлатии бахши бонкӣ аз нигоҳи муаллиф тафсир гардидааст;

- усулҳои ташкили идоракунии давлатии низоми бонкӣ дар шароити муосир мавриди таҳлил қарор гирифта, ҳадафҳо, зарурият ва роҳу воситаҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ мушаххас карда шудааст;

- вазъи муосири нишондиҳандаҳои бахши бонкӣ таҳлил карда шуда, таъсири идоракунии давлатии бахши бонкӣ ба раванди ташаккул ва рушди дороиҳо, уҳдадориҳо ва тақвияти ҳолати пардохтпазирии бонкҳои тиҷоратӣ мӯйян гардида, имкониятҳои тавсеаи он аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда шудааст;

- мавқеи бонкҳои давлатӣ ҳамчун институтҳои муҳими бахши бонкӣ таҳлил гардида, аҳаммияти иқтисодии бонкҳои мазкур, ташаккули воҳидҳои

сохторӣ ва таҳкими нишондиҳандаҳои молияии бонкҳои давлатӣ нисбат ба бонкҳои тичоратӣ баррасӣ шуда, дурнамои рушди нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ нисбат ба низоми бонкӣ коркард гардидааст;

- ҷанбаҳои афзалиятноки идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ муайян гардида, омилҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ ҳамчун: суботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ, устувории қурбӣ, ҳимояи манфиатҳои умумимиллӣ ва муштариён, рушди соҳаҳои стратегӣ ва татбиқи самараноки сиёсати пулию қарзӣ муайян ва асоснок гардидаанд;

- аҳаммияти давлат дар самти дастгирии молиявии бахши бонкӣ, коркарди стратегияи идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва таҳкими нишондиҳандаҳои пруденсиалӣ зимни идоракунии бахши бонкӣ дар шароити навини иқтисодӣ илман асоснок карда шудааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявии кори диссертатсиониро ақидаҳои назариявии мактабҳои иқтисодӣ ва дигар олимони ватанию хориҷӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ оид ба низоми бонкӣ, идоракунии давлатии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд, ки он дар амал асоснок карда шудааст. Инчунин, таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлил ва омӯзиши асосҳои назариявӣ методологӣ ва илмӣ бисёрсолаи муаллифро доир ба ҷанбаҳои гуногуни муаммоҳои идоракунии бахши бонкӣ, аҳаммияти давлат дар идоракунии ҷаъолияти ташкилотҳои қарзӣ фарогир мебошад. Тадқиқотҳои методологию назариявии гузаронидашуда метавонад дар оянда ҳамчун пойгоҳи маълумотҳо барои гузаронидани тадқиқотҳои методологӣ-назариявии идоракунии давлатии бахши бонкӣ, таҳияи санадҳои меъёриву ҳуқуқии идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гарданд.

Аҳаммияти амалии кори диссертатсионӣ дар истифодаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, маълумотҳои омили расмӣ, маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар маълумотҳои расмӣ асос ёфта, натиҷаҳои тадқиқотҳои амалии гузаронидашуда ва

тавсияҳои амалии барои идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат мекунад.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоягии маводҳои таҳқиқотӣ, коркарди оморӣ натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо ба таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқотҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати рисола ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти рисолаи мазкур ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз омода гардидааст: 10. Бонкҳо ва ташкилоти қарзӣ дигар: бандҳои 10.1. Ташаккули низоми бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ; 10.5. Устувории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стратегияи рушди он; 10.7. Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бонкҳо бо иштироки давлат, бонкҳо бо иштироки хориҷӣ, инчунин бонкҳои минтақавӣ; 11.7. Танзими давлатии ниҳодҳои қарзӣ молиявӣ, мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф аз таҳқиқи ҳамаҷонибаи тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба муайян намудани зарурати идоракунии давлатии бахши бонкии кишвар дар самти таъмини устуворӣ ва эътимодияти бахши бонкӣ ба шумор рафта, коркард, таҳлил ва тавсияву хулосаҳо доир ба омӯзиши таҳлили онҳо иборат мебошад. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар таҳияи ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва татбиқи барномаҳои молиявӣ, метавонанд мавриди истифодаи васеъ қарор дода шаванд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ ва нуқтаҳои муҳими таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмӣ назариявӣ байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин дар конференсияҳои ҳарсолаи ҳайати профессорону устодон ва кормандони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ироа гардидаанд. Нуқтаҳои муҳимми таҳқиқоти диссертатсионӣ

дар якчанд конференсияҳои илмию назариявии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ ба монанди «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунонӣ ва иқтисодиёти иноватсионӣ» (Душанбе, ДМТ, 10 феввали соли 2023); конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирус (COVID-19)» (Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 11 декабри соли 2021); конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ» (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021) баррасӣ ва маъруза гардидаанд.

Интишор аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ 24 мақола (дар ҳаҷми 8,8. ҷ.ҷ.) ба нашр расидааст, ки аз инҳо 10 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва тавсияҳо, номгӯи адабиёт иборат мебошад. Диссертатсия аз 182 саҳифаи матни ҷопӣ иборат буда, 7 диаграмма, 12 расм ва 19 ҷадвалро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ – МЕТОДИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАҲШИ БОНКӢ

1.1. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии фаъолияти бонкҳо ва аҳамияти он дар муносибатҳои муосири иқтисодӣ

Имрӯз масъалаи рушду инкишофи фаъолияти бонкҳо ва идоракунии онҳо дар меҳвари сиёсати давлат қарор дошта, ҷиҳати фаъолияти самараноки онҳо чораҳои зарурӣ андешида шуда истодааст. Фаъолияти самараноки бонк ва ё ташкилоти қарзӣ дар иқтисодиёти кишварҳо нақши калидӣ дошта, метавонанд дар такомули соҳаҳои бунёдӣ иқтисодиёт заминагузор бошанд. Имкониятҳои васеи молиявии бонкҳо дар шароити муосир ба рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад заминаи мусоид фароҳам орад, зеро бонкҳои тичоратӣ бо захираҳои молиявии худ метавонанд самтҳои гуногуни иқтисодиёти миллиро ташаққул диҳанд.

Ҳанӯз аз замони пайдоиш бонкҳо ҳамчун объекти таҳқиқот дар мадди назари олимони соҳа қарор гирифта буданд ва пайваста мавриди омӯзиши илмӣ қарор мегирифтанд. То замони муосир ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкҳоро олимони соҳа ба таври амиқ дақиқ мавриди омӯзиш қарор додаанд, ки ин гувоҳи возеҳи аҳамиятнок будани бонкҳо дар пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ мамлакат мебошад. Дар муносибатҳои иқтисодии муосир аз фаъолияти бонкҳо соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишварҳо вобаста буда, таъсири бевоситаи онҳо метавонад рушди устуворонаи иқтисодиётро таъмин намояд. Дар ҳамин радиф монетаризм, ки ҳамчун равияи афкори иқтисодӣ пулро дар маркази сиёсати иқтисодӣ мегузорад, нақши ҳалкунандаро дар ташаққули ин раванд мебозад.

Ба ақидаи мо, монетаризм заминаи нав дар сиёсати пулиро қарзӣ ба ҳисоб рафта, ба сифати воситаи муҳими идоракунии давлатии иқтисодиёт замина гузошта буд. Яке аз намояндагони ин равия Д. Юм ҳанӯз (1711-1776) оиди миқдори пул ва алоқамандии онро бо дараҷаи нарх ва ҳаҷми пул дар давлат тадқиқот бурда, пешниҳод карда буд, ки он аз

тарафи классикони илми иқтисодӣ дастгирӣ ёфта буд. Хусусан, аз ҷониби Д. Рикардо² ва М. Фридман³ сиёсати монетаристии муосир ба таври возеҳ ва равшан омӯхта шудааст.

Ҳамин тавр, бахши бонкӣ қисмати ҷудоинопазири низоми молиявӣ ва иқтисодии мамлакат буда, фароҳамоварандаи заминаи зарурӣ дар пешрафти соҳаҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Фаъолияти бонкҳо ва тартиби кори онҳо шуруъ аз замони пайдоиш мавриди таҳқиқ қарор гирифта буд. Таҳқиқи бонкҳо ҳамчун падидаи навин дар ҷомеа назари аксари муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб менамуд, зеро фаъолияти бонкҳо ва тартибу услуби он барои олимони соҳа ҷолиб менамуд. Аз ин рӯ, паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти бонкҳо ва аҳаммияту нақши он дар рушди иқтисодӣ – иҷтимоии ҷомеа аз ҷониби олимони мактабҳои гуногуни иқтисодӣ, ба монанди А. Смит⁴, Ч.М.Кейнс⁵, К. Маркс⁶, И. Шумпетер⁷, П.Самуэлсон⁸, Д. Рикардо⁹ ва дигарон мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқгарони соҳа тавонистаанд дар рушду тараққиёбии фаъолияти бонкҳо ва баландбардории аҳаммияти онҳо дар иқтисодиёт нақши боризи худро гузоранд. Ва имрӯз дар асоси таҳқиқотҳои арзишманди онҳо фаъолияти бахши бонкӣ дар кишварҳо ба таври мунтазам ва густурда ба роҳ монда шудааст.

Адам Смит дар асари гаронарзиши худ “Таҳқиқот оид ба табиат ва сабаби боигарии халқҳо” дарҷ менамояд, ки “бонкҳо дар маркази муносибатҳои иқтисодӣ қарор дошта, пояи муҳим дар баландбардории иқтисодиёту иҷтимоиёти ҳар як мамлакати алоҳида ба ҳисоб мераванд”¹⁰. Ин ҷо ба ақидаи мо, Адам Смит бонкҳоро муҳаррики асосӣ дар низоми иқтисодии кишварҳо медонад ва сатҳи инкишофи иқтисодиётро аз

² Рикардо Д. Сочинения. Т.2. статьи и речи о денежном обращении и банках. – М.: Госполитиздат, 1955. – 392с.

³ Фридман М. Основы монетаризма / Под науч. ред. Д.А. Козлова. — М.: ТЕИС, 2002. - 175 с.

⁴ Блауг М. Адам Смит // Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect. — М.: Дело, 1994. — С. 32—61. — XVII, 627 с.

⁵ Блауг М. Кейнс, Джон Мейнард // 100 великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 121-124. — 352 с.

⁶ Маркс К. Капитал. Т. 1. – М., 1960. – 907 с. – (Соч. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т. 23); Маркс К. Капитал. Т. 2. – М., 1961. – 648 с. – (Соч. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т. 24).

⁷ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1983-с. 178

⁸ Пол Э. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус // Макроэкономика – М.: Диалектика 2019 г., 586 с.

⁹ Рикардо, Д. Сочинения / Д. Рикардо; пер. М. Н. Смит. – Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1955. – Том 2. Статьи и речи о денежном обращении и банках. – 391 с. – Режим доступа: по подписке. – URL: biblioclub.ru (дата обращения: 11.03.2022). – Текст: электронный.

¹⁰ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В 2 т. -М.: Наука, 1993. -570 с.

фаъолияти онҳо вобаста медонад. Дар ҳамин асно, муҳимияти фаъолияти бонкҳоро Ч.М. Кейнс дар асарҳои худ “Назариyaи умумии шуғл, фоиз ва пул” ба таври возеҳ ва густурда баррасӣ намудааст. Ӯ дар замони худ “мавқеи низоми молиявӣ ва бонкҳоро дар иқтисодиёт калидӣ арзёбӣ намуда, рушди иқтисодиётро аз фаъолияти самаранокӣ онҳо вобаста медонад”¹¹. Боз аз тарафи ин иқтисоддонӣ асри XX махсусан назариyaи пул, муносибатҳои қарзӣ ва фоиз ба таври васеъ ва густурда мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар асарҳои худ ба бонкҳо ва молия аҳаммияти зиёд зоҳир намудааст. Асосан паҳлуҳои гуногуни назариyавии фаъолияти бонкҳоро Ч.М. Кейнс ба таври васеъ таҳлил намуда, дар ин асос ба он ақидааст, ки бонкҳо ба дараҷаи рушди даромади миллӣ ва маҷмуи маҳсулоти дохилӣ таъсиррасон мебошанд. Гузашта аз ин, ӯ рақобатпазирии бонкҳоро дар фаъолияти густурдаи онҳо муҳим медонад. Дар воқеъ, имрӯз рақобатпазирии бонкҳо нишондиҳандаи асосӣ дар пешбурди фаъолияти устуворонаи онҳо мебошад, яъне вазъи молиявии бонкҳо, пардохтпазирӣ ва бозоргирии онҳо аз дараҷаи рақобатпазирӣ дар бозори бонкӣ вобаста мебошад.

Дар ин раванд Карл Маркс аз олимоне маҳсуб меёбад, ки дар асарҳои худ ба низоми пулӣ, сармоя, молия ва гирдгирдиши он аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намудааст. К. Маркс нақши низоми молиявиرو дар тараққиёбии бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ баланд арзёбӣ намуда, дарҷ мекунад, ки шохаҳои асосии иқтисодиёт вақте ба сармоя талабот пайдо менамоянд, ин талаботро низоми молиявӣ бояд қонеъ намояд¹². Яъне, аз нигоҳи ӯ, фаъолияти низоми муносибатҳои молӣ, қарзӣ ва молиявӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ, бояд то андозаи самаранок ва дуруст ба роҳ монда шавад.

Фаъолияти бонкҳо ҳамчун омилӣ аҳаммиятнок дар иқтисодиёт аз ҷониби П.Э. Самуэлсон низ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. П.Э. Самуэлсон чараёни фаъолияти бонкҳо ва гирдиши пулиро мавриди пажӯҳиши амиқ қарор додааст. Таҳқиқотиҳои ӯ аслан ба нақши бонкҳо дар идоракунии хоҷагии халқӣ кишварҳо равона гардида, зарурият ва аҳаммиятнокии онҳоро ҳамчун субъекти иқтисодӣ баррасӣ ва баҳогузорӣ намудааст. Ӯ

¹¹ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. -М.: Эксмо, 2007- 472 с.

¹² К. Маркс Капитал (Критика политической экономии). Издательство политической литературы –Москва, 1988 - С. 360-420

нисбати фаъолияти бонкҳо дар асарҳои гаронарзиши худ аҳаммияти ҷиддӣ дода, раванди пешравии истеҳсолотро аз ин вобаста донистааст¹³. Муҳаққиқи дигаре, ки раванди фаъолияти бонкҳоро ба таври васеъ ва ҳирфай таҳлил намудааст, Ё. Шумпетер арзёбӣ мегардад¹⁴. Ё. Шумпетер вобаста ба рушди низоми бонкӣ, фаъолияти институтҳои молиявӣ қарзӣ, ташаккули амалиёти молиявӣ таҳқиқотҳои назаррас анҷом додааст. Вобаста ба таҳқиқотҳои анҷомдода Ё. Шумпетер қайд намудан ҷоиз аст, ки бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ дар болоравии даромади миллӣ ва таҳкими маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат аҳамияти беандоза доранд.

Э.А. Брегел бошад, нақши бонкҳоро асосан дар миёнарав будани онҳо мебинад. Ӯ чунин ақида дорад, ки дар шароити муосир бонкҳо шакли махсуси ташкилоте мебошанд, ки онҳо вазифаи хосеро иҷро менамоянд, яъне пеш аз ҳама онҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ дар муносибатҳои пулӣ баромад менамоянд. Бояд қайд намуд, ки Э.А. Брегел бонкҳоро танҳо ба сифати миёнарави молиявӣ баҳо додааст¹⁵, ки ин ба назари мо нодуруст аст. Ба ақидаи мо, бонкҳо имрӯз дар низоми муносибатҳои бозорӣ хизматрасониҳои зиёдеро пешниҳод менамоянд ва миёнаравии молиявӣ яке аз онҳо мебошад.

Дар баробари ин, олимони рус низ фаъолияти бонкҳоро баррасӣ намудаанд, ки таҳқиқотҳои онҳо дар ин самт назаррас аст. Нуқтаи назари муҳаққиқ Лаврушин О.И. дар он асос меёбад, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун субъекти иқтисодӣ бояд тартиби гардиши зихараҳои молиявӣ-пулиро ба роҳ монда, сармоягузори соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллиро таъмин созанд. Лаврушин О.И. дар чунин андеша аст, ки бонк ҳамчун институти махсус дар иқтисодиёт дорои вазифаҳо ва як қатор принципҳои кории худ мебошад. Дар ин замина, ташкилотҳои қарзӣ муносибатҳои молиявӣ ва миёнаравиро дар иқтисодиёт анҷом медиҳанд¹⁶.

¹³ Самуэльсон П. Э. Основания экономического анализа /Пер. с англ. под ред. П.А. Ватника. — СПб.: Экономическая школа, 2002. — 604 с. — ISBN 5-900428-75-3

¹⁴ Шумпетер Ё. А. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1983-с. 178

¹⁵ Брегель Э.Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран. — М.: Гофиниздат, 1950 — с. 106-107

¹⁶ Лаврушин О.И. Устойчивость банковской системы и развитие банковской политики: монография. КноРус, 2016. -280с.

Ба ақидаи мо, пешниҳоди муаллиф қобили қабул буда, таҷассумкунандаи мафҳуми бонк дар низоми иқтисоди бозорӣ мебошад, чунки бонкҳо дар шароити муосир ин ташкилотҳои молиявӣ-тиҷоратӣ мебошанд.

Инчунин, муҳаққиқи дигар Жарковская Е.П. оид ба фаъолияти низоми бонкӣ ва идоракунии он дар он андеша аст, ки тартиби идоракунӣ ва амалан татбиқ намудани фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз истифодаи усулҳои муассир ва методҳои инноватсионӣ вобастагии зиёд дорад. Жарковская Е.П. бонкҳои тиҷоратиро дар иқтисоди миллий муҳарриқи пешбаранда арзёбӣ намуда, тараққиёти хоҷагии халқро аз онҳо вобаста донистааст¹⁷. Ин ҷо мо чунин тасаввур мекунем, ки дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ташкилкунандаи низоми муносибатҳои бозорӣ ба ҳисоб мераванд. Яке аз иқтисодчиёни дигари рус Костерина Т.М. ба ин самт нигоҳи дигар дорад ва дарҷ менамояд, ки ташкилотҳои қарзӣ ва бонкҳои тиҷоратӣ дар пешрафти соҳаҳои иқтисодӣ нақши сазовор доранд ва сармоягузори асосӣ ба шумор мераванд¹⁸.

Мо ба гуфтаҳои Кастерина ҳамфиқр буда, чунин ақида дорем, ки низоми бонкӣ ба раванди фаъолияти дигар субъектони иқтисодиёти миллий заминаи мусоиди рушдро фароҳам оварда, чараёни пешрафти онҳоро суръат мебахшад.

Гузашта аз ин, дар тадқиқотҳои як қатор олимони ватанӣ ба монанди Ш. Раҳимзода¹⁹, Раҳимов З.А.²⁰, Умаров Х.²¹, Қурбонов А.К., Хушвахтзода Қ.Х.²², Ҳикматов

¹⁷ Жарковская Е.П. Банковское дело – Учебник для студентов ВУЗов – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Омега-Л, 2007. – 285с.

¹⁸ Костерина Т.М. Банковское дело: учеб. для бакалавров / Т.М. Костерина; Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2013. – 332 с.

¹⁹ Ш. Раҳимзода Национальный банк Таджикистана и его задачи в 1997 г. — Вестник Национального банка Таджикистана. — Душанбе: 1997, № 4 — 0,2 п.л.

²⁰ Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики / З.А. Рахимов.: дис. ... док. экон. наук: 08.00.10 (Российской экономической академии им. Г. В. Плеханова) Москва. 2003. – 326

²¹ Умаров, Х.У. Методологические вопросы измерения финансовой и денежно-кредитной безопасности / Х.У. Умаров, Ш.А. Джалолов // ФЭС: Финансы. Экономика. 2017. - №12. - С.5-11.

²² Хушвахтзода Қ.Х., Қурбонов А.К. Бухгалтерский учет в микрофинансовых организациях. Душанбе – 2019. - С. 173.

У.С., Давлатов И.Х.²³, Шарипов Б.М.²⁴ ва дигарон бонкҳо ва бахши бонкӣ мавриди таҳлил ва баррасии васеъ қарор дода шудааст. Қисми зиёди муҳаққиқони ватанӣ аҳаммияти низоми бонкиро дар ташаккул ва рушди иқтисодиёти миллий ва соҳаҳои мухталифи хоҷагидорӣ баланд арзёбӣ намуда, пешравии ҷанбаҳои муҳими иқтисодиётро аз самаранокии фаъолияти ин институтҳо арзёбӣ намудаанд.

Шариф Раҳимзода калидӣ будани нақши бонкҳоро дар аксари асарҳои худ дарҷ намудааст. Аз он ҷумла, ӯ қайд мекунад, ки: “бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ дар пешбурди фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ нақши бениҳоят зиёд доранд”²⁵. Инчунин, Раҳимов З.А. дар ин самт таҳқиқотҳои назаррасеро ба анҷом расонидааст. Раҳимов З.А. нақши бонкҳоро пеш аз ҳама дар рушди инкишофи иқтисодиёт мебинад. Ӯ қайд мекунад, ки “гузариш ба иқтисоди бозорӣ рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳои иқтисоди миллиро талаб менамояд, аз ҷумла бахши бонкиро. Омили муҳими такмилдиҳанда ва тараққидиҳандаи низоми хоҷагидории кишвар дар шароити муосир, бахши бонкӣ доништа мешавад”²⁶. Мо ақидаи олимро дастгирӣ карда чунин меҳисобем, ки фаъолияти бахши бонкӣ вобаста ба рушди инноватсионӣ доимо ба тақвият зарурият доранд ва умуман бонкҳои тичоратӣ дар шароити муосири иқтисодӣ, ниҳоди асосии муносибатҳои бозорӣ дар иқтисоди миллий ба ҳисоб меравад. Фаъолияти ин бахш рушди устувори дигар соҳаҳои иқтисодиётро на ин ки таъмин, балки батанзим дароварда, рушд мебахшад.

Ба ақидаи мо бонк ташкилоти молиявии махсус мебошад, ки вазифаҳои ҷалби маблағҳои пулӣ, миёнаравӣ, қарздиҳӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои молиявиро дар иқтисодиёт иҷро мекунад ва бо мақсади ғоида ба даст овардан

²³ Давлатов И.Х. Становление и развитие банковской системы Таджикистана / И.Х. Давлатов. – Душанбе: Ирфон. 2005. – 225с. Давлатов И.Х. Центральный банк и финансовое регулирование и надзор // Деньги и кредит. 2015. -№5.-69-73 с.

²⁴ Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере республики таджикистан) / дис. на соискание ученой степени доктора наук по специальности 08.00.01-Экономическая теория (Макроэкономика)

²⁵ Ш. Раҳимзода Сиёсати молиявӣ ва муаммоҳои имрӯзаи пешбурди он - Маҷаллаи «Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ», № 4(75), Душанбе: 2016 - 0,25 п.л.

²⁶ Раҳимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики / З.А. Раҳимов.: дис. ... док. экон. наук: 08.00.10 (Российской экономической академии им. Г. В. Плеханова): Москва, 2003. – 326 с

ташкил мегардад. Дарачаи рушди иқтисоди миллӣ аз фаъолияти самараноки бахши бонкӣ вобастагии зиёд дорад.

Махсусан бояд қайд намуд, ки рақобатпазирии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи муҳим буда, баландбардории он дар шароити муосир такмилдиҳандаи нақши бонкҳо дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Ҷиҳати самаранокии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳо ба анҷом расонида шудаанд, ки баландбардории рақобатпазирии онҳоро таъмин менамояд.

Аз ин бармеояд, ки бонкҳо дар иқтисодиёт мақоми махсуси худро дошта, амалиётҳои гуногунро иҷро менамоянд. Ҷи тавре ки дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» қайд гардидааст, яке аз амалиётҳои асосии бонкҳо ин миёнаравии онҳо дар низоми иқтисодии муосир мебошад ва бонкҳоро зарур аст, ки дар тақсимнамоии сармоя байни субъектони иқтисодӣ фаъолона кор баранд.

Метавонем зикр намуд, ки имрӯз бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи иқтисоди миллӣ вазифаҳои худро дар ҷалби пасандозҳои аҳоли ҳоло ҳам ба таври зарурӣ иҷро накарда истодааст. Махсусан вазъи ҷалби воситаҳои пулии муваққатан озод аз ҷониби бонкҳо нигаронкунанда мебошад, зеро яке аз сарчашмаҳои асосии ташаккули сармояи бонкҳои тиҷоратӣ ин пасандоз ва амонатҳо ба ҳисоб мераванд. Таҳқиқи адабиёти соҳавӣ нишон медиҳад, ки қисми зиёди захираҳои молиявӣ-қарзии ташкилотҳои қарзиро маблағҳои ҷалбшуда ташкил медиҳанд, тақрибан то 75 фисад²⁷. Дар вобастагии ба ин, қайд намудан зарур аст, ки вазифаи муҳим ва калидии ташкилотҳои қарзӣ дар дар иқтисодиёт ин табдил додани захираҳои ҷалбшуда ба сармоя доништа мебошад. Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда гуфтан мумкин аст, ки солҳои охир баъзе омилҳои ташаккул ва рушди маблағҳои ҷалбшуда ва тартиби ҷалби онҳо таъсири манфӣ расониданд, ки дар натиҷа эътимоднокии низоми бонкӣ миёни аҳоли коҳиш ёфт.

²⁷Ш. Раҳимзода Сиясати молиявӣ ва муаммоҳои имрӯзаи пешбурди он - Маҷаллаи «Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ», № 4(75).- Душанбе: 2016 - 0,25 п.л.

Таъсири бухронҳои молиявии солҳои 2008-2012 ғайрибағаводи молиявии як қатор ташкилотҳои қарзиро зерини суол бурд. Дар ин раванд баъзе банкҳои тиҷоратӣ (ҚСҚ «Агроинвестбанк» ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк») муфлис эълон гардиданд ва қисме аз ташкилотҳои қарзии дигар пардохтпазирии худро аз даст доданд. Дар натиҷаи коҳишҳои шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи рақобатнокӣ паст гардид, ҳамаи маблағҳои муваққатан озод кам гардид.

Раванди устувори молиявии ҳар як банки тиҷоратӣ ва сатҳи пардохтпазирии он, бевосита аз идоракунии захираҳо ва самаранок истифодабарии онҳо вобастагии зиёд дорад. Банкҳои тиҷоратиро зарур аст, ки ҳарчи бештар захираҳои пулии муваққатан озоди аҳолиро ҳама намоянд ва онро ба сармояи қарзӣ табдил диҳанд. Зеро дар шароити муосир ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба захираҳои қарзӣ ниёз доранд. Пешниҳод намудани ин маблағҳо ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ имконият фароҳам меоварад, то ин соҳаҳо ба таври зарурӣ рушд намоянд ва дар маҷмӯи иқтисодиёти кишвар рақобатпазир гардад. Махсусан, ҳадафи чоруми стратегӣ эълон гардидани саноатикунони босуръати мамлакат банкҳоро вазифадор менамояд, ки ба ин соҳа қарзҳои дастрас ва имтиёзнокро пешкаш намоянд. Соҳаҳои кишоварзӣ, саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба захираҳои қарзӣ ниёз доранд ва ба ин соҳаҳо бояд барномаҳои қарзии махсус аз ҷониби банкҳо коркард ва пешниҳод карда шаванд. Сиёсати молиявии банкҳо бояд тавре роҳандозӣ карда шавад, ки ба соҳаҳои афзалиятнок ҳангоми пешниҳоди қарз авлабият дода шавад. Алалхусус банкҳои тиҷоратиро зарур аст, ки ҳангоми таҳияи барномаҳои қарзӣ соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишварро ба назар гиранд, то дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ осон гардад. Дар баробари ин, қарзҳои имтиёзнок ва дарозмуҳлатро ба ин соҳаҳо пешниҳод кунанд. Аксари банкҳои тиҷоратии ғайрибағаводкунанда сиёсати яхелаи қарзӣ доранд ва қарзҳо бо нархи нисбатан баланд пешниҳод карда мешаванд. Аз ин рӯ, рушди устувори ин соҳаҳоро таъмин кардан ғайриимкон небавад. Танҳо ҚВД БА ҚТ «Амонатбанк» дар сиёсати

қарзии худ баъзе қарзҳои имтиёзнокро мавриди истифода қарор додааст, ки боиси баландравии самаранокии ин соҳаҳо мегардад, вале ҳаҷми ин маблағҳо нисбат ба сандуқи қарзии баҳши бонкӣ бениҳоят кам аст. Гузашта аз ин, ин маблағҳо кутоҳмуҳлат мебошанд, ки истифодаи онҳо дар баҳши воқеии иқтисодиёт ғайри имкон аст.

Чихати боз ҳам вусъат бахшидани рушди иқтисоди миллӣ, бонкҳоро зарур аст, ки механизмҳои ҳамоҳангӣ бо баҳши воқеии иқтисодиётро мавриди амал қарор диҳанд, яъне методҳои таъсирбахшӣ дар шароити муосир бояд аз нав дида баромада шаванд. Дар сиёсати молиявии бонкҳо масъалаҳои таҳия гарданд, ки ҳамгироии баҳши воқеиро таъмин созанд. Зеро масъалаи мазкур имрӯз дар мадди назари бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад²⁸. Дар баробари ин, бонкҳо бояд тадбирҳои андешанд, ки саҳми онҳоро дар ин самт боз ҳам афзун намояд.

Мавриди қайд аст, ки захираҳои худии бонкҳои амалкунандаи мамлакат барои пешниҳоди қарзҳо, аз ҷумла қарзҳои калон ба субъектҳои иқтисодӣ кифоя нест. Барои ҷалби сармояҳои дохилӣ ва хориҷӣ бонкҳоро зарур аст, ки фаъолияти худро дар бозорҳои молиявии минтақавӣ ва байналмилалӣ ба роҳ монанд. Алалхусус кори бонкҳо дар бозори коғазҳои қиматнок бояд фаъол гардонида шавад, зеро дар ҷаҳони муосир қисми зиёди сармояҳо тариқи бозори коғазҳои қиматнок ба даст меоянд. Дар ин самт бонкҳои ватанӣ барномаи мушаххасе надоранд, ки ин ҷалби сармояи хориҷиро ба низоми бонкӣ мушкул менамояд.

Ҷалби сармояҳои дохилӣ ба баҳши бонкӣ низ ташвишовар мебошад. Дар солҳои охир ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли аз ҷониби бонкҳо ба мушкили рӯ ба рӯ гардидааст. Бонкҳоро зарур аст, ҳарчи бештар сармоягузориҳои дохилиро зиёд намоянд то ин, ки ба субъектҳои хоҷагидорӣ қарзҳои калонҳаҷм ва дарозмуҳлат пешниҳод карда тавонанд. Барои ин стратегияи махсус ва

²⁸ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ш. Душанбе - 26.12.2019.

усулҳои муосир дар ҳар як бонки алоҳида бояд коркард карда шавад. Ба ақидаи мо Бонки миллии низ бояд ба ҷабҳаҳои ҳуқуқии ин масъала диққати ҷиддӣ дода, шароити мусоид барои амалисозии ин раванд муҳайё намояд

Рушди бемайлони бахши бонкии кишварҳои хориҷи наздик ва дур водор месозад, ки бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳадди комил инкишоф ёбад. Такмилёбии бахши бонкӣ метавонад ба бахшҳои асосӣ ва муҳими иқтисодии миллии таъсири беандозаи худро расонад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки идоракунии бахши бонкӣ ва таҳкими он яке аз масъалаҳои муҳимтарин ва калидӣ ба шумор меравад. Таҳкими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва васеъгардони хизматрасониҳои онҳо аз идоракунии самарабахш вобастагии аввалиндараҷа дошта, ҷараёни ташаккули ин захираҳо аз истифодаи мақсадноки роҳи усулҳои муассир вобаста мебошад.

Умуман, дар илми иқтисод масъалаи идоракунии давлатӣ яке аз масоили мубрам ба ҳисоб меравад, чунки идоракунии давлатии ин ё он соҳа ба самаранокӣ ва пешрафти соҳаҳои мухталиф таъсири бештар дорад. Идоракунии давлатии иқтисодӣ дар шароити муосир шартҳои муҳим ба ҳисоб рафта, фароҳамоварандаи заминаи зарурӣ ҷиҳати рушди устувор доништа мешавад. Аксари иқтисодчиёни классик ва муосир (Ҷ. М. Кейнс, П. Самуэлсон, К. Маркс, А.Смит, Й. Шумпетер ва ғайра) пешрафти иқтисодии кишварро бидуни таъсири давлат ногузир медонанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши давлат дар идоракунии бахшҳои мухталифи иқтисодӣ бояд дар ҷорҷӯбаи муайян ба роҳ монда шавад. Ҳадафи асосии идоракунии давлатӣ дар ин, ё он соҳа, пеш аз ҳама таъмини рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб меравад. Давлат бо истифода аз механизмҳои худ метавонад идоракунии иқтисодии миллиро ба роҳ монда ва пешрафти иқтисодӣ-иҷтимоии кишварро таъмин созад. Ба андешаи Гейвандов Я.А. “давлат дар баробари бозор ҳамчун фишанги идоракунида баромад менамояд. Дар баъзан ҳолатҳо нақши давлат дар идоракунии

иқтисодиёт метавонад коҳиш ёбад ва ё афзояд, вале ҳеҷ гоҳ аз байн намеравад”²⁹.

Ба ақидаи мо, дар ҳама ҳолат нақши давлат дар идоракунии бахшҳои иқтисодиёти миллӣ зиёд аст ва бидуни механизмҳои мусоидаткунанда ва таъсиркунандаи он рушди бемайлони иқтисодиётро таъмин намуда, ба натиҷаҳои зарурӣ расидан ғайриимкон аст. Бахши бонкӣ ҳамчун унсури калидӣ ва муҳими иқтисодӣ зери идораи ҳамаҷонибаи давлат қарор дорад. Нисбат ба дигар бахшҳои хоҷагидорӣ, бахши бонкии ҳар як мамлакат дар пешбурди иқтисодиёт нақши сазовор дорад. Аз ин ҷост, ки давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, то бахши бонкиро ба таври самаранок идора намояд. Мюрреей Ротбард қайд менамояд, ки: “сиёсати пулию қарзӣ асоситарин ва муҳимтарин механизми мудохилаи давлат ба иқтисодиёт доништа мешавад”³⁰. Мо чунин тасаввур мекунем, ки давлат дар заминаи амалисозии механизмҳои ҳуқуқӣ-иқтисодии худ метавонад идоракунии бахши бонкиро ба дасти худ гирифта, устувории онро таъмин намояд. Дар ин самт нақши Бонки миллӣ ҳамчун бонки захиравӣ ва институти махсус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бениҳоят баланд аст. Иртиботи Бонки миллӣ бо бахши бонкӣ дуҷониба буда, ин мақом метавонад фаъолияти бахши бонкиро идора ва назорат намояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бонки марказӣ ба зиммаи Бонки миллии Тоҷикистон вогузор гардидааст. Бонки миллӣ ҳамчун институти махсуси давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши бонкиро идора менамояд ва дараҷаи устувориву инкишофёбии ин бахш аз фаъолияти он вобаста аст.

Бояд ёдовар шуд, ки баъд аз гузариш ба низоми иқтисодии бозорӣ аҳаммиятнокии давлат дар пешбурд ва рушду нумӯи иқтисодиёти миллӣ боз ҳам афзоиш ёфт. Амалияи ислоҳотҳои иқтисодӣ дар кишвар нишон дод, ки нигоҳдории муносибатҳои иқтисодӣ дар доираи рақобатпазирии одилона бе иштироки давлат ба роҳ монда намешавад. Давлат дар ин самт бояд нақши

²⁹ Гончаренко Л.И. Налогообложение коммерческих банков: теория и методология. - М.: Проспект, 2008.

³⁰ Ротбард М. Государство и деньги. Челябинск, 2004. С. 13.

мондагор дошта бошад. Бо истифода аз механизмҳои гуногун ва махсусан механизми ҳуқуқӣ – институтсионалии худ давлат метавонад ба раванди муносибатҳои иқтисодӣ ва таъмини рақобати шаффоф таъсири амиқ гузорад.

Баҳши бонкӣ дар ин раванд нақши муҳимро иҷро менамояд ва идоракунии давлатии ин баҳш бояд дар доираи принципҳои умииқтисодӣ сурут гирад. Вобаста ба ин, В.С. Мартемьянов дарҷ менамояд, ки: “таъсири давлат ба фаъолияти соҳибкорӣ бояд бо назардошти нигоҳдории унсурҳои муҳими идоракунии бозории иқтисодиёт ва рушди бемайлони иқтисодиёт ба роҳ монда шавад”³¹. Ба ақидаи мо, давлат танҳо бо назардошти устувории иқтисодиёти миллӣ ва рушди соҳаҳои хоҷагидорӣ метавонад идоракунии иқтисодиро роҳандозӣ намояд ва дар асоси он ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардад. Баъзан, бо таъсири омилҳои натиҷаҳои метавонанд манфӣ бошанд ва он ба рушди устуворонаи иқтисоди миллӣ монеаҳои пеш оранд.

Мавриди қайд аст, ки таҳқиқотҳои назариявӣ ва таҳияи асосҳои методологии ташкили низоми муассире, ки ҳамаҷониба идоракунии давлатии фаъолияти бонкҳоро фарогир аст, роҳандозӣ ва коркард нашудааст. Махсусан, аҳаммиятнокии баҳши бонкӣ дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар ҳоло ҳам ба таври зарурӣ мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Дар адабиёти ватанӣ низ баъзе қисматҳои масъалаи мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, вале вобаста ба нақши давлат дар идоракунии самтҳои гуногуни баҳши бонкӣ ва таъсири он ба самаранокии фаъолияти бонкҳо таҳқиқотҳои назаррас ба анҷом нарасидаанд. Дар аксари кишварҳои, ки ба низоми иқтисоди бозорӣ гузаштаанд, дар баробари бонкҳо институтҳои дигаре вучуд надоранд, ки дар бозори молиявӣ фаъолият дошта бошанд. Яъне, дараҷаи рақобатнокӣ то андозае дар сатҳи пасттар қарор мегирад ва ин метавонад сабаби пайдоиши олигополия дар баҳши бонкӣ гардад. Дар чунин кишварҳо бонкҳои тичоратие, ки дар бозори пасандозҳо мавқеи устуворро касб намудаанд, ҳамчун сарчашмаи асосии захираҳои қарзӣ доништа мешаванд, ва нақши онҳо дар пешбурду равнақёбии иқтисодиёти

³¹ Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. -М.: Изд-во БЕК, 1994. - С.190-191.

кишвар бештар зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, таҳкими нақши давлат дар фаъолияти чунин бонкҳои низомсоз бояд бештар гардад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, метавонем зикр намуд, ки бахши бонкӣ ҳамчун субъекти махсус дар иқтисодиёти ҳар як кишвар метавонад нақши махсус дошта бошад. Дар ин самт, аз ҷониби Бонки миллии ва дигар мақомотҳои дохлдор бояд чораҳои зарурӣ андешида шавад, зеро фаъолияти самаранок ва вазъи молиявии устувори бонкҳо дар раванди муносибатҳои иқтисодии муосир ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад. Ба ақидаи олими иқтисоддон Раҳимов З.А. “низомии бонкӣ дар шароити муосир яке аз сохторҳои муҳим ва дар навбати худ мушкилидорашаванда мебошад”³². Дар воқеъ, идоракунии низомии бонкӣ дар шароити муосир бениҳоят душвор аст ва аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ истифодабарии механизмҳои наватарини идоракунии муосирро талаб менамояд.

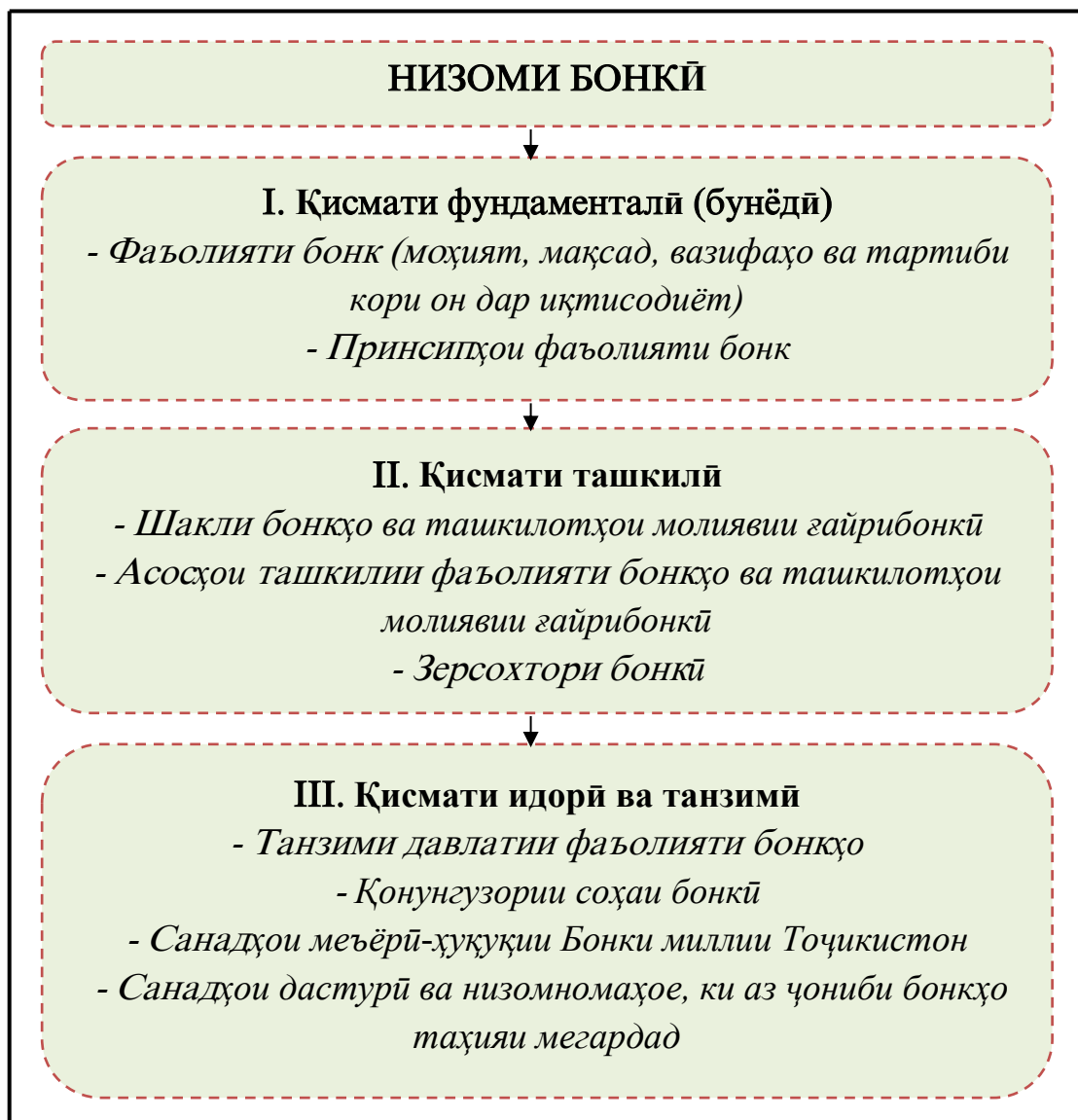
Низомии бонкӣ дар шароити муосир танҳо аз маҷмуи ташкилотҳои қарзӣ иборат набуда, балки дорои элементҳо ва зерсохторҳои худ мебошад. Моҳияти аслии низомии бонкӣ дар заминаҳои ташкилӣ ва идоракунии он инъикос меёбад. Агар мо ба мундариҷаи асосии низомии бонкӣ назар андозем, дидан мумкин аст, ки ин ҷо принципҳои институтсионалӣ ва функционалӣ ба ҳам алоқамандии бевосита доранд. Ба назари мо моҳияти низомии бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ боз ҳам фарохтар гардидааст ва фарогири паҳлуҳои зиёд мебошад.

Аз нигоҳи методологӣ, низомии бонкӣ дар худ на танҳо ташкилотҳои қарзӣ, балки дорои элементҳои дигари иқтисодӣ мебшанд. Ба ин вобаста, метавон зикр намуд, ки моҳияти муосири низомии бонкӣ амиқтар аст ва фарогири ҷанбаҳои ташкилии фаъолият, танзими он ба воситаи давлат, заминаи институтсионалӣ, масоили идорӣ ва ғайра мебошад. Дар умум, низомии бонкиро метавонем ҳамчун ниҳоде тасаввур кунем, ки дорои як қатор хусусиятҳои хос аст. Аз ин рӯ, идоракунии давлатии низомии бонкӣ ва таҳкими усулҳои иштироки давлат дар

³² Раҳимов З.А. Совершенствование управления банковской системы Таджикистана в условиях рынка: учебное пособие / З.А. Раҳимов, Х.М. Ятимов. – Душанбе.: Ирфон. 2005. – 244с.

чараёни пешрафти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аҳаммияти муҳим дошта, метавонад, ки сармоягузориҳои хориҷиву дохилиро ривоч бахшад.

Қисматҳои асосӣ ва муҳими низоми бонкиро, ки ҳангоми ташкили фаъолият ва идоракунии онҳо заруранд, дар расми 1.1 пешниҳод менамоем.

Расми 1.1. – Ҷанбаҳои асосии фаъолияти низоми бонкӣ дар иқтисодиёт
Сарчашма: Муаллиф дар асоси маводҳои дар гардиши илмӣ вучуддошта тартиб додааст

Аз расми 1.1 дидан мумкин аст, ки низоми бонкӣ дорои сохтори мураккаб буда, аз қисматҳои фундаменталӣ, ташкилӣ ва идорӣ иборат аст. Расми 1.1 дар асоси таҳлил ва баррасии адабиёти соҳавӣ таҳия гардидааст ва нишон медиҳад, ки идоракунии низоми бонкӣ дар худ мушкилиҳои зиёд дорад. Пеш аз ҳама, муҳим будани идоракунии давлатии низоми бонкӣ дар инҷо инъикос ёфтааст, ки

ногузирии таъсири давлатро дар ин самт инъикос менамояд. Дар қисмати якуми низоми бонкӣ тартиби фаъолияти он, моҳият, аҳаммият ва принципҳои корӣ муайян гардидааст. Дар ин ҷо тартиби кори бонк дар шароити муносири иқтисодӣ ва принципҳои амалкунии он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар қисмати дуюм бошад низоми бонкӣ аз назари ташкилӣ баҳогузори гардидааст, яъне ҷанбаҳои ташкилии низоми бонкӣ, ба монанди шакл, тартиби ташкилнамоии бонк, зерсохтори низоми бонкӣ ва ғайра оварда шудааст. Воқеан, имрӯз яке аз масоили мубрам дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ташкили бонк ва ё ташкилоти молиявии ғайрибонкӣ ба шумор меравад. Дар ин самт як қатор мушкилиҳое мавҷуданд, ки мақомотҳои дахлдор, махсусан Бонки миллӣ бояд ин норасоӣҳоро бартараф намояд. Дар ин асос, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба МО ҚТ соли 2018 қайд намуданд, ки “ҷиҳати боз ҳам густаришҳои фаъолияти бонкҳо ва баландбардории рақобатпазирии онҳо, сармояи оинномавии бонкҳои тичоратӣ аз 80 млн. сомонӣ то ба 50 млн. сомонӣ кам карда шавад”³³. Дар воқеъ, ин қадами устуворе дар самти баландбардории рақобатпазирии бонкҳо ва афзоишҳои шумораи онҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, метавон қайд намуд, ки идоракунии давлатии бахши бонкӣ солҳои охир аҳаммияти зиёдеро касб намудааст. Аз ин ҷост, ки дар аксари кишварҳои инкишофёфта нақши давлат дар идоракунии ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонкҳо зиёд ба ҷашм мерасад. Махсусан, тайи сад солаи охир дар кишварҳои пешрафта нақши танзими давлатӣ рӯз аз рӯз афзоиш ёфта истодааст.

Чи тавре ки П. Самуэлсон дарҷ менамояд, иқтисоди муосир дар худ низоми озоди соҳибкорӣ, ки идоракунии он аз ҷониби ҷамъият ва инчунин аз тарафи институтҳои хусусӣ ба роҳ монда мешавад, ки нақши давлат дар ин самт камтар ба назар мерасад³⁴. Дар баробари ин, қисмати дигари коршиносон ба он

³³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе 22.12.2017

³⁴ Самуэльсон П. Экономика. Т 2: Пер. с англ.-М: Алгон; ВНИИСИ, 1992. - 416с.

ақидаанд, ки рушди бемайлоии иқтисоди миллиро танҳо дар асоси идоракунии яқҷояи давлат ва механизмҳои бозорӣ метавон таъмин намуд. Бахши бонкӣ имрӯз аз доираи фаъолиятҳои анъанавии худ берун баромадааст ва кори бонкҳо танҳо пешниҳоди қарз ва ҷалби пасандозу амонат нест. Имрӯз бонкҳо ба ҳадди як ниҳоди мустақил ва дорои фаъолияти хоси худ ба идоракунии ҳамаҷониба ниёз доранд. Аз ин рӯ, идоракунии яқҷояи давлатӣ ва бозорӣ метавонад аҳаммиятнокии ва самаранокии кори онҳоро афзоиш диҳад.

Вобаста ба ин, Бердиев Р.Б. дарҷ менамояд, ки «давлат дар идоракунии низоми бонкӣ аҳаммияти хоса дошта, метавонад, ки пешрафти соҳаро таъмин намоянд»³⁵. Дар ин асос, қайд намудан мумкин аст, ки таъсири низоми бонкӣ ба ҷараёни тақвияти низоми идоракунии равандҳои макроиқтисодӣ ба робитаҳои пулию қарзӣ алоқаманд мебошад, ки зимни он давлат ба ҳамаи унсурҳои сохтори низоми пулию қарзӣ, аз ҷумла сохторҳои таъсир мерасонад: санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд; самтҳои асосии сиёсати ягонаи давлатии пулию қарзӣ тасдиқ карда мешаванд; барои ташкил ва фаъолияти низоми пулӣ стандартҳои ягонаи давлатӣ муқаррар карда мешаванд; тадбирҳои дигари мустақиман ё ғайримустақими ба устувории пули миллии ва вазъи бозорҳои молиявӣ (бозори пулӣ ва сармоя) таъсиррасонанда андешида мешаванд. Аз ҷониби дигар, идоракунии давлатӣ дар таъсири бевосита ба ташкилотҳои дар соҳаи пулию қарзӣ фаъолияткунанда зоҳир мегардад, вале бе даҳолат ба фаъолияти амалиётии онҳо (бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ, бозрасӣ, назорат, истифодаи меъёрҳои иқтисодии ҳатмӣ, воситаҳо ва усули танзими пул ва ғайра). Аз нигоҳи як қатор олимони муосири рус, махсусан О.И. Лаврушин³⁶, Жуков Е.Ф.³⁷, О.В. Васюренко³⁸ ва дигарон усулҳои идоракунии фаъолияти бонкиро ба

³⁵ Бердиев Р.Б. Институциональные факторы инвестиционного развития в постсоветских странах (на материалах Республики Таджикистан): Автореф... дис. докт. экон. наук. - Бишкек: КРСУ, 2012. - 42 с.

³⁶ Лаврушин О.И. Банковское дело / О.И. Лаврушин. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика. 2010. – 672с.

³⁷ Жуков Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации, и их операции / Е. Ф. Жуков. – М.: Банки и биржи ЮНИТИ. 2009. – 528с.

³⁸ Менеджмент в банке / под ред. О.В. Васюренко. – К.: Академия. 2001. - С.301.

умумӣ ва интихобӣ тақсим мекунанд. Ҳамчунин, усулҳои умумӣ ба ақидаи онҳо бештар ғайримустақим буда, дар маҷмӯъ ба тамоми бахши бонкӣ таъсир мерасонанд, дар ҳоле, ки усулҳои интихобӣ намудҳои мушаххаси қарзро танзим мекунанд ва хусусияти роҳнамоӣ доранд.

Дар ин замина, метавонем дарҷ намуд, ки бонкҳо дар раванди тақрористехсолии макроиқтисодӣ мақоми хос доранд ва нақши онҳоро танҳо дар пешниҳоди хизматрасониҳо азрӯбӣ намудан қобили қабул нест. Бонкҳоро бояд аз назари моҳият, аҳаммиятноки, ва нақши онҳо ҳамчун институти махсус баррасӣ намуд. Барои он, ки фаъолияти он пурра ва нақши он дар иқтисодиёт ба таври зарурӣ баҳогузорӣ гардад, моро зарур аст, ки сабабҳои пайдоиш, зарурияти пайдоиш ва заминаҳои инкишофёбии онҳоро ҳамчун институти молиявӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳем. Масъалаи дигаре, ки имрӯз дар бахши бонкӣ мубрам арзӯбӣ мегардад, ин ҳимояи манфиатҳои низоми бонкӣ ва умуман тақшилотҳои қарзӣ аз омилҳои ғайрииқтисодӣ доништа мешавад. Ба андешаи мо, лозим аст, ки низоми махсуси таъмини ҳимояи беҳатарии бахши бонкӣ таҳия карда шавад, зеро таъмини беҳатарии иқтисодии фаъолияти бонкҳо дар шароити кунунӣ ногузир арзӯбӣ мегардад. Чунин низом бояд дар ду зерсохтор бунёд карда шавад. Дар сатҳи аввал таъмини иқтисодии ташкилотҳои қарзӣ бояд ба назар гирифта шаванд ва дар сатҳи дувум чунин низом бояд бо органи асосии идоракунандаи бахши бонкӣ ҳамоханг карда шавад. Бо назардошти самтҳои муҳими фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон бояд механизме роҳандозӣ карда шавад, ки устувории иқтисодӣ ва беҳатарии иқтисодии фаъолияти бонкҳо ва ташкилотҳои қарзиро раванди муосири иқтисодӣ таъмин намоянд.

1.2. Усулҳои идоракунии бахши бонкӣ дар иқтисодиёти муосир

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” оид ба мубрамиати низоми молиявӣ ва нақши он дар ташаккули иқтисодиёти мамлакат аҳаммияти ҷиддӣ дода шудааст, ки аз мавқеи муҳимро

касб намудани он дарак медиҳад. Қайд гардидааст, ки “баҳши молиявии Тоҷикистон дар соли 2030-низомии муосири босуръат афзоишёбандаи муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифат ва инноватсионии молиявӣ ба истеъмолкунандагон мебошад ва шароитҳои мусоид барои рушди босуботи иқтисодиёти миллий фароҳам оварда, ба таъсири тақонҳои беруна устувор мебошад”³⁹. Ҳамин тавр, ташкили низомии ташаккулефта ва рақобатпазири молиявӣ ҳадафи ниҳомии ҳар як давлати алоҳидаи рушдкунанда ба шумор меравад. Махсусан, дар шароити афзоишёбии хавфҳои эҳтимоли, зиёдшавии омилҳои таъсирбахш ба раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, рушдёбии бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, таҳримҳои иқтисодӣ ба иқтисодиёти шарикони рушд, лаппишҳои қурбӣ ва ғайраҳо аҳамияти иқтисодии низомии молиявиро боло мебарад. Дар Стратегияи миллии рушд қайд шудааст, ки “баҳши молиявӣ ҳоло ҳамчун асоси маблағгузори иқтисодиёти миллий пурра ташаккул наёфтааст”. Ба андешаи мо, дар низомии молиявӣ ва алахусус баҳши бонкии мамлакат мушкilotи зиёде ба монанди: норасоии захираҳои пулӣ, истифодаи ғайрмақсадноки сармояи мавҷуда, коҳишёбии эътимоднокии ташкилотҳои қарзӣ, рақобати ғайриҳирфӣ ва таъсири бухронҳои молиявӣ мавҷуд мебошанд, ки ҷараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ҳалалдор месозанд. Ҷиҳати таъмини рушди устувори низомии молиявӣ ва таҳкимбахшии он ҳамчун ниҳоди муътамад, баландбардории эътимоднокии баҳши бонкӣ зарур доништа мешавад. Баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун институти махсуси иқтисодӣ барои рушди иқтисоди миллий бояд нақши бештареро доро бошад ва тавонад, ки тақозои субъектони иқтисодиро бо захираҳои қарзӣ дар шароити зарурӣ қонеъ гардонад. Ба ақидаи мо, дар мавриди қонеъ карда натавонистани талаботи субъектони иқтисодӣ бо захираҳои қарзӣ он метавонад аз якҷанд омил вобаста бошад, ки ба ин раванд таъсири номусоид расонад. Аввалан, захираҳои худии ташкилотҳои қарзии амалкунанда нокифоя аст, ки дар ин замина ҷалби бештари маблағҳои

³⁹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - С.84.

муваққатан озоди аҳоли бояд роҳандозӣ карда шавад. Ҷалби маблағҳои аҳоли дар шакли пасандоз аз бонкҳо маҳорати баланди корбарӣ бо аҳолиро тақозо намуда, аз сатҳи эътимоднокии ташкилоти қарзӣ вобаста мебошад. Дувум, дастрасӣ надоштани ташкилотҳои қарзии ватанӣ ба сарчашмаҳои молиявии ташкилотҳои қарзии байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Барои дастрасӣ пайдо намудан ба захираҳои молиявии ташкилотҳои қарзии байналхалқӣ ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаро бо ин ташкилотҳо вусъат бахшидан лозим меояд. Сеюм идоракунии ғайрисамараноки захираҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби менечерон ба ҳисоб меравад. Риоя накардани таносуби активҳо ва пасивҳои ташкилоти қарзӣ мушкилии асосӣ арзёбӣ карда мешавад. Менечменти бесифат дар самти идоракунии активҳо ва пасивҳои бонк метавонад, ки ба коҳишёбии пардохтпазирӣ, бозоргирӣ ва суботи молиявӣ сабаб гардад, ки барои бонк оқибати ногувор дорад. Аз ҳолатҳои бухронии солҳои 2008-2009, 2014-2016 дар саросари кишварҳои олам бавучудодада хулоса баровардан мумкин аст, ки бахши бонкӣ осебпазир буда, дар мавриди риоя накардани қонунҳо ва принципҳои фаъолияти бонкӣ онҳо метавонад, ки барои иқтисодиёти миллии хатарнок бошад. Бухронҳои молиявии баамалодада нишон доданд, ки бахш бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мушкилиҳои зиёдест ва аз байн бурдани онҳо ногузир мебошад. Бухронҳои молиявӣ ба сохтори бонкии кишвар ҳисороти зиёде расониданд, ки дар натиҷа бархе аз бонкҳои тижоратӣ пардохтпазирӣ худро аз даст доданд ва баъзеи дигар (ҚСК “Фононбонк”, ҚСК “Тоҷпромбонк”, ҚСК “Агроинвестбонк” – бо Қарори суди иқтисодии шаҳри Душанбе аз 7.04.2017 муфлис эълон шуд, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк” – бо Қарори суди иқтисодии шаҳри Душанбе аз 18.05.2021 муфлис эълон шуд) муфлис гардиданд, яъне бухронҳои молиявии ба миён омада ба сохтори бонки таъсири манфӣи худро расониданд. Аз ин ҷост, ки идоракунии давлатии бахши бонкӣ зарур ва муҳим арзёб карда мешавад.

Давлат ҳамчун институти махсус метавонад, ки чараёни фаъолияти иқтисодиёти миллии ва субъектҳои иқтисодиро идора намояд, зеро фаъолияти

сарманоки субъектони иқтисодӣ ва тараққиёти густурдаи иқтисодиёти милли кафили эътимодноӣ ва тақвиятёбии ҳар як давлат ба шумор меравад. Алахусус дар вазъи бухронӣ нақши давлат дар идоракунии равандҳои бухронӣ бояд назаррас бошад. Зимни ба вучуд омадани бухронҳои иқтисодӣ-молиявӣ давлат бо қабули қарорҳои стратегӣ ва андешидани тадбирҳои муфид метавонад, ки иқтисодиётро рушд диҳад ва таъсири бухронҳоро кам гардонад. Бояд қайд намуд, ки новобаста аз ҳолати иқтисодӣ, яъне бидуни ҷой доштани бухронҳои иқтисодиву молиявӣ давлат вазифадор аст, ки аз раванди фаъолияти субъектони иқтисодӣ бохабар бошад ва дар ҳолати зарурӣ идоракунии онҳоро ба дасти худ гирад. Ба ин чараён дар кишвари мо мисол мешавад дастгириҳои давлатии ҚСҚ “Тоҷиксодиротбанк” ва ҚСҚ “Агроинвестбанк”. Ҷиҳати дар сатҳи баланд нигоҳ доштани сатҳи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва рушди низоми идоракунии ташкилотҳои қарзӣ бо иштироки давлат аҳаммияти институти давлатӣ зарур аст, зеро давлат ба чунин амал ҳуқуқ дорад ва кафили суботи муътадили рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ мебошад. Бо назардошти таъмини суботи пайвастаи иқтисоди милли ва тақвиятбахшии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ давлатро лозим меояд, ки бо истифода аз имкониятҳо ва механизмҳои дардастдошта идоракунии иқтисодиётро роҳандозӣ кунад.

Дар раванди идоракунии низоми банкӣ ва ташкилотҳои қарзӣ нақши давлат аз ҷониби иқтисодшиносони классик ва муосир мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиш қарор гирифтааст, яъне андешаҳои аксари иқтисодчиён, махсусан иқтисодчиёни классик ба он нигаронида шудааст, ки давлат ҳамчун институти идоракунӣ низоми мушаххасро дар чараёни идоракунии давлатӣ роҳандозӣ намуда, имкониятҳои ташкилотҳои қарзиро тақвият мебахшад.

Ба андешаи аксари иқтисоддонҳои классик давлат механизми муҳими тақвиятбахшандаи фаъолияти хоҷагии халқ ва пешбарандаи фаъолияти инстиутҳои алоҳида мебошад. Иқтисодчиёни мактаби иқтисодии неоклассикӣ нақши давлатро дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ басо муҳим арзёбӣ карда, идоракунии давлатиро ҷанбаи асосии рушд медонанд. Масалан, А.Маршал

неқўаҳволии иқтисодиётро аз ғаёлият густурдаи давлат дар сатҳи идоракунии иқтисодӣ медонад. Ба андешаи Ў давлат бояд сиёсати ягонаи идоракунии иқтисодиро таҳия намояд ва роҳро усулҳои муассирро дар ин самт коркад намояд⁴⁰. М.Фридман бошад самтҳои афзалиятноки иқтисодиро муайян намуда, идоракунии давлатии онҳоро ба мақсад мувофиқ арзёбӣ кардааст⁴¹. Тибқи андешаи ӯ таъсири давлат бояд ба чараёни татбиқи сиёсати пулиро қарзӣ зиёд бошад ва ба ин васила дигар соҳаҳои иқтисодиро идора намояд ва дар ин асос хароҷоти давлатиро кам гардонад. Ў чунин фикр дошт, ки давлат вобаста ба ҳолати иқтисодӣ амал кунад ва тибқи вазъияти баамаломата сиёсати иқтисодии худро таҳия намояд⁴². Ғайр аз ин мактабҳои иқтисодии дигар ба монанди мактаби кейнсионӣ ва мактаби институтсионалӣ, ки Ф.Перру намояндаи асосии он ба шумор меравад, оид ба нақши давлат дар чараёни идоракунии низомии иқтисодии мамлакат андешаҳои гуногун доранд ва ҳар кадоме самти муайянеро мавриди таҳқиқ қарор додааст, ки аз аҳамияти калидӣ доштани давлат дар иқтисодиёт шаҳодат медиҳад (расми 1.2).

⁴⁰ Маршалл А. Принципы экономической науки. Пер. с англ. - М., Издательская группа «Прогресс», 1993. - 23 л.

⁴¹ М. Фридман Капитализм и свобода // ISBN: 978-5-04-172272-2 Год издания: 2022
Издательство: Бомбора Язык: Русский Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru>.

⁴² Королёва А.М. Экономист Милтон Фридман: биография, идеи, жизненный путь и высказывания // Материалы XI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2019/article/2018015745> (дата обращения: 13.04.2023).

Расми 1.3. - Воситаҳои идоракунии давлатии иқтисодиёт

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар заминаи маводҳои дар гардиши илмӣ буда, тартиб дода шудааст.

Вобаста ба расми 1.3. қайд намудан мумкин аст, ки идоракунии давлатии иқтисодиёт бо усулҳо ва механизмҳои гуногун татбиқ карда мешавад ва ҳадафи асосии он пеш аз ҳама таъмини суботи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Албатта, давлат бояд дар асоси меъёрҳои қонунгузорӣ ва вазифаҳои бахдадошта бо риояи принципҳои муқарраргардида идоракуниро ба роҳ монад. Дар расми 1.3 тартиб ва усулҳои идоракунии равандҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлат оварда шудааст, ки ба ду қисмати асосӣ ҷудо карда шудааст. Бо омӯзиши назарияҳои мактабҳои муосири иқтисодӣ ва таҳқиқотҳои олимони соҳа мо тартиби идоракунии давлатии иқтисодиётро дар расми 1.3 нишон додем. Аз ин

расм дидан мумкин аст, ки дар шароити иқтисоди муосир идоракунии иқтисодиёт аз ҷониби давлат тавассути усулҳои бевосита ва бавосита ба роҳ монда мешавад. Усули бевосита дар асоси истифодаи механизми меъёрӣ-ҳуқуқӣ (яъне қабули санадҳои меъёрӣ вобаста ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, тағйирот ба қонуну санадҳои мавҷуда, фаъолияти иҷозатномадиҳӣ), идоракунии корхонаҳои воҳиди давлатӣ, сармоягузори давлатӣ, қарзи давлатӣ ва субсидияҳо, татбиқи таҳримҳо ва муҳофизати муҳити атроф амалӣ гардонида мешавад. Бояд гуфт, ки усули бевоситаи идоракунии иқтисодиёт аз ҷониби давлат ба принципҳои иқтисоди бозорӣ нигаронида шудааст ва давлат дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ ҳамчун як интитутӣ алоҳида ва ҳамкор баромад мекунад.

Усули таъсиррасонии бавоситаи давлат ба равандҳои иқтисодӣ бошад, тавассути банақшагирӣ ва барномасозӣ, танзими буҷет, сиёсати андоз, танзими нархҳои молҳои алоҳида, муқаррар намудани ҳадди ақали музди меҳнат, сиёсати зиддиинҳисорӣ, сиёсати амортизатсионӣ, воситаҳои пулӣ-қарзӣ, фишанги асъорӣ, сиёсати иҷтимоӣ ва шаклҳои иқтисодии хориҷӣ амалӣ гардонида мешавад, яъне давлат бо роҳандозии сиёсати дурусти иқтисодӣ, коркарди барномаҳо оид ба такмили фаъолияти соҳаҳои мухталиф, роҳандозии сиёсати мақсадноки буҷетӣ, андозӣ, пулию қарзӣ ва иҷтимоӣ, инчунин танзими асъор ва нархҳо дар таъмини суботи доимии иқтисодӣ нақши сазовор дошта бошад. Дар воқеъ, нақши давлат дар таъмини суботи иқтисодӣ ва идоракунии соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт зиёд буда, бидуни сиёсати давлатӣ ва қабули барномаҳову стратегияҳои соҳавӣ аз тарафи давлат наметавон, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ноил гардид. Аз ин лиҳоз, қайд намудан бамаврид аст, ки низоми бонкӣ ҳамчун соҳаи калидӣ ва дорои аҳаммияти баланди иқтисодӣ метавонад ба чараёни рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ нақши асосӣ дошта бошад, аз ин ҷост, ки идоракунии он аз ҷониби давлат иҷро намояд. Ба ақидаи мо бахши бонкӣ, ки яке аз соҳаҳои асосӣ ва калидии низоми иқтисодии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад ва он бояд ҳама вақт мавриди таваҷҷӯҳи давлат

қарор дошта бошад. Тариқи механизмҳои умумииктисодӣ ва имкониятҳои мавҷуда, давлатро зарур меояд, ки раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро дар зери назорати худ қарор диҳад. Аз сабаби он, ки бахши бонкӣ ниҳоди калидӣ ва сармоягузори асосии иқтисодиёт аст ва дар ҳолати бад гардидани вазъи молиявии бахши бонкӣ таъсири манфии он ба кулли иқтисодиёт мерасад. Фалаҷшавии иқтисоди воқеӣ, коҳишёбии нишонидҳандаҳои макроиктисодӣ, болоравии таваррум, ривож наёфтани такрористехсолот, поёнравии қурби пули миллӣ аз оқибатҳое мебошанд, ки дар натиҷаи фаъолияти ғайрисамраноки бахши бонкӣ ба миён меоянд. Аз ин ҷост, ки давлат ҳамчун институти идоракунанда бояд суботи молиявии бахши бонкиро таъмингар бошад. Дар акси ҳол стагфилятсия ба вучуд омада, ҷанбаҳои муҳими хоҷагии халқ мамлакатро фалаҷ месозад.

Тибқи гуфтаҳои боло метавонем зикр намоем, ки аз фаъолияти самараноки бахши бонкӣ рушду нумӯи самтҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ вобаста аст. Аз ин ҷост, ки идоракунии бахши бонкӣ ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи корпоративӣ ба таври ҷиддӣ ба роҳ монда шавад. Бо назардошти фаъолияти густурдаи бахши бонкӣ, идораи он низ бояд фарох ва самаранок бошад. Дар ин самт нақши давлат аз нигоҳи иқтисодӣ зиёд аст ва давлат метавонад бо истифода аз имкониятҳои молиявӣ ва механизмҳои умумииктисодӣ ба танзими бахши бонкӣ таъсир расонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ҳамчун органи махсус ба бахши бонкӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир менамояд ва пайваста идоракунии онро зери назорат гирифтааст. Тараққиёти иқтисодӣ аз сиёсати иқтисодии пешгирифтаи давлат ва ҳукумат вобастагии беандоза дошта, таъмини рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии хоҷагии халқ аз инчо сарчашма мегирад. Махсусан фаъолияти бахши бонкӣ ва сиёсати давлатӣ айнаи замон муайянкунандаи рушди устувори иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб мераванд. Вобаста ба ислоҳоти солҳои охир дар иқтисодиёти мамлакат баамаломеда соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ аз танзими давлатӣ то андозае берун рафтанд, зеро қонуниятҳои иқтисодиёти муосир чунин тақозо менамуд. Аммо бояд қайд намуд, ки субъектоне

амалкунандаи иқтисодиёт бидуни танзими давлатӣ наметавонанд фаъолияти густурда дошта бошанд. Дар ин росто, давлат набояд манфиатҳои умумидавлатиро нодида гирад. Зеро идоракунии бахши хусусӣ аз ҷониби давлат, бояд фарогири манфиатҳои умумидавлатӣ бошад, то ин ки рушди устувори иқтисодиёт ба таври зарурӣ роҳандозӣ карда шавад. Махсусан, дар шароити ба миён омадани бӯҳронҳои молиявӣ, идоракунии давлатии бахш бонкӣ ва молияи давлатӣ ногузир арзёбӣ мегардад. Идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои охир, махсусан баъди як қатор бӯҳронҳои молиявӣ аҳамияти хосаеро касб намуд.

Ба ақидаи мо, идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд аз чанд нуқтаи назар баҳогузорӣ карда шавад:

– таҷриба нишон медиҳад, ки худтанзимкунӣ дар низоми иқтисодӣ бе таъсири давлатӣ наметавонад самаранок бошад, вобаста ба ин аз тарафи давлат бояд низоми такмилёфтаи идоракунии низоми бонкӣ тарҳрезӣ карда шавад, чунки дар ҳолатҳои зарурӣ барои низоми бонкӣ ва махсусан ташкилотҳои қарзӣ заминаи мукаммали молиявӣ зарур аст ва истифодаи мақсадноки он метавонад пардохтпазирии онро таъмин намояд;

– низоми бонкӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт нақши афзалиятнок дошта, фаъолияти ғайрисамараноки он метавонад ба дигар соҳаҳо таъсири амик гузорад. Ба фикри мо, агар фаъолияти устуворонаи бахши бонкӣ таъмин нагардад, метавонад ба рушди дигар соҳаҳо мусоидат накарда онҳоро ба бӯҳрон кашад. Ба роҳ мондани фаъолияти густурда ва самараноки низоми бонкӣ, инчунин таъмини пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ танҳо аз Бонки миллии Тоҷикистон вобаста буда наметавонад. Дар ҳамбастагӣ ба ин, таҳкими нақши давлат дар идоракунии низоми бонкӣ ба мақсад мувофиқ аст. Ҳадафи асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ ин ташкили низоми муассири иқтисодӣ, таҳкими заминаҳои асосии сармоягузори бахши воқеӣ, рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар ва таъмини тақрирестехсолоти васеъ арзёбӣ карда мешавад (расми 1.4).

Расми 1.4. - Ҳадафҳои асосии идоракунии фаъолияти бонкӣ аз ҷониби давлат

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маводи мачуда, тартиб дода шудааст.

Ба роҳ мондани механизми мақсадноки идоракунии барои фаъолияти дилхоҳ субъекти иқтисодӣ заминаи мусоиди рушдро фароҳам меорад. Механизми идоракунии самаранок метавонад, ки чараёни фаъолияти субъектро вусъат бахшида, ноилгардӣ ба ҳадафҳои гузошташударо сода гардонад. Аз расми 1.4. чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки идоракунии фаъолияти бонкӣ бо мақсади бехатарии фаъолият, босуботӣ, нигоҳ доштани рақобатпазирӣ, фаъолияти густурда ва самараноки низоми пардохт ва таъмини ҳамгироии бахши бонкӣ бо бахшҳои дигари иқтисодӣ нигаронида шудааст. Маврид ба ёдоварист, ки айни ҳол ҷиҳати идоракунии пурсамари низоми бонкӣ ва тақвият бахшидан ба механизми давлатии идоракунии низоми бонкӣ зарурияти такмилдиҳии қонунҳои соҳавӣ, санадҳои меъёриву ҳукукии низоми бонкӣ ва заминаи ҳукукии онҳоро пеш меорад.

Қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқе ки фаъолияти бахши бонкиро танзим менамоянд ва ҳуқуқу уҳдадорихои субъектони дар бахши бонкӣ фаъолияткунандаро муайян менамоянд, бояд дар идоракунии фаъолияти бонкӣ ҷойгоҳи махсус дошта бошад. Риояи меъёрҳои муқаррарнамудаи БМТ аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ боис ба таъмини шаффофият ва бехатарии фаъолияти бахши

бонкӣ мегардад. Мукаммалгардони заминаи ҳуқуқӣ ва тақвият бахшидани санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳавӣ метавонанд манфиатҳои истифодабарандагони маҳсулотҳои бонкиро заминагузорӣ намоянд. Инчунин, ҷавобгарии бонкҳо барои вайронкунии талаботҳои меъёрӣ, муайянсозии салоҳиятҳои мақомотҳои идоракунандаи фаъолияти бонкӣ низ ба мақсад мувофиқ мебошад ба роҳ мондани чунин тадбирҳо метавонад, ки идоракунии пурсамари давлатиро заминагузор бошад.

Босуботи фаъолияти бонкҳо дар кифоятии сармоя ва захираҳо, пардохтпазирӣ, бозоргирии дороиҳо ва эътимодноқӣ зоҳир мегардад. Бояд зикр намуд, ки боби 7-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», боби 5-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ва Дастурамали БМТ №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» бевосита ба масъала танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ нигаронида шудааст. Дар санадҳои болозикр меъёрҳои иқтисодии муайянкунандаи кифоятии сармоя, меъёри пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ, баҳодихии хавфҳо ва идоракунии нишондиҳандаҳои мазкур оварда шудааст, ки риояи онҳо аз ҷониби бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ шартӣ асосӣ мебошад. Ҷиҳати таъмини суботи доимии ташкилотҳои қарзӣ, идоракунии фаъолияти бонкӣ бояд назорати иҷроӣ меъёрҳои мазкур ва татбиқи онҳоро дар фаъолияти бахши бонкӣ инъикос намояд.

Нигоҳ доштани рақобатпазирии бонкҳо яке аз воситаҳои таъмини эътимодноқӣ ва беҳтаргардии сифати хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки мақсади дигари идоракунии фаъолияти бонкӣ ба он нигаронида шудааст.

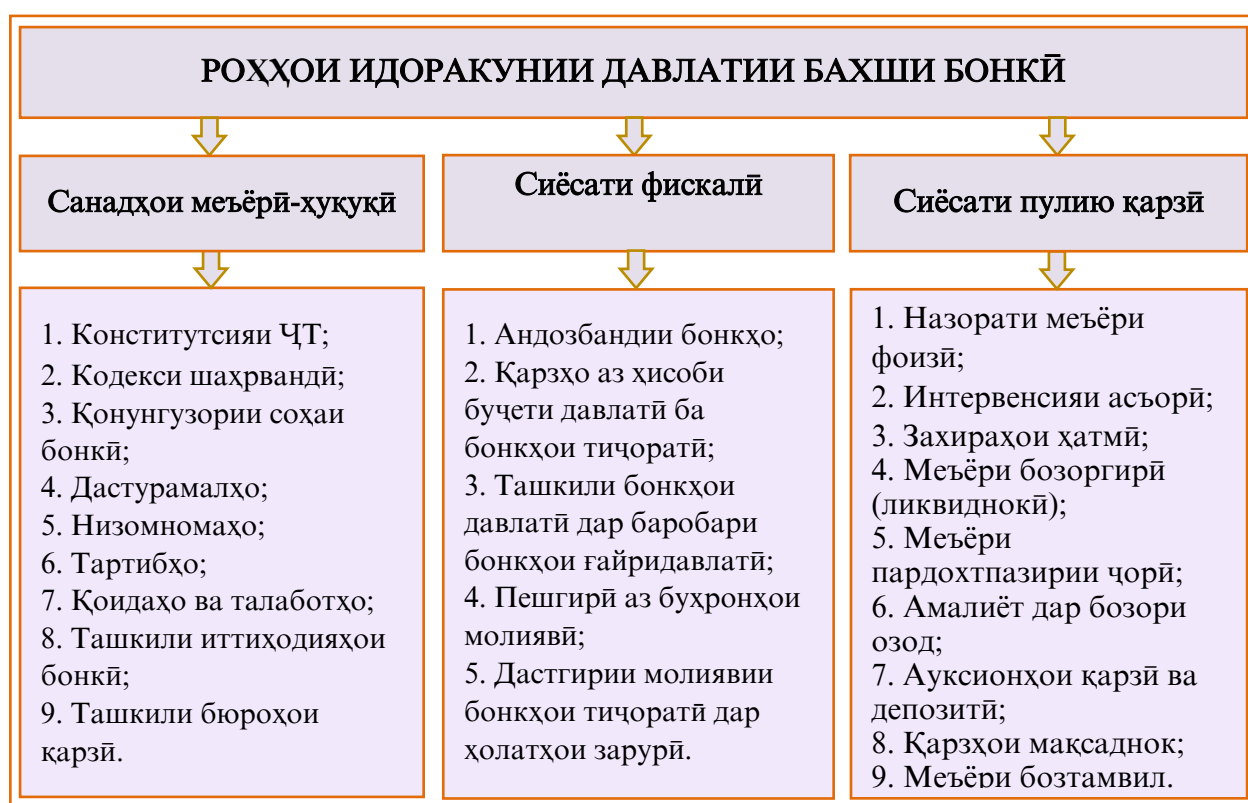
Фаъолияти густурдаи низоми пардохт аз самаранокии фаъолияти бонкҳо ва истифодаи технологияи муосири бонкӣ вобастагии амиқ дорад. Бонкҳои тижоратӣ ҳамчун аъзои низоми пардохти кишвар дар раванди фаъолияти хеш ҷиҳати анҷом додани пардохтҳо аз техника ва технологияи гуногун истифода мебаранд. Истифодаи технологияи эътимодноқ ва тартиби дурусти анҷомдиҳии пардохтҳо ба самаранокии низоми пардохтӣ мусоидат менамояд, ки ин яке аз мақсадҳои идоракунии фаъолияти бонкӣ мебошад.

Дар шароити муосир фаъолияти густурда ва рушди бахшҳои иқтисодии дилхоҳ кишвар бе робитаи байниҳамдигарӣ имконпазир нест. Бахши бонкӣ низ ҳамчун муҳаррики пашбарандаи иқтисодиёти кишвар ҷиҳати рушди фаъолият ва ҷалби сармоя ҳамгироиро бо дигар бахшҳои иқтисодӣ ба роҳ монда, бо қарзгузорӣ ба субъектони хоҷагидор дар рушди бахшҳои дигари иқтисодиёт саҳмгузор мебошад ва азнавтақсикунии сармояро роҳандозӣ ва таъмин мекунад.

Оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ зарур аст, ки барномаи вижае коркард гардида, мавриди истифода қарор дода шавад. Барномаи давлатии мазкур бояд фарогири ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти низоми бонкӣ бошад роҳу усулҳои таъсири давлат ба ин низом пешниҳод карда шавад. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пас аз солҳои соҳибистиклолӣ низоми бонкӣ ба ниҳоди асосии сармоягузор дар иқтисодиёт табдил ёфтааст, ки фаъолияти ғайрисамараноки он метавонад ва рушди дигар соҳаҳо монеа эҷод намояд. Бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи принципҳои иқтисоди бозорӣ фаъолияти худро ба роҳ монда, зина ба зина ба таҳкимёбӣ оғоз намуд. Дар ҳамин замина, ба вуқӯъ пайвастанӣ як қатор бӯҳронҳои молиявӣ мушкilotи ҷойдошта ва заъфи бахши бонкиро ошкор намуд, ки аз байн бурдани онҳо низоми муассири идоракуниро тақозо менамуд. Ташкили низоми идоракунӣ бояд дар доираи идоракунии корпоративии ҳар як ташкилоти қарзӣ татбиқ гардад ва самаранокии он аз ҷониби органҳои идоракунандаи бахши бонкӣ назорат карда шавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон органи назораткунандаи бахши бонкӣ Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) ба шумор меравад, ки фаъолияти кулли субъектони низоми бонкиро танзим ва назорат менамояд. Аммо, ҷиҳати таъмини суботи молиявӣ ва таҳкими инфрасохтори низоми бонкӣ нақши давлат низ бояд назаррас бошад. Вобаста ба ин раванд, Бегматов А.А. дарҷ менамояд, ки “инкишофи муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир зерин таъсири ду омили асосӣ ба амал омада истодааст. Ин дигаргуншавии низоми иқтисоди ҷумҳурӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт мебошад”⁴³. Махсусан дар ҳолатҳои бӯҳронӣ давлат ҳамчун сармоягузор метавонад, ки ба субъектони низоми бонкӣ кумак намояд ва

⁴³ Бегматов А.А. Муаммоҳои муосири молиявӣ. Душанбе – 2020. - С. 15.

устувории молиявии онҳоро таъмин намояд. Бо дастгирии давлатӣ ва татбиқи барномаҳои гуногун дар самти идоракунии давлатии низоми бонкӣ метавонем ба таҳкимёбии сохтори бонкии рушдёфта ва тобовар зимни бухронҳои молиявӣ-иқтисодӣ ноил гардем. Зеро баъд аз бухронҳои молиявии солҳои 2008-2009 ва 2014-2016 бахши бонкӣ эътимоднокии худро аз даст дод ва боварии аҳоли нисбатан коҳиш ёфт, ки ин омил сабаби камгардии захираҳои ташкилотҳои қарзӣ гардида, рақобатпазирии онҳоро халадор месозад. Роҳу усулҳо ва тартиби таъсири давлат ба чараёни фаъолияти бахши бонкӣ дар ҳар як кишвар ба таври алоҳида роҳандозӣ мегардад ва аз сиёсати иқтисодии он вобастагӣ дорад. Ҳадафи идоракунии бахши бонкӣ дар ҳама кишварҳо якранг мебошад, яъне таъмини рушди устувори низоми бонкӣ ва дар ҳамин замина ташкили иқтисодиёти рушдёфта (расми 1.5).

Расми 1.5. - Тартиби идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муосир

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар заминаи маводҳои дар гардиши илмӣ буда, тартиб дода шудааст.

Аз маълумотҳои расми 1.5 дидан мумкин аст, ки роҳҳои идоракунии бахши бонкӣ аз ҷониби давлат ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо гардидаанд. Пеш аз ҳама, давлат ба воситаи сиёсати фискалӣ, яъне сиёсати андозиву бучетӣ метавонад, ки ба

чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонад. Бо истифодаи сиёсати фискалӣ ҷанбаҳои муҳими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ танзим карда мешавад. Ҷанбаи асосии фаъолияти бонкҳо, яъне андозбандии амалиёти бонкӣ, тариқи сиёсати фискалӣ танзим ва идора карда мешавад. Андозбандии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, ки аз ҷониби институтҳои давлатӣ муайян мегардад, ба даромаднокӣ ва ҷанбаҳои муҳими фаъолияти онҳо таъсиргузор мебошад. Масалан, меъёри баланди андозбандӣ ба даромаднокӣ, пардохтпазирӣ ва бозоргирии ташкилоти қарзӣ таъсир мерасонад. Натиҷаи чунин андозбандӣ ба амалиёти бонкҳо бетаъсир нест ва бонкҳо нархи хадамоти худро дар ин асос метавонанд, ки баланд бардоранд. Пеш аз ҳама, дастрасии аҳоли ва субъектони соҳибкорӣ ба захираҳои қарзӣ мушкул мегардад. Дар асоси гуфтаҳои боло бояд қайд намуд, ки сиёсати фискалӣ бояд боназардошти самранокии кори бонкҳо, даромаднокӣ ва ҳолати иқтисодӣ таҳия карда шавад, то ки суботи молиявии институтҳои молиявӣ коҳиш наёбад. Ғайр аз ин, бо истифодаи сиёсати фискалӣ дастгирии молиявии ташкилотҳои қарзӣ метавонад ки роҳандозӣ карда шавад, (махсусан, кумак аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ зимни бухронҳои молиявӣ ва ғ.).

Дар баробари сиёсати фискалӣ, таҳия санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ яке аз фишангҳои мебошад, ки давлат бахши бонкиро идора менамояд. Таҳияи заминаи ҳуқуқӣ асоси фаъолияти ташкилотҳои қарзиро ташкил дода, муносибатҳои беруниҳориҷӣ ва дохилии онҳоро ба танзим мебарорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои соҳибистиклолӣ заминаи қонунгузори мустақкам дар соҳаи бонкдорӣ таҳия карда шуд, ки ба густариши институтҳои молиявӣ замина гузошт. Таҳияи қонунҳо, дастурамалҳо, низомномаҳо, талаботҳо ва дигар санадҳои зарурӣ ба зимаи БМТ вогузор гардидааст, ки ҳамчун намоёндаи давлат дар бахши бонкӣ амал менамояд. Бо қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кулли ҷанбаҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба танзим даровардашуда, тартиби иҷрои амалиёти бонк муайян мегардад. Инчунин, дар пешрафти фаъолияти байналхалқии ташкилотҳои қарзӣ ва ҳамкориҳои бисёрҷонибаи онҳо бо институтҳои молиявии байналхалқӣ заминаи қонунгузорӣ нақши муассир дорад.

Аз ин рӯ, бо назардошти тағйиротҳои дар низоми молиявии ҷаҳон тақмил додани қонунҳои амалкунандаи бахши бонкӣ суботи молиявии ватаниро таҳким бахшида, барои роҳёбии ташкилотҳои қарзӣ ба бозорҳои молияи байналхалқӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. БМТ-ро лозим аст, ки ҷиҳати тақвияти бахши бонкӣ ва ташаккули сохтори институтсионалии низоми бонкӣ бо назардошти вазъи муосири иқтисодӣ заминаи қонунгузориро пайваستا тақмил диҳад ва суботи молиявии бахши бонкиро таъмин созад.

Сиёсати пулию қарзӣ фишанги маъмулест, ки давлат тариқи он раванди фаъолияти низоми молиявиро дар идораи худ қарор медиҳад. Таҳияи сиёсати пулию қарзӣ чараёни мушкил буда, вазъи иқтисодии мамлакат ва омилҳои таъсирбахш ба низоми молиявӣ бояд пурра мавриди таҳқиқ қарор дода шаванд. Дар ин асос, дурнамои сиёсати пулию қарзӣ муайн карда мешавад ва рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ аз он вобаста мебошад. Сиёсати пулию қарзӣ фишанге ба шумор меравад, ки давлат ҳаҷми пули барои муомилот зарурбударо ба танзим дароварда, суботи иқтисодиро нигоҳ медорад. БМТ ҳамчун ниҳоди таҳиякунандаи сиёсати пулию қарзӣ ҳадафҳои иқтисодии давлатро татбиқ менамояд ва вазифадор аст, ки самаранокии онро таъмин намояд. Барои бахши бонкӣ сиёсати пулию қарзӣ ҳамчун муайянкунандаи самтҳои асосии фаъолияти онҳо мебошад ва устувории молиявии онҳо аз сатҳи таҳияи ин сиёсат вобаста мебошад. Сиёсати пулию қарзӣ бояд бо назардошти вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат таҳия карда шавад ва фишанге бошад, ки барои бахши бонкӣ омили рушд бошад. Метавон қайд кард, ки истифодаи самраноки усулҳои таъсиррасонии давлат ба бахши бонкӣ бо роҳҳои болозикр, суботи молиявии ташкилотҳои қарзиро таъмин менамоянд, агар дар доираи ҷиҳати таҳияи қарзҳои бозорӣ таҳия ва ташкил карда шаванд. Танҳо дар асоси риояи қонунҳои умумии иқтисодӣ ва фаъолият тибқи принципҳои иқтисоди бозорӣ метавонад нақши давлатро дар идоракунии бахши бонкӣ баланд бардорад ва эътимоднокии бонкҳоро таҳрик бахшад.

Аз ин рӯ, нақши давлатро дар таҳкими фаъолияти бахши бонкӣ метавонем назаррас арзёбӣ намоем. Аз ҷумла, роҳандозии низоми мосири идоракунии давлатии бахши бонкӣ бо назардошти таҷрибаи кишварҳои аз пешрафта, ба мақсад мувофиқ аст ва он метавонад, ки ҳадафҳои иқтисодии пешгузоштаро бо тартиб амалӣ намояд.

1.3. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ вобаста ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ

Яке аз масоили муҳим дар низоми хоҷагидорӣ ин муайян намудани нақши давлат дар идоракунии равандҳои иқтисодӣ доништа мешавад. Вобаста ба нақши давлат дар танзим ва назорати равандҳои иқтисодӣ олимон ва коршиносони соҳа зиёд баҳс менамоянд. Идоракунии бахши бонкӣ аз ҷониби давлат яке аз пурбаҳстарин масоил миёни иқтисодчиён ба ҳисоб рафта, то ҳол ҳалли дақиқи худро наёфтааст. Чи дар назария ва чи дар амалия назари ягона оиди идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва механизмҳои он ба таври саҳеҳ ва густурда мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Ҳар як пажӯҳишгар вобаста ба таҳлилу таҳқиқотҳо ва имкониятҳои худ назарашро баён намудааст, вале механизми муайяне, ки тартиби идоракунии давлатии бахши бонкӣ, нақши давлат дар суботи молиявии ташкилотҳои қарзиро инъикос намояд, вучуд надорад.

Ҳанӯз аз миёнаҳои асри XIX баҳсҳои гуногун миёни намояндагони бахши пулиро қарзӣ ва бонкдорон вобаста ба эмиссияи пул, моҳияти амонатҳои бонкӣ, инчунин механизмҳои пешниҳоди қарз сар зада буданд. Ин омил заминаи муҳимро дар болоравии аҳаммияти давлат дар идоракунии бахши бонкӣ мусоидат намуд, ва аксари кишварҳои ҷаҳон кӯшиш ба харҷ доданд, то ки бахши бонкиро дар итоати худ қарор диҳанд ва тариқи фишангҳои гуногун идора намоянд.

Тамоюли зиёдшавии нақши давлат дар идоракунии бахши бонкӣ аз миёнаҳои асри XIX оғоз ёфтааст. Аз нимаи дуюми асри XX, баъд аз бекоркунии

стандарти тиллоӣ, низоми идоракунии давлатии иқтисодиёт дар шакли нав рӯи кор омад. Ҳамзамон, роҳҳо ва усулҳои таъсири давлат ба иқтисодиёт зиёд гардиданд ва дар шаклҳои гуногун ба роҳ монда шуданд. Низоми идоракунии давлатии иқтисодиёт дар кишварҳои мутараққӣ бо шаклҳои муассир ва таъсирбахш роҳандозӣ карда шуд. Махсусан, таъсири давлат ба иқтисодиёт ва махсусан бахши бонкӣ баъд аз солҳои 30-юми асри XX дар Амрико шиддат ёфт ва ба раванди дигар гузашт. Пас аз оғози “Депрессияи бузург”, ки ба иқтисодиёти ИМА таъсири манфӣ расонид, сиёсати иқтисодии Амрико куллан тағйир дода шуд⁴⁴. Бо зиёд намудани таъсири давлат ба иқтисодиёт вазъи иқтисодӣ ба эътидол оварда шуд. Яке аз самтҳои муҳим ва ислоҳоте, ки дар ИМА Ф.Рузвелт гузаронид ва сабаби коҳишёбии таъсири “Депрессияи бузург” ба иқтисодиёт гардид, ин пурзӯр намудани таъсири давлат ба танзими ҳамаҷонибаи фаъолияти молиявӣ – қарзӣ доништа мешуд (масалан, қабули қонуни Гласса – Стигал)⁴⁵. Чунин амал дар замони худ таъсири бесобиқаеро ҷиҳати беҳбуди низоми иқтисодии ИМА расонид ва нақши давлатро дар пешравии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ назаррас гардонид. Ба бонкҳо ҷиҳати татбиқи амалиёти бонкӣ ва фаъолияти минбаъда кафолати давлатӣ дода шуд. Бо қабули чунин қарор боварии аҳоли ба низоми бонкӣ зиёд карда шуд. Низоми устувори иҷтимоӣ-иқтисодии давлат на ин, ки шакл ва усулҳои сиёсати иқтисодии давлатро такмил мебахшад, балки ба рушди бемайлони такрористеҳсолот, инкишофи иҷтимоӣ ва рушди макроиқтисодии кишварҳо заминагузор мебошад.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ давлатҳоро уҳдадор месозад, ки дар баробари таъмини рушди бемайлони макроиқтисодӣ, бояд фазои созгори институтсионалӣ, низоми бозорӣ ва сиёсати дурусти иҷтимоиро роҳандозӣ кунанд. Ҳадафи асосии идоракунии бахши бонкӣ аз ҷониби давлат ин, пеш аз ҳама, таъмини устувори фаъолияти он, ҳимояи ҳуқуқҳои депозиторон ва кредиторон ба ҳисоб рафта, идоракунии оқилона ва самаранок метавонад

⁴⁴ Лапонов А.В. Великая депрессия и ее преодоление/Мировая экономика №2, 2023, -С.34-39.

⁴⁵ Жуков Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации, и их операции / Е. Ф. Жуков. – М.: Банки и биржи ЮНИТИ. 2009. – 528с.

пардохтпазирӣ ва болоравии сифати хизматрасониҳоро дар баҳши бонкӣ таъмин созад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар кишварҳои ақибмонда ва дорои рақобапазирӣ сусти иқтисодӣ, дилхоҳ лоиҳаи сармоягузорӣ дастгирии давлатӣ ва имтиёзҳои давлатиро талаб менамояд. Таъсири бештари давлат дар ҳолатҳои бӯхронӣ метавонад ба рушду инкишофёбии баҳши бонкӣ сабаб гардида, эътимоднокии институтҳои молиявиро тақвият бахшад.

Барои такмилёбии танзими давлатии баҳши бонкӣ, бояд аз механизмҳои гуногун ва таҷрибаи кишварҳое, ки бо мамлакати мо иқтисодиёти ҳамранг доранд истифода карда шавад. Дар ҳамин замина, якчанд кишварҳое, ки нисбатан баҳши бонкии инкишофёфта доранд мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, метавонем зикр намоем, ки яке аз кишварҳое, ки аз таҷрибаи танзими давлатии баҳши бонкии он истифода намудан мумкин аст, ин Федератсияи Россия ба ҳисоб меравад. Низоми бонкии Федератсияи Россия дар минтақа яке аз низомҳои бонкие доништа мешавад, ки вазъи молиявии устувор дошта, фаъолияти пайвастаи муътадил ва беист дорад. Нақши давлат дар идоракунии баҳши бонкии ин кишвар назаррас аст ва раванди фаъолияти бонкҳоро ба таври зарурӣ таъмин менамояд. Идоракунии давлатии баҳши бонкӣ дар Федератсияи Россия баҳри беҳдошти фаъолияти бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ равона гардидааст. Махсусан, идоракунии давлатии баҳши бонкӣ дар таъмини заминаи ҳуқуқӣ ва устувории бонкҳо мавқеи муҳимро касб кардааст. Ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои муштариён дар мадди аввал ба таври назаррас зери танзими давлат қарор дошта, суботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ нигоҳ дошта мешавад.

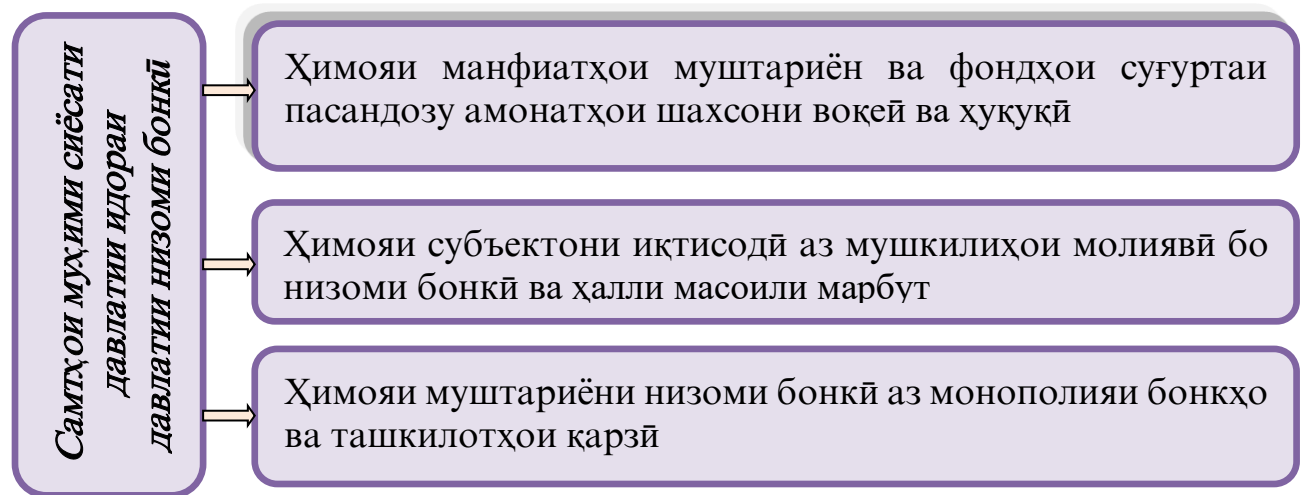
Таҷрибаи баҳши бонкии Федератсияи Россия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти рушди устуворонаи ташкилотҳои қарзиро медиҳад, зеро тартиби фаъолияти бонкҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ҳамкориҳои баҳшҳои бонкии ин ду кишвар ба ҳам алоқамадии наздик доранд ва имконияти истифодаи таҷрибаи

он бештар қобили қабул мебошад ва солҳои 1993 то соли 1995 дар минтақаи ягонаи пулӣ қарор доштанд.

Органҳои давлатии идоракунандаи бахши бонкӣ дар Федератсияи Россия аз рӯи фаъолияти самараноки он уҳдадор буда, таъмини устувории молиявии низоми бонкӣ дар зерин назорати ҷиддӣ мебошад. Идоракунии бахши бонкӣ нисбат ба дигар сохторҳои иқтисоди миллӣ бояд дар зерин назорати қатъӣ ва саривақтӣ қарор гирад. Сабаби идоракунии қатъии низоми бонкӣ гувоҳи он аст, ки ин бахш дар таъмини иқтисодиёт бо захираҳои пулӣ ва сармоягузориҳои гуногун нақши боризро дорост. Институтҳои идоракунандаи давлатии бахши бонкӣ дар кулли кишварҳои олам на танҳо дар коркарди санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, таҳлили ҳуҷҷатгузорӣ, барасмиятдарорӣ ва баррасии вазъи молиявӣ, балки танзими фосолавӣ, санҷиши фаъолият, мониторинги сифати амалиётҳо, баҳодиҳии ҳавфҳо ва ғайра метавонанд иштирок варзанд. Гузашта аз ин, ҳангоми фаъолияти нодуруст ва ғайриқолабӣ органҳои мазкур метавонанд ба кори ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонанд ва дар ҳолати зарурӣ иҷозатномаи онро бозхонд намоянд. Идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба воситаи механизмҳои бонкҳои марказӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳадафи асосии Бонки марказии Россия ин таъмини рақобати солим, беҳатарии молиявӣ ва эътимоднокии бонкҳо ба ҳисоб меравад. Дар ин асно, Дж.Ф. Синки⁴⁶ идоракунии давлатии низоми бонкиро муҳим арзёбӣ намуда, зикр менамояд, ки бонкҳои марказӣ уҳдадоранд, то ки устувории молиявӣ ва вазъи пардохтпазирии бонкҳои тижоратиро зерин назорати қатъӣ гиранд.

Идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Федератсияи Россия сиёсати махсуси молиявӣ буда, ба самтҳои ҳаётан муҳим равона карда шудааст. Дар ин самт бештар давлат ба дастгирӣ ва ҳимояи муштариён таваҷҷуҳ зоҳир намудааст (расми 1.6).

⁴⁶ Синки Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках - М.: КНОРУС, 1994. - 820с.

Расми 1.6. - Самтҳои асосии сиёсати давлатии идоракунии бахши бонкӣ дар Федератсияи Русия

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои дар гардиши илмӣбуда, тартиб дода шудааст.

Аз расми 1.6 дидан мумкин аст, ки дар сиёсати молиявии идоракунии бахши бонкӣ дар Федератсияи Россия дастгирӣ ва ҳимояи муштарӣ мавқеи асосӣ дорад. Воқеан, шароити муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки эътимоднокии низоми бонкӣ ва нигоҳдории он аз дараҷаи боварии аҳоли ба он вобаста аст. Аз ин рӯ, яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки дар маркази сиёсати молиявии Ҳукумати Федератсияи Россия ҷойгир аст, ин ба даст овардани боварии аҳоли ба низоми бонкӣ арзёбӣ мегардад⁴⁷. Чунин таҷриба бояд дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба таври васеъ метавонад мавриди истифода қарор дода шавад.

Бонки марказии Россия ҳамчун органи давлатии танзимкунандаи бахши бонкӣ нақши калидӣ дорад ва тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзиву молиявиро ба таври пурра танзим мекунад. Тибқи Қонуни Федеролӣ “Дар бораи Бонки марказии Федератсияи Россия” № 86-ҚФ аз 10.07.2002⁴⁸ яке аз ҳадафҳои муҳимтарини фаъолияти ин ниҳод рушди босуботи низоми бонкӣ муайян гардидааст. Вобаста ба қонуни мазкур Бонки Россия дар ҳудуди Федератсияи Русия ягона институте мебошад, ки барномаҳо ва нақшаҳои идоракунии

⁴⁷ Гейвандов А.Я. Банковская деятельность в России: проблемы государственного регулирования // Монография, СПб, 1997.-С.215.

⁴⁸ ФЗ. «О Центральном Банке Российской Федерации (Банке России)» № 86-ФЗ от 10.07.2002.

давлатии бахши бонкиро татбиқ менамояд ва инкишофи босамари ин низомро роҳандозӣ мекунад. Аз 18 вазифае, ки ба дӯши Бонки марказии Россия вогузор гардидааст, 11 тояш ба самти идоракуни ва танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бо истифода аз механизмҳо ва роҳу усулҳои гуногун равона гардидааст⁴⁹. Аз ин 11 вазифае, ки ба самти идоракунии бахши бонкӣ равона гардидааст, бевосита алоқамандӣ доранд бо устувории молиявии бонкҳо ва умуман иқтисодиёти мамлакат. Қисмати муҳими идоракунии давлатии бахши бонкӣ, ки дар Федератсияи Россия гузаронида мешавад ба устувории молиявии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ-молиявӣ нигаронида шудаанд (ҷадвал 1.1).

Ҷадвали 1.1. - Усулҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Федератсияи Россия

<i>НОМГҶҲИ УСУЛҲО</i>	<i>ШАРҲ</i>
САНАДҲОИ МЕЎЁРӢ - ҲУҚУҚӢ, КИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ БОНКРО БА ТАНЗИМ МЕДАРОРАД	Дар ин самт Бонки марказӣ санадҳои меъёриву ҳуқукиро омода месозад ва фаъолияти тақилотҳои қарзиро тибқи он ба роҳ мемонад. Пеш аз ҳама фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ тибқи Қонуни Федеролии Русия “Дар бораи Бонки марказии Федератсияи Россия”, Қонуни Федеролии Россия “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкҳо”, дастурамалҳо, низомномаҳо, тавсияҳо ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ роҳандозӣ карда мешавад.
ТАҲИЯИ УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ ВАЗӢИ МОЛИЯВИИ БОНК ВА ТАВСИЯҲО ОИД БА БАЛАНД БАРОДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ ОН	Инҷо Бонки марказӣ бештар кӯшиш менамояд, ки ба нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва баҳодихии онҳо таваҷҷуҳ намояд. Барои баҳодихии самаранок Бонки марказӣ аз усулҳои муосир ба монанди: усули баҳодихии амудӣ, усули баҳодихии уфуқӣ, таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳо, таҳлили динамикӣ ва ғайраҳо истифода менамояд. Дар ин асос, ба вазъи молиявии бонкҳо баҳогузорӣ карда мешавад ва ҳулосаи дақиқ оиди фаъолияти молиявии он бароварда мешавад.
ИСТИФОДАИ МЕХАНИЗМҲОИ СИЁСАТИ ПУЛИЮ ҚАРЗӢ БАРОИ ТАЪСИР РАСОНИДАН БА АМАЛИЁТҲОИ МОЛИЯВИИ БОНКҲО	Механизмҳои асосии татбиқи сиёсати пулию қарзие, ки дар бахши бонкии Федератсияи Россия истифода мешаванд ва дар роҳандозии сиёсати молиявии давлат аҳамияти беандоза доранд, инҳо ба ҳисоб мераванд: захираҳои ҳатмӣ, меъёрҳои фоизӣ, меъёри бозтамвил ва ғайра.

⁴⁹ ФЗ. «О Центральном Банке Российской Федерации (Банке России)» № 86-ФЗ от 10.07.2002.

ГУЗАРОНИДАНИ МАШВАРАТҲО, СЕМИНАРҲО, МИЗҲОИ МУДАВВАР БАРОИ МЕНЕҶЕРОНИ МОЛИЯВИИ ТАМОМИ САТҲҲОИ ИДОРАКУНИИ БОНК	Барои баландбардории савияи дониш ва малакаи идоракунии менеҷерони бонк маҳфилҳои илмӣ, курсҳои гуногун, мизҳои мудаввар, семинарҳои илмӣ ва конфронсҳоро дар сатҳҳои гуногун баргузор менамояд. Гузашта аз ин, ҳамасола ташкилотҳои қарзӣ аз аудити Бонки марказӣ гузаронида мешаванд, ки шаффофият ва самаранокии фаъолияти онҳоро метавонад таъмин созад.
АМАЛӢ НАМУДАНИ НАЗОРАТИ БОНКӢ ВА НАЗОРАТИ ФАӢОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ БОНКҲО	Фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ тибқи қонунгузори Федератсияи Россия ба роҳ монда шуда, тартиби танзимкунии он дар ин санадҳои ҳуқуқӣ инъикос меёбад ва риояи ҳатмии онҳо назорат бурда мешавад. Дар амал татбиқи намулдани назорати бонкӣ метавонад ба даромадноки, пардохтпазирӣ, бозоргирӣ ва эътимоднокии бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ таъсири амиқи худро гузорад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши маводҳои илмӣ мавриди истифода қарордошта

Тибқи ҷадвали 1.1 усулҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Федератсияи Россия ба якҷанд қисмҳо ҷудо гардидаанд. Фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ аз тартибу услуби назорати онҳо вобастагии зиёд дошта, метавонад дар густариши фаъолияти онҳо нақши хоса дошта бошад.

Меъёрҳои ҳатмие, ки Бонки марказии Россия тибқи онҳо фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ-қарзиро дар ҳудуди Федератсияи Россия ба танзим медарорад, вобаста ба сиёсати иқтисодии давлат ба роҳ монда мешаванд⁵⁰. Яъне дар асоси сиёсати иқтисодии давлат Бонки марказии Россия заминаи меъёрӣ – ҳуқуқиро таҳия месозад ва бонкҳо дар ин асос кор ва фаъолият менамоянд. Меъёрҳои ҳатмии муайянкардаи Бонки марказии Русия низоми бонкии ин кишвар фаъолият намуда истодааст. Бояд зикр намуд, ки меъёрҳои муқаррашуда вобаста ба талаботҳои нишондодаи “Базел 3” буда, устувории бахши бонкиро нишон медиҳанд. Имрӯз низоми бонкии Россия аз талаботи низоми “Базел 2” ба талаботҳои низоми “Базел 3” гузаштааст ва бахши бонкии худро ба нишондиҳандаҳои байналхалқии молиявӣ наздик бурда истодааст.

⁵⁰ Гейвандов А.Я. Банковская деятельность в России: проблемы государственного регулирования // Монография, СПб, 1997.-С.188.

Махсусан, дар самти суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ Ҳукумати Россия бештар чораандешӣ намуда истодааст ва бо ин роҳ эътимоднокии бонкҳоро таъмин кардан имконпазир аст. Аз рӯи пурсишномае, ки Бонки марказии Русия соли 2022 гузаронида буд аксари муштариён аз коргузори бонкҳо ва сифати хизматрасониҳои онҳо қаноатманданд ва ба эътимодияти бонкҳо боварӣ доранд. Тибқи ин пурсишнома 97% пурсишшудагон ба эътимоднокии бонкҳо боварӣ доранд ва 94% онҳо қайд менамоянд, ки бонкҳо аз уҳдаи кори худ ғаёлона мебароянд⁵¹. Ҳамчунин, нишондиҳандаҳои молиявии бахши бонкии Россия сол ба сол афзоиш ёфта, ҳаҷми умумии дороиҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД дар соли 2022-ум 90% - ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда дар миёни кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҳама баланд арзёбӣ мегардад.

Аз ин рӯ, истифодаи самаранокӣ идоракунии давлатии бахши бонкии Россия ба таври комил метавонад ба рушду инкишофи бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири амиқи ҳудро расонад. Алаҳусус, татбиқи механизмҳои сиёсати пулиро қарзӣ ва меъёрҳои пруденсиалии бахши бонкии Россия метавонад дар инкишофи бонкдории кишвари мо таъсири мусбӣ ҳудро дошта бошад.

Идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон мавриди таваҷҷӯҳ мебошад. Дар Қазоқистон бахши бонкӣ ҳамчун ниҳоди муҳими иқтисодӣ ва пешбарандаи хоҷагии халқӣ мамлакат буда, сармоягузори асосии соҳаҳои хоҷагии халқ доништа мешавад. Вобаста ба ин, таҷрибаи бонкдории Ҷумҳурии Қазоқистон ва тартиби идоракунии давлатии он метавонад яке аз нишондиҳандаҳои калидӣ дар раванди ғаёолияти бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад.

Низоми бонкии Қазоқистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ зарфи солҳои охир нишондиҳандаҳои молиявии қобили таваҷҷӯхро соҳиб гардида, тавонистааст, ки самаранокӣ ғаёолияти ҳудро нигоҳ дорад. Масалан, вазъи муносири бахши бонкӣ дар Қазоқистон хуб арзёбӣ гардида, дар ин кишвар 25

⁵¹<https://ru.wikipedia.org/wiki>. (Санаи муроҷиат 17.02.2023).

бонки тичоратӣ бо сармояи умумии 74 млрд. доллари ИМА фаъолият мекунад (ба санаи 01.02.2022) ⁵².

Баъд аз Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Қазоқистон бахши бонкии худро тибқи меъёрҳои иқтисоди бозорӣ ба роҳ монда, заминаҳои муҳими ин бахшро фароҳам овард, яъне баъд аз солҳои 90-ум низоми бонкии Қазоқистон ба раванди нави рушд гузашт ва тадричан тибқи нишондодҳои низоми иқтисоди бозорӣ фаъолияти худро ба роҳ монд.

Аввалин қонуне, ки дар ин мамлакат қабул гардид, ин Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” аз 31.08.1995, таҳти рақами № 2444 ба ҳисоб меравад⁵³. Қонуни мазкур паҳлуҳои зарурии фаъолияти бахши бонкии ин кишварро дар бар гирифта, яке аз қадамҳои зарурӣ дар ин самт доништа мешавад. Минбаъд фаъолияти бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар зери назорат ва танзими қонуни мазкур қарор гирифт. Бахши бонкӣ баъди қабули ин қонун аз ингоҳи институтсионалӣ дорои пойгоҳи устувори меъёрӣ гардид ва фаъолияти устуворонааш таъмин шуд.

Ҳанӯз аз замони оғози соҳибистиклолӣ Ҳукумати Қазоқистон бо қабули стратегияҳои алоҳида вобаста ба рушди бахши бонкӣ, таҳияи барномаҳои гуногун ва роҳи услуҳои махсус ба фаъолияти бонкҳо таъсири худро мерасонид, ки ин аз таваҷҷуҳи давлат ба идоракунии ин бахш гувоҳӣ медиҳад.

Дар Қазоқистон низ ҳамчун Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкии дузинагӣ фаъолият менамояд ва бонкҳо дар низоми бонкии ин кишвар ба бонкҳои давлатӣ, бонкҳои байнидавлатӣ, бонкҳои саҳҳомӣ ва бонкҳои хориҷӣ гурӯҳбандӣ мегарданд⁵⁴. Бонкҳои давлатӣ ба монанди “Эксимбонк” ва “Бонки халқӣ” ҷиҳати ташаккул ва рушди стратегияҳои давлатӣ ва сиёсати молиявии давлат саҳмгузор мебошад ва дар тақвияти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ

⁵² <http://doingbusiness.kz/news/43-bankovskoe-zakonodatelstvo..> (санаи мурочиат 05.03.2023)

⁵³ http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1392. (санаи мурочиат 06.03.2021)

⁵⁴ Долдина А.Н. Банковский сектор Казахстана: проблемы и перспективы. central asian economic review. 2018;(5-6):108-115.

заминаи муосиди молиявӣ мегузоранд (зиёда аз 58% дороиҳои низоми бонкӣ ба ин ду бонки давлатӣ рост меоянд).

Дар давоми солҳои 2008,2012,2014, ки пайваста бухронҳои молиявӣ ба вучуд омаданд, аҳамияти давлатро дар самти идоракунии низоми бонкӣ пурзӯр гардониданд. Таҷриба нишон медиҳад, ки механизми муассири идоракунии бахши бонкӣ дар шароити бухронӣ на танҳо низоми бонкӣ, балки кулли иқтисодиётро метавонад аз вартаи бухрон берун кашад ва рушди устуворонаи онро таъмин созад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон низоми бонкиро ҳамчун сохтори калидии иқтисодиёт зери назорати қатъии худ қарор додаст. Аз ин ҷост, ки давлат самтҳои муҳими фаъолияти бонкҳоро зери назорати пайвастаи худ гирифт. Аз қабилӣ:

- ба таври самаранок идора намудани хавфҳо;
- мушаххас намудани ҳолати муфлисгардии ташкилотҳои қарзӣ;
- татбиқи меъёрҳои пруденсиалӣ ҷиҳати идоракунии пурсамар;
- ба роҳ мондани назорати доимии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ;
- таҳлили пайвастаи ҳолати бозоргирӣ ва пардохтпазирӣ;
- баҳодиҳии вазъи молиявии ташкилотҳои қарзӣ.

Дар стратегияи иқтисодии худ давлат ҷанбаҳои асосии бахши молиявӣ-бонкиро баррасӣ намуда, қарор дод, ки бахши бонкӣ бояд устувории молиявӣ, эътимодноӣ ва нуфузи худро дар иқтисодиёт бояд аз даст надихад. Дар Ҷумҳурии Қазоқистон низ масъалаи мазкур дар мадди барномаҳои гуногуни танзимкунандаи бахши бонкӣ буда, тибқи нишондодҳои Кумитаи байналхалқии базелӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Хавфҳо тибқи нишондодҳои ин Кумита баркашида мешаванд ва Бонки миллии Ҷумҳурии Қазоқистон ҳамчун органи давлатӣ ин равандро назорат мебарад.

Ҳукумати Қазоқистон дар пешрафти дигар самтҳои фаъолияти бахши бонкӣ иштироки фаъолона дорад ва ҷиҳати самаранокӣ ва таъсири бештари ин бахш дар иқтисодиёти кишвар чораандешӣ менамояд. Бо истифода аз механизмҳои сиёсати пулию қарзӣ устувории молиявии бонкҳоро давлат дар

назорати худ дорад ва ҳамеша вазъи молиявии онҳо дар мадди таваҷҷуҳ аст. Махсусан, иҷроиши уҳдадориҳои бонкҳо дар назди муштариён, пешниҳоди қарзҳои дарозмуҳлат, Ҳимояи дороиҳои муштариён, ки ҳамчун пасандоз гузоштаанд дар маркази таваҷҷуҳи давлатанд. Ҳимояи пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо яке аз самтҳои асосӣ дар сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, ҳанӯз соли 1999 аз ҷониби давлат ҷиҳати Ҳимояи манфиатҳои пасандозгуздорон “Консепсияи Ҳимояи пасандозҳо” қабул гардид⁵⁵. Тибқи ин Консепсия пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бояд барои рушди иқтисодиёти Қазоқистон истифода шаванд ва баргардиши онҳо аз ҷониби давлат кафолати пурра дода мешавад. Аз ин бар меояд, ки давлат дар истифодаи сарчашмаҳои пулии пасандозӣ ҳавасманд аст ва меҳодад пулҳои дар дасти аҳоли буда ба манфиати иқтисоди миллӣ кор кунанд. Гузашта аз ин сатҳи монетизатсия ва ҳаҷми пул дар муомилот танзим карда мешавад ва раванди инкишофи динамики дар иқтисодиёт таъмин мегардад.

Идоракунии ҳадафмандонаи бахши бонкӣ аз ҷониби давлат дар Ҷумҳурии Қазоқистон бештар ба воситаҳои зерин роҳандозӣ карда мешавад:

- ташкил ва қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- таҳияи стратегияи рушди низоми бонкӣ;
- роҳандозии шароити мусоид ҷиҳати рушди тижорати бонкӣ;
- татбиқи низоми муосир ва мақсадноки суғуртаи пасандозҳо;
- коркарди низоми самараноки фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ;
- роҳандозии танзими мақсаднок ва пурсамари ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон.

Маврид ба ёдоварист, ки самтҳои дар боло овардашуда, ҳамчун ҷанбаҳои асосии таъсири давлат ба низоми бонкӣ доништа мешавад. Яке аз самтҳои, ки муҳим ва зарурӣ дар ҳар як низоми бонкии кишварҳо доништа мешавад, ин ташкили инфрасохтор барои пешбурди тижорати бонкӣ аст. Ташкили инфрасохтор ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва баландбардории сифати онҳо

⁵⁵ www.marketingcenter.kz (санаи муроҷиат 22.03.2019)

таъсири амиқ мерасонад ва дастрасии аҳолиро ба хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ осон мегардонад. Дар самти таъмини аҳоли ва дастрасӣ ба технологияи бонкӣ (банкоматҳо) Қазоқистон дар Иттиҳоди давлатҳои мустақил яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд. Банкоматҳо дар бахши бонкии Қазоқистон ба сари ҳар 100 000 (сад ҳазор) аҳолии болиғ дар соли 2008, 52 ададро ташкил дода бошад, дар соли 2022 ин нишондиҳанда ба 85 адад расидааст⁵⁶. Чунин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2010-ум 4 адад банкомат ва дар соли 2022 бошад ин шумора 16 ададро ташкил дод, ки нишондиҳандаи мазкур қаноаткунанда нест. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аз чунин таҷриба мавриди истифода қарор гирад, то ки аҳоли тавонад ба маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ дастрасии аҳоли зиёд гардад, яъне таъмини инфрасохтор метавонад бевосита ба инкишофи фаъолияти бонкҳо таъсиргузор бошад.

Маълум аст, ки дар таҷриба аксари кишварҳои ҷаҳон аз ду модели бонкдорӣ бештар истифода менамоянд. Яке модели бонкдорӣ англисӣ – амрикоӣ, ки кишварҳои Англия, ИМА ва дигар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ аз он истифода менамоянд ва дуюми модели континенталӣ мебошад, ки кишварҳои ба монанди Германия, Ҷопон ва қисмати зиёди мамлакатҳои аврупоӣ онро дар амал татбиқ менамоянд. Модели бонкдорӣ англисӣ – амрикоӣ ба молиякунонӣ тариқи эмиссияи саҳмияҳо бештар таваҷҷуҳ дорад ва инчो масъалаи асосӣ ҷудо намудани бонкҳо ба бонкҳои депозитӣ ва инвеститсионӣ доништа мешавад (equity financing)⁵⁷. Инчунин дар модели мазкур бонкҳо наметавонанд саҳмияҳои дигар корхонаҳоро харидорӣ намоянд. Дар бонкҳои мазкур модели низоми якзинагии идоракунонӣ мавҷуд аст, ки фаъолияти бонкҳо пеш мебарад. Дар модели континенталӣ сармоягузори қарзӣ ба роҳ монда шудааст ва ин низом дорои бонкҳои универсалӣ мебошад, яъне бонкҳои тижоратӣ ба гуруҳҳо ҷудо нашудаанд ва метавонанд амалиётҳои зиёдро ба анҷом расонанд.

⁵⁶ www.worldbank.org (санаи мурочиат 12.02.2022)

⁵⁷ Шихахмедов Р.Г. Современные подходы к типологизации банковских систем и видов банков/ Банковская система, №20(188), 2005г., -С.71-77.

Бонки миллии Ҷумҳурии Қазоқистон барои рушди устуворонаи бахши бонкӣ модели англисӣ-американоӣ қабул намудааст, ки то имрӯз тибқи ин низом фаъолият намуда истодааст. Соли 2003 чиҳати боз ҳам рушду такомули бахши бонкӣ Ҳукумати Қазоқистон вобаста ба танзими бонкдорӣ кишвар низоми дигареро таҳия намуд, ки тибқи низоми мазкур идоракунии низоми бонкӣ нисбатан аз тобеияти БМЧҚ берун рафт. Дар соли 2003 тибқи қарори Ҷумҳурии Қазоқистон таҳти № 203 аз 11 ноябр “Агентии танзим ва назорати бозори молиявӣ ва ташкилотҳои молиявӣ” таъсис дода шуд⁵⁸. Ҳадафи ташкили Агентии мазкур боло бурдани нақши давлат дар танзиму назорати бахши молиявӣ-бонкии кишвар буда, аҳаммияти иқтисодии ниҳодҳои молиявиро дар иқтисодиёт боз ҳам баланд мебардорад. Агентии ташкилгардида нақши “мегатанзимгар”-ро дар бозори молиявӣ иҷро менамояд ва тамоми ташкилотҳои молиявиро зерӣ як чатр ба ҳам меорад. Назорати пайваста аз болои фаъолияти бонкҳо, ташкилотҳои суғуртавӣ, фонди нафақа, фондҳои сармоягузорӣ ва ғайра ба уҳдаи ин ниҳод вогузор гардид. То ин замон вазифаи танзими бозори молиявӣ дар умум зерӣ назорати БМЧҚ қарор дошт. Акнун Бонки марказӣ ҳамчун таъминкунандаи устувории қурби пули миллий ва таҳиякунандаи сиёсати пулию қарзӣ амал менамояд.

Ҳамин тавр, бо мақсади ислоҳоти идоракунии давлатии бозори молиявӣ-бонкӣ ва таъсири бештари давлат дар ин раванд Ҳукумати Қазоқистон низоми босамари назоратиро роҳандозӣ намудааст. Таъсири давлат дар ин кишвар бештар дар самти баркашии хавфҳо, менҷменти бонкӣ-молиявӣ, таҳияи стратегияҳои дохилибонкӣ ва ғайра мушоҳида мешавад, ки қобили истифодаанд ва мо метавонем аз ин ба таври пурра ва васеъ дар бахши идоракунии давлатии бахши бонкии Тоҷикистон истифода намоем. Дар воқеъ бо назардошти аҳаммияти бонкҳо дар иқтисодиёт ва нақши онҳо дар такомулҳои иқтисоди миллий ҳар як мамлакати алоҳида мекушад, то ба ин самт таваҷҷуҳи хоса дошта бошад ва фаъолияти ин ниҳод то андозаи баландтарин самаранок ба роҳ монда

⁵⁸ <https://www.finreg.kz> (санаи муроҷиат 01.02.2021.)

шавад. Ҳатто кишварҳое пешрафта ба монанди Чопон ва Олмон, ки низоми босамари бонкӣ доранд ва фаъолияти бонкҳо ба таври густурда роҳандозӣ шудааст, меҳоҳанд нақши давлат дар ин самт зиёдтар ба назар расад. Масалан Чопон 55% бастаи саҳмияҳои Бонки марказии худро давлатӣ кардааст, то ба фаълияти ин бонк таъсиргузор бошад ва аҳаммияти бонкдории давлатро дар раванди рушди иқтисодиёт афзоиш диҳад⁵⁹.

Дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) идоракунии давлатии бахши бонкӣ ҳамчун як раванди навинкишоф ба назар мерасад ва давлатҳои бештар кӯшиш менамоянд, ки танзими давлатии бахши бонкӣ бо истифода аз механизми бонкҳои марказӣ роҳандозӣ шавад. Албатта бонкҳои марказӣ ҳамчун “бонкдори давлат” дар иқтисодиёт фаъолият менамоянд, вале бо назардошти иқтидори иқтисодии онҳо роҳандозии дигар механизмҳои таъсиррасони давлат ба низоми бонкӣ ногузир мебошад.

Дар ин асно, яке аз кишварҳое, ки низоми бонкии нисбатан инкишофёта дорад ва фаъолияти бонкҳои он дар бозорҳои молиявии байналмиллалӣ роҳ ёфтаанд, ин бахши бонкии Ҷумҳурии Гурҷистон мебошад. Таҷрибаи идоракунии давлатии бахши бонкии Гурҷистон ҳамчун кишваре, ки дар муддати на он қадар тӯлонӣ низоми бонкии худро ҳамчун низоми инкишофёфта ва устувор нишон дод, бояд дар Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Аз нигоҳи илмӣ бояд баҳогузорӣ шавад ва самтҳои муҳими он баррасӣ гардад.

Бояд қайд намуд, ки низоми бонкии Гурҷистон яке аз низомҳои устувортарин ва боэътимодтарин дар байни давлатҳои собиқ кишварҳои ИҶШС ба шумор меравад. Вобаста ба ин метавон зикр намуд, ки низоми бонкии Гурҷистон нисбат ба низомҳои бонкии давлатҳои дигар ба таври назаррас фарқ дорад ва он якчанд бартариатҳои асосиро доро мебошад. Аз ҷумла:

⁵⁹ Карпов К.А. Правовое регулирование банковской системы Японии/ Актуальные проблемы российского права, 2017, №1(74). –С.208-2012.

- чалби сармоя мақоми аввалро ишғол менамояд (дар давоми соли 2019 – ум 227,9 млн. доллари ИМА-ро ташкил дода буд, ки он 22,5% нисбат ба соли 2018 зиёд);
- онлайн – бонкинг ва дигар низомҳои хизматрасониҳои фосилавӣ рушд ёфтааст;
- TBC Bank ва Bank of Georgia – бонкҳои аз ҳама калонтарини Гурҷистон ба шумор мераванд, ки саҳмияҳои онҳо дар биржаи фондии Лондон мубодила мешаванд;
- ҳамаи ташкилотҳои молиявӣ мустақил буда, самтҳои фаъолияти худро мустақилона муайян менамоянд;
- ғайрирезидентҳо метавонанд дар шакли фосилавӣ бе ҳозиршавӣ ба ташкилоти молиявӣ ҳисобҳои шахсӣ ва корпоративӣ кӯшоянд;
- низоми суғуртаи амонатии хеле ҷавонро доро мебошад, ки танҳо аз 1-уми январи соли 2018 инҷониб амал карда, ба амонатгуздорон дар ҳолатҳои зарурӣ то 5000 лар маблағҳоро ба соҳибонашон бармегардонад;
- сатҳи баланди махфӣят – Гурҷистон дар ҷараёни мубодилаи иттилооти молиявӣ дар шакли худкор байни мақомотҳои фискалӣ, иштирок наменамояд”⁶⁰.

Идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар низоми бонкии Гурҷистон ба таври шоям роҳандозӣ гардида, диққати махсус ба чалби муштариёни резидент ва ғайрирезидент дода шудааст. Ғайрирезидентҳо асосан бо роҳҳои зерин чалб карда мешаванд: сатҳи пасти пардохтҳои комисионӣ барои хизматрасониҳои ҳисоббаробаркунию ҳазинавӣ, дастрасӣ ва осонӣ дар ҷараёни бақайдгирӣ, риояи қатъии речаи махфӣят ва ғайраҳо. Роҳҳои мазкур шароити хубро барои тоҷирони давлатҳои ҷаҳон оиди кушодани ҳисобҳои шахсӣ ва корпоративӣ дар бонкҳои гурҷӣ, таъмин менамояд.

Ҷиҳати рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақмилёбии низоми идоракунии дар он зарур аст, ки аз таҷрибаи низоми бонкии Ҷумҳурии

⁶⁰www.georgiawealth.info/banks-in-georgia-account-opening-and-attractive-banking (санаи муроҷиат 20.05.2020)

Гурҷистон дар ин самт мавриди истифода қарор диҳем. Алалхусус, ба чунин самтҳо бояд таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад:

- бо дастгирии бевоситаи давлат ва танзими саривақтӣ дар сохтори бонкии кишвар рақобати шаффоф дида мешавад, ки ин дар натиҷа ташкилотҳои қарзиро маҷбур месозад то ин ки маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои нави бонкӣ (аз он ҷумла хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ)-ро коркард намуда, онро бо мақсади ба даст овардани бартарияти рақобат ва васеънамоии пойгоҳи (базаи) мизочии худ, ба мизочон таҳия намоянд. Қисми зиёди ташкилотҳои қарзии ватанӣ ба хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ рӯй овардаанд, ки дар натиҷа ин ба ташкилотҳои қарзӣ бартариятҳои рақобатиро байни ташкилотҳои қарзии дигар дар бозори хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намуда, дар ҳолати рушд ёфтани хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ дар ҳамаи ташкилотҳои қарзии кишвар, рақобатнокӣ байни ташкилотҳои қарзӣ метавонад дар бахши сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва идоракунии корпоративӣ, ки тавассути он хизматрасониҳои бонкӣ ба мизочон пешниҳод карда мешаванд, сурат гирад. Аз ин хотир, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ташкилотҳои қарзӣ на танҳо аз ҳисоби коркард ва пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои нави бонкӣ ба бозор, балки баҳодиҳӣ аз тарафи муштарӣён ҷиҳати дастрас намудани хизматрасониҳо таъмин созад;

- идоракунии давлатӣ дар самти ивазнамоии филиалу марказҳои хизматрасониҳои бонкии кишвар ба бонкҳои виртуалӣ, ки ин амал дар натиҷа ба кам гардидани сатҳи хароҷотҳои ташкилотҳои қарзӣ ва зиёд шудани шумораи мизочон замина мегузорад.

- давлат бештар зарур мешуморад, то ин ки технология ва техникаи бонкӣ зиёдтар истифода шаванд. Бо тақвияти технологияи муосир дар низоми бонкӣ рушди маҳсулотҳои инноватсионӣ замина гузошта мешавад ва сатҳи рақобинокии миёни ташкилотҳои қарзӣ меафзояд ва пойгоҳи муштарӣёни бонкҳо босуръат тақвият меёбад.

Яке аз самтҳое, ки дар фаъолияти бонкҳои кишвар давлат аҳамияти беандоза зоҳир менамояд, ин фаъолияти қарзии онҳо мебошад. Давлат раванди пешниҳоди қарз ба субъектони хоҷагидорию пурра дар идораи худ гирифта, дар ин замина чораҳои зуруриро меандешад. Алаҳусус, дар самти камгардониҳои ғоизии қарзҳо, бознигарӣ ва баррасии гарави қарз, тақвияти захираҳои қарзӣ, муайянсозии ҳудуди қарзӣ, коҳишдиҳии хавфҳои қарзӣ ва ғайра идоракунии давлатӣ зиёд эҳсос мегардад.

Соли 2018 давлат муқаррар намуд, ки ташкилотҳои қарзии Гурҷистон сиёсати нодурустро дар самти пешниҳоди маҳсулотҳои қарзӣ пеш гирифтаанд, ки дар натиҷаи ин сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ бад шуда, ҳукумати Гурҷистонро зарур омад, то ки дар охири соли 2018-ум 600 ҳазор қарзҳои ба таъхирафта ва безътимодно бо маблағи 1,5 млрд. лар рӯйпуш намуда, онҳоро аз ҳисобҳои ташкилотҳои қарзӣ барорад⁶¹. Вобаста ба сиёсати пешгирифтаи ҳукумати Гурҷистон дар ин самт ғоизии қарзҳо коҳиш ёфтанд ва раванди пешниҳоди қарз барои субъектони хоҷагидорӣ осон гардид.

Вобаста ба ин, истифода аз таҷрибаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар Гурҷистон метавонад ба раванди пешниҳоди қарз ва афзунсозии таъсири қарз дар иқтисодиёт ба манфиати иқтисоди миллӣ хоҳад буд. Махсусан коркарди механизми пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва дарозмуҳлат ба соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисодӣ ва соҳаҳои афзалиятнок аз самти муҳими сиёсати молиявии давлатӣ ба шумор меравад.

Бахши бонкӣ дар кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ инкишофёфта ба таври гуногун идора карда мешавад ва ҳар як давлати алоҳи вобаста ба стратегияи молиявии пешгирифтаи худ бахши бонкии худро идора ва танзим менамояд. Кишварҳое, ки дар онҳо таъсири давлат ба бахши бонкӣ нисбатан зиёдтар эҳсос мегардад (Ҷопон, Олмон, ИМА), низоми бонкии тараққикарда доранд. Яъне ба андозаи таъсири давлат бахши бонкӣ низ метавонад рушди ҳамаҷониба ёбад.

⁶¹www.internationalwealth.info/foreign-bank-accounts/new-rules-of-issuing-credit-to-physical-persons-in-georgia (санаи муроҷиат 05.03.2020)

Чихати таҳқиқи ҳамаҷонибаи идоракунии давлатии баҳши бонкӣ дар баробари кишварҳои минтақа (Русия, Қазоқистон, Гурҷистон) ба ақидаи мо баррасии идоракунии низоми бонкии кишварҳое ба монанди ИМА, Олмон ва Ҷопон аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд. Маълум аст, ки баҳши бонкии ИМА тибқи модели бонкдорӣ англо-америкой фаъолият намуда, идоракунии он нисбат ба дигар кишварҳои олам фарқкунанда аст. Дар ИМА баҳши бонкӣ тибқи қавоиди Ҳукумати Федеролӣ фаъолият намуда, сиёсати молиявиро Низоми федеролии захиравӣ пеш мебарад. Гузашта аз ин дар ИМА Кумитаи назорати молиявӣ фаъолият менамояд, ки вобаста ба фаъолияти молиявии бонкҳо қоидаҳои махсуси худро дорад. Давлат дар раванди фаъолияти баҳши бонкии Амрико нақши калидӣ дошта, қоидаҳои пешбурди фаъолиятро муайян месозад. Баҳши бонкии Олмон низ дар ҷаҳон яке аз рушдёфтаҳост ва давлат дар идоракунии он аҳаммияти хосса дорад. Раванди фаъолияти бонкҳо дар Олмон зери назорати қатъии давлат аст ва бо истифодаи аз санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ давлат фаъолияти онҳоро зери идораи худ гирифтааст. Ҳамчунин, дар рафти фаъолияти бонкҳо вазорати молияи кишвар низ нақши бориз дорад ва қисмате аз амалиётҳои молиявии бонкҳоро ба танзим медарорад. Ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки баҳши бонкии Ҷопон тибқи дастурҳои Бонки марказии он фаъолият менамояд ва 55%-и саҳмияҳои ин бонк ба давлат тааллуқ доранд. Бар замми ин тафтишоти фаъолияти бонкҳо дар низоми бонкӣ ба уҳдаи вазорати молия вогузор гардидааст. Яке аз хусусиятҳои омӯзанда ва махсуси баҳши бонкии Ҷопон дар он дида мешавад, ки дар он “Ташкилот оиди кафолати пасандозҳои бонкӣ” ташкил гардидааст, ки кафолати 100% -и пасандозҳоро барои дорандагони онҳо медиҳад.

Чадвали 1.2. - Идоракунии бахши бонкии баъзе аз кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ рушдёфта

<i>Давлатҳо</i>	<i>ИМА</i>	<i>Олмон</i>	<i>Чопон</i>
<i>Намуди бонкҳо</i>	-Бонкҳои миллии тобеи Низоми федералии захиравӣ; -Бонкҳои амонатии Фед-ералӣ; -Иттиҳодияҳои амонатии Иёлотҳо; -Бонкҳои минтақавии Иёлотҳои алоҳида; -Иттифокҳои қарзӣ.	-Бонкҳои тижоратии хусусӣ; -Бонкҳои давлатӣ; -Бонкҳои корпоративӣ.	-Бонки марказӣ; -Бонкҳои тижоратии умумимиллӣ; •Бонкҳои шахрӣ; •Бонкҳои трастӣ; •Бонкҳои минтақавӣ; •Бонкҳои пешниҳодкунандаи қарзҳои дарозмуҳлат; •Бонкҳои хоричӣ. -Дигар муассисаҳои қарзӣ: •Ҳазинаҳои давлатии почтавӣ-амонатӣ.
<i>Тартиби идоракунии ва вазифаҳои назоратӣ</i>	1.Ҳукумати Федералӣ ва қонунҳои Федералӣ: а) Низоми Федералии Захиравӣ: •сиёсати монетарӣ; •танзим ва назоратӣ бонкҳо; б) Комиссия оид ба қоғазҳои қиматнок ва биржа; в) Идораи таҳлили пуллии вазорати молия (ОСС); г) Ташкилотҳои Федералӣ оиди суғуртакунонии пасандозҳо. 2. Қонунҳои минтақавии Иёлотҳо.	1. Ҳамаи намуди бонкҳо дар асоси принципҳои худтанзимкунии мутобик ба қонунҳо ва шартномаҳои сохторӣ фаъолият менамоянд. 2. Вазорати молия ҳудуди пуллии кафолати пасандозҳоро, ки аз ҷониби Ҳукумати мамлакат пардохта мешавад муайян мекунад.	1. Бонки марказӣ: танзимгари меъёри фоизи қарзҳои бонкҳои тижоратӣ, назорати фаъолияти бонкӣ. 2. Вазорати молия: •Назорати пайваस्ताи тафтиши бонкҳо; •Сиёсати монетарӣ; •Нақшаи ҳимояи пасандозҳо. 3. Ташкилот оиди кафолати пасандозҳои бонкӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши маводҳои илмӣ мавриди истифода қарордошта

Ҳамин тавр, давлат дар пешрафти бахши бонкӣ аҳаммияти хосса дошта, метавонад раванди фаъолияти онҳоро рушд диҳад ва дар устувории молиявии онҳо таъсир расонад. Инчунин, ҳангоми пайдошавии мушкилоти молиявӣ ва бӯҳронҳои молиявӣ иқтисодии гуногун таваҷҷуҳи давлат бояд ба ин самт равона гардида бошад. Зеро бо дастгирӣ ва идоракунии давлатӣ дар давраи бӯҳронӣ бонкҳо метавонанд вазъи молиявии худро хуб нигоҳ доранд ва дар оянда барои тараққиёбии иқтисоди миллӣ нақши муассир дошта бошанд. Масалан, дар Лаҳистон дар ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта миқдори ниҳоят

зиёди қарзи корхонаҳо аз бонкҳо ба вучуд омад⁶². Барои такмил додани бахши бонкии кишвар ва нигоҳдории устувории молиявии онҳо таҷдиди сандуқи қарзии онҳо тақозо гардид. Ҳукумати Лаҳистон қарзи корхонаҳоро бо роҳи иваз кардани қарз бо саҳмияҳое, ки ба шахсони воқеӣ фурӯхта мешуданд, ҳал намуд.

Ҳамин тавр метавон қайд намуд, ки истифодаи таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон барои рушду инкишофи бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоидро фароҳам оварда, метавонад, ки низоми идоракунии давлатии бахши бонкиро тақвият бахшад. Барои такмили идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва баландбардории нақши давлат дар иқтисодиёт бояд тадбирҳои муассир ва таъсирбахш коркард карда шаванд. Алахусус, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ коркарди роҳу усулҳои идоракунии давлатӣ ва таҳкими нақши давлат дар вусъатёбии бахши бонкӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Хулосаи боби якуми диссертатсия

1. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии фаъолияти бонкҳо ва бахши бонкӣ нишон дод, ки ҷараёни рушду инкишофи иқтисодиёт дар алоқаманди бо низоми бонкӣ қарор дорад ва фаъолияти пурсамари низоми бонкӣ метавонад, ки пешрафти соҳаҳои мухталифи низоми иқтисодиро сабаб гардад. Заминаи ташаккули бахши бонкӣ аз нигоҳи институтсионалӣ ва бунёдӣ баррасӣ карда шуда, аҳаммияти иқтисодии бонкҳо мавриди баҳс қарор дода шуд. Пажӯҳишҳо нишон доданд, ки низоми бонкӣ дар ҷараёни ташаккули низоми пулӣ, низоми молиявӣ саҳми беандоза дошта, рушди муносибатҳои молиявӣ ва иқтисодиро замина гузоштааст. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки идоракунӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими роҳандозии фаъолияти самараноки бахши бонкӣ буда, асоснокукунии илмӣ он метавонад ҷараёни ташаккули бонкҳоро замина гузорад.

2. Бо таҳқиқи идоракунии низоми бонкӣ бо иштироки давлат маълум гардид, ки давлат ҳамчун институти махсус ва дорои салоҳиятҳои вижа, метавонад, ки

⁶² Лебедева М. Е. Участие государства в формировании банковской системы страны/ Проблемы современной экономики, N 4 (28), 2008.

раванди фаъолияти низоми бонкиро идора намояд ва ё ба он таъсири бевоситаи худро расонад. Сабаби асосии таъсири давлат ба низоми бонкӣ ва фаъолияти дигар ташкилотҳои қарзӣ ин пеш аз ҳама таъсири манфии бухронҳои молиявӣ ба иқтисодиёт арзёбӣ карда мешавад. Яъне, ҳар як давлати алоҳида намехоҳад, ки бухронҳои молиявӣ ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ расонад ва дар натиҷаи фаъолияти ғайрисамараноки ташкилотҳои қарзӣ ба кулли иқтисоди миллӣ зарари ҷидд расонида шавад. Усулҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ ба ду ғуруҳи асосӣ ҷудо карда шудаанд. Ба андешаи муаллиф давлат метавонад, ки бо ду роҳи асосӣ ба раванди фаъолияти бахши бонкӣ таъсир расонад. Якум ба воситаи механизми таъсиррасонии бевосита ва дуюм механизми таъсиррасонии бавосита, ки ҳар кадоме дар доираи муайяни воситаҳои идоракунанда аз ҷониби давлат амалӣ карда мешаванд.

3. Таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ нишон дод, ки низоми бонкӣ дар кулли кишварҳои ҷаҳон бо таъсири давлат идора карда мешавад. Дар робита ба ин, таҷрибаи идоракунии давлатии кишварҳое ба монанди: Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Гурҷистон, Ҷумҳурии Белорус, Ҷумҳурии Халқии Чин мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Дар асоси таҳқиқи усулҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар ин кишварҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки роҳи равиши таъсири давлат ба фаъолияти низоми бонкӣ анқариб дар ҳамаи давлатҳо ягон аст, яъне роҳи воситаҳои идоракунӣ ба ҳам шабоҳат дорад, вале дастгирии давлатӣ, андозбандии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини фазои фаъолияти густруда барои бонкҳои давлатӣ дар ин кишварҳо аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Ҷиҳати тақвияти нақши давлат дар идоракунии низоми бонкӣ метавонем, ки бештар аз таҷрибаи Ҷумҳурии Гурҷистон, Ҷумҳурии Халқии Чин ва Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намоем.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАХШИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Вазъи муосири бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири давлат ба таҳкими минбаъдаи он

Гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ зарурияти рушду инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисоди миллиро пеш овард. Барои фаъолияти густурда ва пешрафти низоми хоҷагидории кишвар бояд ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллий баробар инкишоф меёфтанд. Аз ҷумла, тараққиёбии низоми бонкӣ ва фаъолияти самараноки он метавонист ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар таъсири худро гузорад. Вобаста ба ин, Ҳукумати кишвар чиҳати пешрафти иқтисоди миллий низоми бонкиро ҳамчун бахши афзалиятнок эътироф намуд ва дар таҳкими он тадбирирандешӣ менамояд. Ба андешаи Волков А.А. самаранокии низоми иқтисодии давлат аз ниҳодҳои гуногуни иқтисодӣ вобаста аст, вале яке аз қисматҳои муҳим ва калидӣ дар ин самт ин дараҷаи рушди низоми бонкӣ ба шумор меравад⁶³.

Тағйиротҳои дар низоми молияи ҷаҳон ва равандҳои бухрони баамаломеда тақозо менамояд, ки фаъолияти низоми бонкӣ ва умуман ташкилотҳои қарзӣ самаранок гардонида шавад.

Дар шароити муосир мушкилиҳои иқтисодии зиёде ба монанди тағйирёбии таваррум, хурӯҷ намудани бухронҳои молиявӣ, тақвият ёфтани сармоягузориҳои хориҷиву дохилӣ, дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани қурби пул ва амсоли инҳо бо фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба таври густурда алоқаманд мебошад. Аз ин ҷост, ки низоми бонкӣ бояд фаъолияти пурсамар ва васеъро доро бошад, то ки суботи доимии иқтисодиро таъмин намуда, талаботи муштариёро дар самти дастрасӣ ба хизматрасониҳо таъмин созад. Ташкили низоми босамари бонкӣ яке

⁶³ Волков А.А. Управления рисками в коммерческом банке: практ. руководство. – М., 2012, Изд. “Омега-Л”. – С.156.

аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ин замина чорабиниҳои зиёде ба анҷом расидаанд. Махсусан дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ гардидааст, ки низомии бонкӣ бояд аз назари иқтисодӣ пурзӯр карда шавад ва иқтисодии молиявии он тавассути афзоиш додани сармояи он ва тақмили низомии идоракунии захираҳои таъмин карда шавад⁶⁴. Аз ин бармеояд, ки давлат дар ҳар як барнома ва стратегияҳои давлатӣ ба низомии бонкӣ аҳаммияти хосса дорад ва фаъолияти ин сохтор пайваста дар мадди назар қарор дорад.

Бухронҳои молиявие, ки солҳои охир (2008,2012,2014) дар як қатор кишварҳои аз нигоҳи молиявӣ устувор ба амал омаданд, ба низомии молиявӣ-бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсири худро расониданд. Бухронҳои молиявии баамаломеда бори дигар собит сохтанд, ки дар чунин шароит бояд заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, фазои инвеститсионӣ, муҳити корӣ, баландбардории сифати хизматрасониҳо, болобарии суғуртаи пасандозҳо, эътимодият, дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ, сармоягузори бонкҳо, устувори молиявӣ, дараҷаи рақобатпазирӣ, тақмили низомии идоракунӣ (менеджменти бонкӣ), танзим ва назорати бонкӣ бояд дар сатҳи баланд роҳандозӣ ва тақмил ёфта бошанд.

Дар воқеъ, низомии бонкӣ ҳамчун муҳаррики асосӣ дар иқтисоди миллии ҳар як давлат фаъолият менамояд ва барои субъектони хоҷагидор сармоягузор ба ҳисоб меравад. Бо азнавтасимкунии сармоя бонкҳо маблағҳои муваққатан озодро метавонанд ба соҳаҳои афзалиятнок ва муҳим равона созанд ва бо ин васила рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин намоянд. Вобаста ба маълумотҳои омории БМТ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 март соли 2023 дар маҷмӯъ 64 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 26 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд (ҷадвали 3).

⁶⁴ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, – С.70.

Аз оғози соли 2022 то соли 2023 ба 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ (ҚДММ ТҚХ “Васл”) ва ба 2 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд (ҚДММ ТАҚХ “Эмин Сармоя” ва ҚСП ТАҚХ “Шукр Молия”) иҷозатнома дода шуд. Ҳамзамон, бо қарорҳои Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 09.06.с.2022, №68 ба ҚСП “Душанбе Сити Бонк” ва аз 30.12.с.2022, №151 ба ҚДММ ТҚҒ “Васл” барои анҷом додани амалиёти бонкӣ иҷозатнома дода шудааст. Дар ин раванд, иҷозатномаҳои як қатор ташкилотҳои маблағгузории хурд аз эътибор соқит доништа шуданд, аз қабили ҚДММ ТАҚХ “Душанбе Сити” бинобар табдилёбии он ба бонк ва ҚДММ ТАҚХ “Васл” бинобар табдилёбии он ба ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ.

Лозим ба ёдоварист, ки айни замон дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 бонки хориҷӣ (ҚСММ “Бонки кишоварзии Чин”) фаъолияти худро пеш бурда истодааст. Инчунин, берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон намояндагҳои ҚСК “Ориёнбонк” дар Аморати Муттаҳидаи Араб (ш. Дубай), Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимоли (ш. Лондон), Ҷумҳурии Туркия (ш. Истамбул), Ҷумҳурии Корея (ш. Сеул), Ҷумҳурии Ёзбекистон (ш. Тошканд), Ҷумҳурии Халқии Хитой (ш. Пекин) ва намояндагии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар Федератсияи Россия (ш. Москва) фаъолият менамоянд.

Нишондиҳандаи маҷмуии низоми бонкӣ нисбат ба соли 2018 55 адад ва ё 55,6% кам гардидаанд. Шумораи бонкҳо бошанд дар ин муддат камтар тағйир ёфтаанд, дар соли 2018 агар дар ҳудуди кишвар 17 бонки анъанавӣ амал мекард, дар соли 2023 бошад ин шумора ба 15 адад расид, яъне дар ин давра се бонки тижоратӣ фаъолияти худро қатъ намуд, ки инҳо ҚСК “Агроинвестбонк”, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк” ва ҚСК “Тоҷпромбонк” маҳсуб меёбанд.

Чадвали 2.1. - Ҳолати тағйирёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар давоми солҳои 2018 -2023 (бо адад, дар охири давра)

Номгӯӣ	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тағйирёбӣ бо адад (2023/2018)
Ташкилотҳои қарзӣ, ҳамагӣ	79	75	69	63	64	63	-16
Бонкҳо	17	17	19	14	15	15	-2
Бонкҳои анъанавӣ	17	16	18	13	14	14	-3
Бонкҳои исломӣ	0	1	1	1	1	1	+1
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	0	0	0	0	1	1	+1
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	62	58	50	49	48	47	-15
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	25	22	18	18	19	19	-6
Ташкилотҳои қарзии хурд	6	6	5	4	3	3	-3
Фондҳои қарзии хурд	31	30	27	27	26	25	-6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкии Бонки миллии Тоҷикистон: 2018, №12 (281), 2020, № 13 (305). 2023, № 12 (341).

Аз таҳлили чадвали 2.1. дидан мумкин аст, ки соли 2023 нишондиҳандаи шуморавии ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо соли 2018 ба ҳадди назаррас кам гардидааст. Масалан, агар соли 2018 дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон 79 адад институтҳои молиявӣ-қарзӣ фаъолият менамуданд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба 63 адад коҳиш ёфт. Коҳишёбӣ дар ин давра 16 адад ва ё, ки 20,2 фоизро ташкил медиҳад. Кам гардидани шумораи институтҳои молиявӣ қарзӣ дар давоми солҳои 2018-2023 бо якчанд омилҳо вобастагии амиқ дорад. Ба назари мо омилҳое, ки ба ҷараёни коҳишёбии шумораи ташкилотҳои қарзӣ таъсири манфӣ расонидаанд, зиёд мебошанд. Дар ин раванд метавонем сатҳи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзиро дар даврони бӯҳронҳои иқтисодӣ арзёбӣ намоем. Ташкилотҳои қарзӣ зимни бӯҳронҳои молиявӣ натавонистанд, ки ба рақобати шадид ва вазъи ногувори иқтисодӣ тоб оваранд ва ҳолати молиявии аксари ин ташкилотҳо паст гардид. Дар ин самт, сиёсати пешгирифти Бонки миллиро низ метавонем дарҷ намоем,

яъне таи солҳои охир БМТ сиёсати гузариш аз шумора ба сифатро пеш гирифтааст, ки якқатор ташкилотҳои қарзӣ муфлис гардиданд. Омили дигар, ин идоракунии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад. Дар раванди идоракунии ташкилотҳои қарзӣ ба камбудии ҷиддӣ роҳ доданд ва натавонистанд, ки усулҳои менеҷментро мавриди истифода қарор диҳанд. Махсусан муфлисшавии бонкҳои низомсоз ба монанди ҶСК «Тоҷиксодиротбанк» ва ҶСК «Агроинвестбанк» аз як тараф ба устувории молиявии низоми бонкӣ таъсир расонида бошад, аз ҷониби дигар эътимоднокии низоми бонкиро зерӣ суол бурд, ки ин сабаби коҳишёбии боварии аҳоли ба низоми бонкӣ гардид, чунки марказҳои зиёди хизматрасонӣ дар зертобей онҳо қарор дошт ва ба аҳоли маҳсулотҳои гуногуни бонкиро пешкаш менамуд.

Новобаста аз таъсири омилҳои берунӣ ва тағйиротҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои таҳлилшаванда (2013-2023) фаъолияти муътадили молиявиро нишон дода, нишондиҳандаҳои молиявии он тамоюли афзоишёбӣ доштанд. Махсусан дороиҳои низоми бонкӣ дар ин давра ба андозаи 2,9 маротиба зиёд гардида, аз 12,653 млн. сомони соли 2013 то ба андозаи 37679,52 млн. сомони дар соли 2023 афзуд (ҷадвали 2.2). Давра ба давра афзудани дороиҳои низоми бонкӣ аз ташаккули захираҳои ташкилотҳои қарзӣ ва таҳкими суботи молиявии бонкҳо дарак дода, мавқеи низоми бонкӣ дар иқтисодиёт устувор мегардад. Нақши давлат ҳамчун институти салоҳиятдор дар ин ҷараён баланд арзёбӣ гардида, идоракунии суботи молиявии низоми бонкӣ аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти давлат ба шумор меравад. Дороиҳои пардохтпазири низоми бонкӣ таи солҳои 2013-2023 боло рафта, дар давоми 10 сол ба андозаи 4,8 маротиба афзоиш ёфтааст.

Чадвали 2.2. - Нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2013-2023, бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2013 (тағйирот,%)
Дороиҳо	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26307,4	22414,74	30030,66	37679,52	+2,9 маротиба
Бо % нисбат ба ММД	31,22	32,57	38,51	38,86	34,28	30,80	28,41	31,87	22,66	25,94	31,76	+0,54
Дороиҳои пардохтпазир	2853	2960	4484	6482	6283	6472	6068	7916,02	7223,86	12955,86	13868,25	+4,8 маротиба
Бо % нисбат ба ММД	7,04	6,49	9,26	11,90	10,28	9,40	7,84	9,59	7,30	11,19	11,69	+4,65
Қарзҳо, ҳамагӣ	7399	9661	11229	9823	8506	8677	9703	10882,50	11970,36	13577,58	17844,84	+2,4 маротиба
Бо % нисбат ба ММД	18,26	21,18	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	13,18	12,10	11,73	15,04	-3,22
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4182	5087	5917	4788	5017	4828	4762	4 594,92	3961,66	3861,22	5839,25	+39,6
Қарзҳои ба таъхир афтода	673	1163	2039	3441	2014	1994	1476	1 278,76	385,05	2203,71	3022,95	+4,5 маротиба
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	204	227	276	1604	2172	2427	2232	2 672,06	771,38	542,35	318,52	+56,1
Воситаҳои асосӣ	1387	1576	1991	3176	4200	4207	4149	4 616,49	1816,40	1899,38	2233,06	+61
Дигар дороиҳо	1310	1671	2316	1925	1571	1514	1652	2 150,66	2100,36	2704,99	5592,34	+4,2 м.
Уҳдадориҳо+сармоя	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	26 307,44	22414,74	30030,66	37679,52	+2,9 м.
Уҳдадориҳо	10063	12508	16222	15690	15207	15287	15749	19 131,70	17339,05	23731,65	30318,83	+3,01 м.
Пасандозҳо	5519	6691	8614	8244	9283	9724	9682	11 414,22	10159,28	15507,83	19462,63	+3,5 м.
Сармоя	2590	2346	2417	5497	5725	5913	6226	7 175,74	5075,69	6299,01	7360,69	+2,8 м.
Бо % нисбат ба ММД	6,39	5,14	4,99	10,09	9,37	8,59	8,05	8,69	5,13	5,44	6,20	-0,19

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018 - № 12 (281) – С.77-78, 2019 - №12 (293) – С.84-85, 2020 - №12 8 (299) – С.57-58, 2021 - №12 (316) – С. 22-25, 2023 - №12 (341) – С. 23-24.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.2 аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми қарзҳои ба иқтисодиёт раवонагардида давра ба давра афзоиш ёфта истодааст. Соли 2013 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда ба иқтисоди миллӣ 7399 млн. сомони ро ташкил дода, соли 2023 маблағи 17844,84 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2013 2,4 маротиба зиёд аст. Илова ба ин, ҳаҷми пасандозҳои низоми бонкӣ низ зиёд гашта, маблағи 19462,63 млн. сомони ро ташкил кард, ки нисбати соли 2013 3,5 маротиба тамоюли рушд мушоҳида мешавад. Сармоягузори низоми бонкӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар солҳои таҳлилшаванда рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Агар соли 2013 низоми бонкӣ ба маблағи 204 млн. сомони сармоягузори карда бошад, пас соли 2023 нишондиҳандаи мазкур 318,52 млн. сомони ро ташкил кард, ки дар муқоиса ба соли 2013 он ба 56,1% афзудааст. Вале дар ин давраи таҳлилий дороиҳои низоми бонкии кишвар нисбат ба ММД рушди назаррас надорад, ки албатта ба таъсири бонкҳо ба иқтисодиёт ҳалал мерасонад, яъне агар дороиҳои низоми бонкӣ дар соли 2013 31,22% -и ММД-ро ташкил медод, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба андозаи 31,76% расидааст. Дар ин раванд омили асосӣ рушди бегобиқои ММД-и мамлакат мебошад, яъне суръати рушди ММД аз суръати рушди дороиҳои низоми бонкӣ бештар аст ва низоми бонкӣ наметавонад, ки қисмати дороиҳои худро дар баробари ММД зиёд намояд. Таҷриба нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои рӯ ба инкишоф, алалхусус Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи аз ҳама муътадили нишондиҳандаи дороиҳои низоми бонкӣ мутаносибан бояд аз 80 то 100%-и ММД бошад. Зеро дар ҳолати баръакс он наметавонад дар инкишофёбии иқтисоди миллӣ нақши калидӣ дошта бошад. Дар маҷмӯъ нишондиҳандаҳои устувори молиявии низоми бонкӣ дар 10 соли охир ба таври назаррас афзоиш ёфтааст ва ин метавонад дар минбаъда самаранокии фаъолияти онҳоро таъмин намояд.

Барои возеҳ нишон додани ҳолати молиявии бонкҳои тиҷоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ва таҳлили амиқи онҳо таҳлили

нишондиҳандаҳои молиявии баъзе аз банкҳои тижоратии бузург, ҳолати мавҷудаи онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифт (ҷадвали 2.3).

Ҷадвали 2.3. - Нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023

Номгуи банкҳо	Пасандоз ҳо (млн. сом.)	Қарзҳо (млн. сомонӣ)	ROA	ROE	Меъ. Пардохтп азирии ҷорӣ (К2.1, %)	Филиалх о ва МХБ (миқдор)	Банко матҳо (шумо ра)
ҚСҚ «Ориёнбанк»	2383,7	3498,4	2,2%	9,5%	115%	297	153
ҚСҚ «Бонки Эсхата»	2592,0	3136,6	3,9%	22,5%	76%	145	257
КВД БА ҚТ «Амонатбанк»	5378,6	1819,0	1,7%	15,0%	76%	623	344
ҚСП Бонки «Арванд»	266,2	897,3	2,5%	14,0%	123%	74	18
ҚСП «Аввалин банкҳои молиявии хурд»	838,8	687,7	3,6%	17,7%	61%	47	33
ҚСП «Спитамен Банк»	809,2	893,7	1,6%	13,6%	73%	72	79
ҚСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон»	1912,6	490,7	6,6%	43,3%	79%	31	59
ҚСҚ «Алиф Банк»	944,5	485,5	0,0%	0,0%	52%	15	128
ҚСҚ «Коммерсбанк Тоҷикистон»	1329,0	622,4	2,3%	31,0%	82%	73	120
ҚСП «Душанбе Сити Банк»	1079,4	98,3	2,8%	22,7%	57%	14	665
КВД БССТ «Саноатсодиротбанк »	145,9	374,1	4,7%	6,4%	314%	10	12
ҚСҚ «Тавҳидбанк»	96,5	108,9	-2,3%	-5,6%	55,4%	38	58
Шӯъбаи банк «Тижорат»-и ҚИЭ	24,3	23,4	3,6%	10,0%	111%	-	-

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии БМТ-нишондиҳандаҳои молиявии банкҳо (санаи муроҷиат 15.03.2024) ва маҷаллаи “Банкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” №4(99)-2023, с. 72-73. таҳия шудааст.

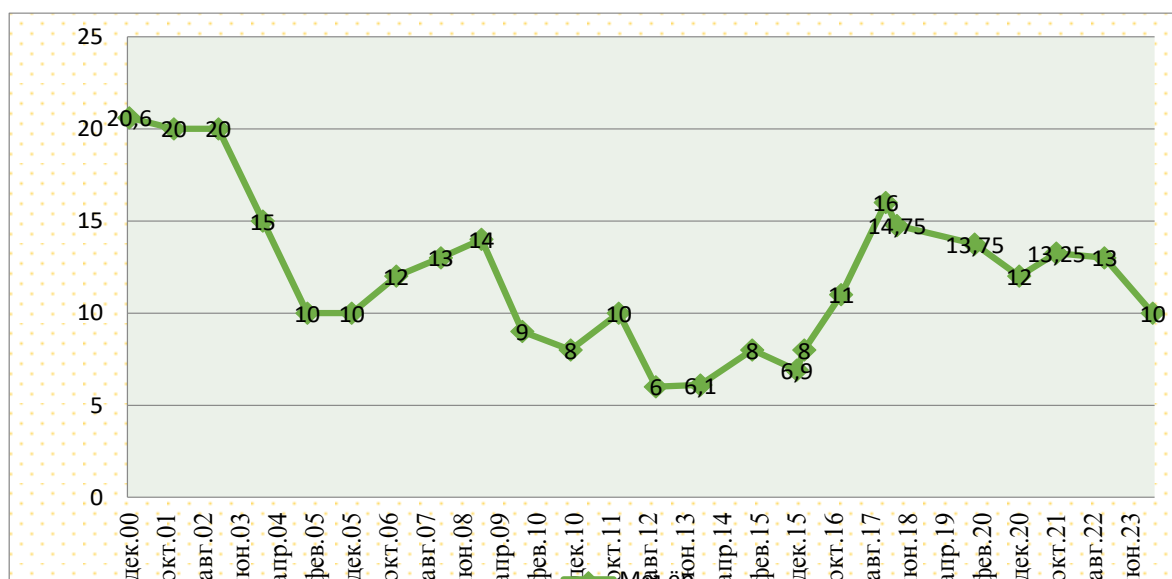
Аз ҷадвали 2.3 ба назар мерасад, ки дар соли 2023 банкҳои тижоратии кишвар фаъолияти густурда доштанд ва нишондиҳандаҳои молиявии онҳо афзоиш ёфтааст. Яке аз масъалаҳои муҳим на танҳо дар фаъолияти банкҳои тижоратӣ, умуман низоми банкӣ ин ҷалби маблағҳои муваққатан озоди шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ доништа мешавад. Зеро тибқи нишондоди таҳлилҳо 75-80%-и сармояи банкҳоро ин маблағҳо ташкил медиҳанд ва фаъолияти банкҳо дар асоси

маблағҳои мазкур ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ дар соли 2023 ин нишондиҳанда дар баъзе аз бонкҳои тижоратӣ афзоиш ёфтааст, ки он аз стратегияи пешгирӣ ба бонк вобаста аст. Ҳаҷми маблағҳои пасандозӣ дар ин давра дар КВД БА ҚТ «Амонатбонк» 5378,6 млн. сомони ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда аз ҳама баландтарин дар низомии бонкии кишвар мебошад. Дар ҚСҚ «Ориёнбонк» бошад ҳаҷми пасандозҳо 2383,7 млн. сомони ро ташкил додааст. Дар ҚСҚ «Бонки Эсхата» маблағҳои пасандозӣ дар соли 2023 ба 2,592 млн. сомонӣ баробар шудааст. Дар ин самт яке аз нишондиҳандаи муҳим ва зарурӣ, ки мевонад ҷустуҷӯҳои бонкро муайян созад ин даромаднокии дороиҳо (ROA) ва даромаднокии сармоя (ROE) ба ҳисоб меравад. Даромаднокии дороиҳо ва сармояи бонк нишондиҳандае доништа мешавад, ки ба воситаи онҳо устувории молиявии бонкҳо нишон дода мешавад ва дар ин замина метавонад ба ҷалби сармоягузориҳо ба низомии бонкии кишвар сабаб гардад. Дар соли 2023 нишондиҳандаи даромаднокии бонкҳои тижоратӣ ба таври муҳталиф рушд ёфтааст. Даромаднокии дороиҳои ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон» дар ин сол 6,6% - ро ташкил додааст, ки нишондиҳанда аз ҳама баланд дар бахши бонкии кишвар аст. Дороиҳои ҚСҚ «Бонки Эсхата» бошанд дар соли 2023 3,9% даромад овардаанд, ки дар инзомии бонкӣ яке аз нишондиҳандаҳои баланд ба шумор меравад. Даромаднокии сармояи бонкҳои тижоратии кишвар низ дар соли 2023 тамоюли рушд дорад. Аз ҷадвали 2.3 дидан мумкин аст, ки даромаднокии сармоя дар ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон» 43,3%, ҚСҚ «Коммерсбонки Тоҷикистон» 31,0%, дар ҚСП «Душанбе Сити Бонк» 22,7% ва дар ҚСҚ «Бонки Эсхата» 22,5% - ро ташкил медиҳад, ки дар низомии бонкӣ нишондиҳандаҳои нисбатан баланд ба ҳолати вазъии солҳои аввали фаъолиятшон мебошад.

Умуман, дар соли 2023 нишондиҳандаи молиявии бонкҳои тижоратӣ рӯ ба инкишоф ниҳода, шумораи филиалҳо, марказҳои хизматрасонӣ, банкоматҳо ва меъёри бозоргирии онҳо (К2.1) афзоиши назаррас дорад (*меъёри бозоргирӣ аз рӯи талаботи Бонки миллии Тоҷикистон 30% аст, Дастурамали №176*). Дар

баробари ин, муваффақияти низоми бонкӣ аз муайянкунии меъёрҳо барои пешбурди фаъолияти онҳо дониста мешавад. Яке аз чунин меъёрҳое, ки Бонки миллии Тоҷикистон барои низоми бонкӣ муайян месозад ва яке аз фишангҳои идоракунии ташкилотҳои қарзӣ ин меёри бозтамвил ба ҳисоб меравад (диаграммаи 2.1). Меёри мазкур, дар зиёдшавӣ ва камгардии захираҳои бонкӣ таъсиргузор аст. Зеро бо коҳишёбии меёри мазкур захираҳои қарзии бонкҳои тижоратӣ меафзоянд ва дар ҳолати зиёдшавӣ баръакс коҳиш меёбанд. Дар ин раванд, яке аз роҳҳо ва усулҳои таъсири давлат ба низоми бонкӣ бо истифода аз чунин меъёрҳо ба шумор меравад. Меёри бозтамвилро дар иқтисодиёт ҳамчун меёри калидӣ медонанд ва ин меёр дар пешбурду самаранокии иқтисоди миллӣ нақши муҳим дорад.

Диаграммаи 2.1. - Динамикаи тағйирёбии меёри бозтамвили Бонки миллии Тоҷикистон

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омили БМТ дар баҳши монетарӣ www.nbt.tj (05.06.2023)

Аз диаграммаи 2.1 дидан мумкин аст, ки меёри мазкур ба таври мунтазам тағйир ёфтааст. Масалан, дар соли 2000, моҳи декабр меёри бозтамвил ба 20,6% баробар буд. Маълум аст, ки безътидолии иқтисодӣ дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ сабаби баландшавии ин меёр гашт. Дар соли 2010 бошад, ин меёр то ба андозаи 8% поён оварда шуд, ки аз беҳгардии вазъи иқтисодӣ –

молиявии кишвар дарак медиҳад. Яъне, бо баландравии нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ ва дар умум инкишофи муътадили иқтисоди миллӣ нишондиҳандаи мазкур аз ҷониби БМТ коҳиш дода мешавад. Аз соли 2011 то 2012, 2013, ки вазъи иқтисодӣ муътадил буд, меъёри бозтамвил то ҳадди ниҳой поён оварда шуд. Вале бо таъсири омилҳои беруна ва махсусан бӯҳронҳои молиявии ҷаҳониву минтақавӣ таи солҳои 2016, 2017, 2018 ва 2019 нисбатан дар сатҳи боло нигоҳ дошта шуд. Таъсири омилҳои мазкур на танҳо ба самаранокии фаъолияти низоми бонкии кишвар, балки нишондиҳандаҳои макроиктисодиро то андозае поён бурд.

Дар баробари ин, меъёри бозтамвил ба сатҳи ғоизи қарзҳои бонкӣ, муҳлатнокӣ ва ҳаҷми онҳо низ метавонад таъсир расонад. Пешниҳоди қарз яке аз вазифаҳои марказии бахши бонкӣ буда, давлат дар ин самт ҳавасманд аст, ки бештар қарзҳои ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ пешкаш гарданд ва дастрасӣ ба онҳо сода бошад. Воқеан, рушди устуворонаи иқтисодиёти муосирро бидуни захираҳои қарзӣ тасаввур намудан қобили қабул нест. Зеро таҳриқдиҳандаи бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ва таъмини субъектони хоҷагидорӣ бо маблағ аз дараҷаи дороиҳои бахши бонкӣ вобастагӣ дорад. Аз ин хотир, давлат пайваста бахши бонкии кишварро аз нигоҳи молиявӣ дастгирӣ менамояд, то ин ки пардохтпазирии бонкҳои тиҷоратӣ дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шавад. Барои ба таври васеъ таҳлил намудани пешниҳоди қарзҳо ба иқтисодиёт мо дар ҷадвали 2.4 ин равандро нишон додаем.

Чадвали 2.4. - Пешниҳоди қарзҳои бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи шакли моликият барои солҳои 2000-2023 (бо млн. сомонӣ)

Нишонд иҳандаҳ о /солҳо	Сатҳи ММД	Қарзҳои низоми бонкӣ дар маҷмӯъ					Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи шакли моликият							
		Ҳамагӣ	Бо асъори миллӣ	Бо % нибат ба ММД	Бо асъори хориҷӣ	Бо % нисбат ба ММД	Ба корхонаҳо и давлатӣ	Бо % нибат ба МҚНБ	Ба корхонаҳо и хусусӣ	Бо % нисбат ба МҚНБ	Ба шахсонӣ воқеъ	Бо % нисбат ба МҚНБ	Дига рҳо	Бо % нисбат ба МҚНБ
2000	1806,7	242,5	59,8	3,3	182,8	10,1	9,6	3,9	196,7	81,1	6,9	2,8	20,4	8,4
2001	2528,8	387,3	92,4	3,6	294,9	11,6	12,2	3,1	324,3	83,7	11,3	2,9	24,7	6,4
2002	3365,4	454,7	119,4	3,5	335,2	9,9	19,4	4,2	375,6	82,6	8,4	1,8	36,4	8,0
2003	4757,8	522,6	157,2	3,3	365,4	7,7	24,9	4,7	410,7	78,6	25,2	4,8	35,2	6,7
2004	6157,3	941,2	333,1	5,4	608,0	9,9	111,3	11,8	798,6	84,8	70,9	7,5	56,9	6,0
2005	7206,6	1286,3	524,3	7,3	761,9	10,6	123,1	9,6	1033,9	80,4	106,8	8,3	15,4	1,2
2006	9335,2	2393,1	585,9	6,3	1807,2	19,5	189,4	7,9	1915,7	80,0	264,3	11,0	16,1	0,7
2007	12804,4	3977,2	991,5	7,7	2985,7	23,4	245,7	6,2	3091,0	77,7	605,5	15,2	17,8	0,4
2008	17609,3	4860,0	2274,7	12,9	2585,3	14,7	233,4	4,8	3609,7	74,3	992,0	20,4	17,7	0,4
2009	20628,5	5453,4	3840,0	18,6	1613,3	7,8	220,8	4,0	4156,3	76,2	1051,9	19,3	17,9	0,3
2010	24704,7	3728,3	1905,5	7,7	1822,8	7,4	435,3	11,7	1866,9	50,1	1300,3	34,9	23,6	0,6
2011	30069,3	4799,6	2136,5	7,1	2663,1	8,8	400,3	8,3	2282,7	47,5	832,5	17,3	15,2	0,3
2012	36161,1	5421,3	2192,4	6,1	3228,8	8,9	772,9	14,2	2070,5	38,2	1072,1	19,8	6,2	0,1
2013	40524,5	7530,9	3051,9	7,5	4479,0	11,0	914,9	12,1	2880,7	38,2	1639,0	21,7	2,2	0,02
2014	45605,2	9783,2	3905,8	8,6	5877,4	12,9	930,2	11,8	3953,7	40,4	1797,3	17,3	0,2	0,002
2015	48401,6	11341,7	4186,2	8,6	7155,5	14,8	1626,0	14,3	4981,9	43,9	1858,9	16,4	4,7	0,04
2016	54471,1	9930,0	3810,2	7,0	6119,8	11,2	1669,8	16,8	4027,4	40,5	1665,3	16,8	26,3	0,3
2017	61093,6	8608,1	3537,5	5,8	5070,5	8,3	2182,6	25,3	2672,6	30,2	1557,7	18,0	9,0	0,1
2018	68844,0	8741,4	3913,3	5,7	4828,0	7,0	2168,2	24,8	2609,9	29,8	1827,4	20,9	0,7	0,008
2019	77354,0	9789,5	5021,1	6,5	4768,4	6,2	2441,1	24,9	2760,3	28,2	2294,2	23,4	0,1	0,001
2020	82543,0	10965,4	6370,5	7,7	4594,8	5,6	2508,0	22,9	3419,8	31,2	2656,9	24,2	11,7	0,1
2021	98 910,7	11970,3	8008,7	8,1	3961,6	4	2276,9	19	3320,7	27,7	3867,9	32,3	10,4	0,08
2022	115 739,4	13577,6	9716,4	8,4	3861,2	3,3	2125,2	15,6	3664,4	26,9	4886,3	35,9	6,7	0,04
2023	130 791,5	17 921,1	12 084	9,2	5 837,1	4,4	2 515,5	14	4 506,3	25,1	6 943,7	38,7	9,6	0,05

Сарчашма: Бюллетени омили бонкии БМТ – декабри соли 2004. №12 (113); 2007. №12 (149); 2011. №12 (197); 2014. №12 (233); 2018. №12 (261); 2019. №12(293); 2020. №12(305); 2021. №12(316); 2022 №12(329), 2023 №12(341).

Тавре, ки аз ҷадвали 2.4 маълум мегардад, пешниҳоди қарзҳо аз соли 2000 то соли 2023 ба таври мунтазам инкишоф ёфтааст. Дар соли 2000 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда 242,5 млн. сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба ММД 3,3% буд. Пешниҳоди қарз дар солҳои 2001, 2002, 2003 ва 2004 ба таври назаррас зиёд шудааст, вале дар соли 2005 пешниҳоди қарз ба иқтисодиёт якбора ҷаҳиш кард ва маблағи 1,286,3 млн. сомони ро ташкил дод, ки ин нишондиҳандаи назаррас буд. Гузаштани андозаи қарзҳо аз ҳадди як миллиард сомонӣ аллакай нишондиҳандае ба ҳисоб мерафт, ки бозгӯи рушди устувори низоми бонкӣ ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти кишвар буд. Дар солҳои 2018 ва 2019 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшуда ба иқтисоди миллӣ афзоиш ёфта, дар ин давра, масалан дар соли 2018 маблағи 8741,4 млн. сомони ро ташкил дод, ки ин ба 5,7% - и ММД баробар мебошад. Дар ин давра, албатта буҳронҳои молиявӣ ба таври назаррас вазъи молиявӣ-иқтисодии ташкилотҳои қарзии дар кишвар амалкунандаро бетаъсир нагузошт. Вале новобаста ба ин, Ҳукумати кишвар бо истифода аз механизмҳои дохилииқтисодӣ то андозае шиддати ин буҳронҳоро кам гардонид ва андозаи пешниҳоди қарзҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ дар сатҳи мӯътадил нигоҳ дошта шуд. Минбаъд низ, дар соли 2023 суръати пешниҳоди қарзҳои низоми бонкӣ ба иқтисодиёти миллӣ ба таври динамикӣ боло рафт ва маблағи 17921,1 млн. сомони ро ташкил дод, ки баробар ба 9,2%-и ММД-и кишвар мебошад.

Ҳамин тавр, масъалаи табдилдиҳии пасандозу амонат ба сармоя дар баҳши бонкии кишвар яке аз ҳадафҳои асосии давлат доништа мешавад. Махсусан зиёдшавии ҳаҷми пулҳои нақд дар муомилот (32,5 млрд. сомонӣ дар соли 2023) ва бетаваҷҷуҳии ташкилотҳои қарзӣ дар ин самт ташвишовар аст, яъне ҳаҷми пулҳои нақд афзоиш ёфта истодааст ва пасандозгузориҳои аҳоли ба бонкҳо камтар аст. Ба таври мисол дар КВД БА ҚТ “Амонатбонк” ҳаҷми пасандозҳо дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 ба андозаи 1,1%, дар ҚСК “Ориёнбонк” 3,4%, дар ҚСП “Спитамен Бонк” 14,6%, дар ҚСП “Кафолатбонк” 63,8% ва дар ҚСП “Бонки

рушди Тоҷикистон” ба андозаи 68,9% коҳиш ёфтааст⁶⁵. Яъне, дар аксари бонкҳои тижоратӣ, ки солҳои тулонӣ дар низоми бонкӣ фаъолият менамоянд коҳишҳои захираҳои пасандозӣ ба назар мерасад, ки ин албатта ба ташкили захираҳои бонкӣ дар умум таъсири манфӣ мерасонад ва сармоягузорию дар иқтисодиёт маҷмуъан коҳиш медиҳад.

Вобаста ба масъалаи мазкур Ҳукумати кишвар солҳои соҳибистиклолӣ як қатор чораҳои заруриро дар баҳши бонкӣ андешид, ки беҳсозии фазои сармоягузорию дар ин самт замина гузоштанд. Вобаста ба банди 23-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” ҳадди ниҳоии иштироки сармояи хориҷӣ дар сармояи бонкҳои тижоратии кишвар то соли 2006 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешуд. Нишондиҳандаи мазкур бо розигии Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 1999-2000 то андозаи 35%, дар соли 2001-2002 40% ва дар соли 2002-2006 50% муайян гардида буд. Бо назардошти афзалияти самти мазкур ва ҷалби бештари сармоя ба баҳши бонкӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо воридкунии тағйирот ба Қонуни ҚТ “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” соли 2006, чунин маҳдудиятро аз байн бурд ва то ҳол ҷалби сармоя ба низоми бонкии кишвар озод аст. Аз байн бурдани чунин маҳдудият метавонад ҷалби бештари сармояро ба баҳши бонкӣ таъмин созад. Пас аз қабули чунин қарор шумораи бонкҳои тижоратӣ бо иштироки сармояи хориҷӣ дар кишвар афзоиш ёфтанд. Баҳши бонкӣ дар баробари пешниҳоди қарз ва ҷалби сармояи хориҷӣ дар таркиби сармояи худ, инчунин дар устувории қурби пули миллий ва нигоҳдории қурби он нисбати дигар асбӯрҳои серталаб нақши асосӣ дорад. Аз ин рӯ, давлат ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дар устувории қурби пули миллий ба фаъолияти баҳши бонкии кишвар таъсири назаррас дошта бошад.

Масъалаи дигаре, ки давлат дар раванди он ба воситаи институтҳои махсуси худ метавонад таъсир расонад ва аз нишондиҳандаи мазкур раванди рушди

⁶⁵ Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ / Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон. Апрель-Июн 2023. – С 27.

соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар вобастагии зиёд дорад, ин ғоизи пасандоз ва ғоизи қарзҳои пешниҳодшаванда доништа мешавад. Бо истифода аз механизми танзими ғоизи пасандозҳо раванди ба сармоя табдилдиҳии пасандоз ба роҳ монда мешавад ва ҷалби он бештар мегардад. Дар баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон пасандоз ва амонат нақши калидӣ дошта, то 70-80% - и захираҳои ташкилотҳои қарзӣ аз ин маблағҳо ташаккул ёфтаанд. Ҳаҷми умумии пасандозҳои баҳши бонкӣ дар соли 2023 маблағи 19462,63 млн. сомони ро ташкил намуда, нисбат ба соли 2022 ба 3954,8 млн. сомонӣ ва ё 25,5% ғоиз зиёд шудаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳудуди кишвар агрегати М0, яъне пулҳои нақд дар муомилот зиёданд ва аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ ҷиҳати ҷалби бештари онҳо ҷораандешӣ нашуда истодааст. Ҷиҳати ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ташкили низоми муайян ва таҳияи стратегияи молиявии махсус барои ҳар як ташкилоти қарзии алоҳида зарур арзёбӣ карда мешавад. Бонкҳои тиҷоратӣ бояд барои ҷалби пасандозҳои аҳоли суботи молиявӣ ва эътимоднокии баландро таъмин намоянд ва нуфузи комилро дар ҷомеа касб намоянд. Зеро имрӯз омили муҳим дар раванди ҷалби пасандозҳо ва нигоҳдории амонатҳо дар суратҳисобҳои ҷорӣ ва ғайра нишондиҳандаи эътимоднокии бонкҳои тиҷоратӣ мебошад. Аз ин рӯ, зимни таҳияи стратегияи рушд ва қабули барномаҳои дохилии бонк ба назар гирифтани сиёсати пасандозӣ дар мадди аввал қарор дорад. Бояд тазаққур дод, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии таҳкимбаҳшандаи иқтисоди миллӣ ва таъминкунандаи тақрористеҳсолоти васеъ раванди пешниҳоди қарзҳои бонкӣ арзёбӣ мегардад (ҷадвали 2.5).

Чадвали 2.5. - Тағйирёбии фоизи бонкӣ аз рӯи қарзҳо ва пасандозҳо (амонатҳо) барои солҳои 2007-2023

Нишондиҳандаҳо	Солҳо																
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Барои ҳамаи қарзҳо бо пули миллий	21,94	19,23	22,35	21,95	22,50	20,62	23,97	23,99	24,56	24,99	28,18	26,0	22,72	14,83	23,95	23,34	23,20
Барои қарзҳои муҳлатнок	24,05	25,09	22,93	22,17	22,82	21,91	24,18	24,57	26,61	24,98	28,33	26,44	22,81	14,36	25,26	24,18	23,25
Барои қарзҳои дигар	14,99	12,43	18,85	19,04	17,23	12,75	23,28	21,56	16,37	25,28	25,19	19,0	20,23	19,01	17,44	17,89	18,12
Барои ҳамаи қарзҳо бо асъори хриҷӣ	21,42	17,80	24,73	22,17	21,89	24,17	23,48	22,66	21,23	19,04	21,05	17,2	15,89	13,17	12,94	11,97	11,81
Барои қарзҳои муҳлатнок	23,09	17,68	26,58	22,29	22,22	24,88	25,98	25,04	22,66	20,68	21,02	17,5	16,28	12,72	13,23	12,19	11,90
Барои қарзҳои дигар	16,29	19,46	16,60	19,33	18,57	19,44	16,57	17,25	17,19	17,00	21,10	15,3	13,26	15,68	9,55	6,90	8,05
Барои ҳамаи қарзҳои байнибонкӣ	15,75	16,76	16,21	13,29	16,98	17,00	15,59	16,12	18,94	16,43	23,00	18,4	19,52	-	12,33	15,28	14,79
Барои қарзҳо бо пули миллий	15,61	14,40	15,02	12,21	17,90	16,93	15,57	16,07	19,39	18,88	15,00	28,6	19,52	16,84	12,30	16,15	14,79
Барои қарзҳо бо асъори хриҷӣ	16,17	20,07	20,83	19,71	14,14	17,80	16,44	16,63	15,24	15,17	15,00	12,0	-	-	14,00	12,00	-
Барои ҳамаи амонатҳо бо пули миллий	0,79	0,91	1,09	1,17	0,94	0,59	0,51	0,40	0,48	0,60	0,53	0,6	0,48	0,50	0,54	0,44	0,35
Барои амонатҳои дархостшаванда	0,59	0,62	0,69	0,59	0,53	0,19	0,22	0,13	0,14	0,20	0,26	0,3	0,30	0,24	0,25	0,28	0,15
Барои амонатҳои пасандозӣ	2,18	3,36	3,26	3,83	2,06	2,16	1,04	0,92	0,94	1,25	1,38	1,1	0,52	0,99	0,94	0,40	0,25
Барои амонатҳои муҳлатнок	17,35	16,31	16,92	16,36	15,69	15,69	15,72	15,05	15,32	15,89	13,91	9,6	9,23	8,15	10,07	10,43	13,14
Барои ҳамаи амонатҳо бо асъори хориҷӣ	0,92	1,11	1,70	1,38	1,41	1,52	1,51	1,48	1,00	0,76	0,35	0,3	0,12	0,11	0,12	0,11	0,09
Барои амонатҳои дархостшуда	0,06	0,20	0,27	0,13	0,03	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,1	0,02	0,01	0,01	0,00	0,03
Барои амонатҳои пасандозӣ	3,67	3,48	2,82	2,07	1,45	2,75	2,43	2,21	0,30	0,20	0,25	0,2	0,13	0,19	0,24	0,17	0,06
Барои амонатҳои муҳлатнок	13,81	17,38	16,43	14,95	14,75	12,87	11,75	11,92	11,61	10,05	6,66	5,2	4,03	3,99	3,27	4,21	4,25

Сарчашма: Бюллетени омили бонкии БМТ – декабри соли 2004. №12 (113); 2007. №12 (149); 2011. №12 (197); 2014. №12 (233); 2018. №12 (261); 2019. №12(293); 2020. №12(305); 2021. №12(316); 2023 №12(329).

Маълумотҳои ҷадвали 2.5 гувоҳи онанд, ки дар маҷмӯъ Ҷоизи қарзҳо дар низоми бонкӣ бо пули милли аз соли 2007 то соли 2023 поён рафта, ҳаҷми қарзҳо бошанд нисбатан афзоиш ёфтаанд. Дар соли 2007 Ҷоизи қарзҳо бо пули милли 25,5%, соли 2006 26,5%, соли 2007 21,9%, соли 2008 19,2%, соли 2009 22,3%, соли 2010 21,9, соли 2011 22,5%, соли 2012 20,6%, соли 2013 23,9%, соли 2014 23,9%, соли 2015 24,5%, соли 2016 24,9%, соли 2017 28,1%, соли 2018 26,0%, соли 2019 22,7% ва соли 2023 23,3%-ро ташкил доданд. Зикр намудан ба маврид аст, ки нишондиҳандаи Ҷоизи қарзҳо бо пули милли ба таври динамикӣ таи ин солҳо тағйир ёфта, дастрасӣ ба сарчашмаҳои қарзӣ содда гардид. Махсусан дар соли 2023 Ҷоизи қарзҳо бо пули милли нисбат ба соли 2007, 11,7% коҳиш ёфтааст, ки гувоҳи вусъатёбии муносибатҳои қарзӣ дар баҳши бонкии кишвар доништа мешавад. Ҳукумати кишвар дар раванди пешниҳоди қарзҳо ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди милли ба бонкҳо дастуру супоришҳои заруриро тавсия намуд, ки дар натиҷа аз ҷониби КВД БА ҚТ “Амонатбонк” ва КВД БССТ “Саноатсодиротбонк” як қатор имтиёзҳои Ҷоизӣ ба соҳибкорони истеҳсолии ватанӣ пешниҳод гардид. Имрӯз Ҷоизи қарзҳои КВД БССТ “Саноатсодиротбонк” ба соҳибкории истеҳсоли аз 16% то 18% - и солонаро ташкил медиҳад, ки барои татбиқи ҳадафи ҷоруми стратегӣ, яъне саноатикунони босуръати иқтисодиёти кишвар заминаи мусоиди рушдро фароҳам меорад⁶⁶. Албатта иқдомҳои мазкур барои рушди маҷмӯи иқтисодиёти милли кифоя нест ва Ҳукумати кишвар бояд дар ин самт бо баҳши бонкӣ ҳамкорӣ наздик дошта бошад. Тибқи нишондоди ҷадвали мазкур Ҷоизи пасандозҳо нисбат ба Ҷоизи қарзҳо дар солҳои 2007-2023 коҳиш ёфтаанд ва пастравии Ҷоизи пасандозҳо метавонад ба ҳолати ҷалби маблағҳои аҳоли таъсири манфӣ расонад. Дар соли 2010 (16,3%) нисбат ба соли 2005 (15,8%) Ҷоизи пасандозҳои муҳлатноки бонкӣ бо пули милли ба андозаи 0,53% афзоиш ёфтааст. Соли 2015 (15,32) нисбат ба соли 2010 (16,3%) бошад ин нишондиҳанда ба андозаи 1,4% коҳиш ёфтааст. Дар маҷмӯъ соли 2023 (8,1%) нисбат ба соли

⁶⁶ Пойгоҳи интернетии www.ssb.tj. (санаи воридшавӣ 22.04.2020)

2005 (15,8) нишондиҳандаи фоизии мазкур то ба ҳадди 7,63% поён рафтааст. Дар ҳолати поёнравии фоизи пасандозҳо муштариёни бонк метавонанд маблағҳои худро аз бонк бозпас гиранд, ки ин ба вазъи пардохтпазирии бонк таъсир мерасонад. Бояд қайд намуд, ки паст ва ё баландравии фоизи пасандозҳои бонкӣ аз якҷанд омилҳои калидӣ вобастагӣ доранд.

Ҳамин тавр, метавонем қайд намуд, ки воситаҳои қарзӣ ва механизми пешниҳоди қарз дар шароити кунунии мамлакати мо яке аз асоситарин масъала дар раванди муносибатҳои иқтисодӣ доништа мешавад. Аз ин лиҳоз, баландбардории самаранокии сифати сандуқи қарзӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ бояд таъмин карда шавад. Таҳлили ҳамаҷонибаи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ имконият фароҳам меорад, ки амалиёти қарзӣ ба таври босамар анҷом ёбад. Тибқи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон, сифати сандуқи қарзӣ аз рӯйи ҳар як намуди қарз, ба монанди қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои безътимод баҳогузори карда мешавад⁶⁷. Дар шароити густариши муносибатҳои иқтисодӣ амалиёти қарзии бонкҳои тиҷоратӣ низ меафзояд ва зарурияти идоракунии самараноки сифати сандуқи қарзӣ ба миён меояд. Идоракунии сифати сандуқи қарзӣ аз омилҳои таҳкимбахшандаи фаъолияти бонк ба шумор рафта, суботи молиявии онро таъмин менамояд. Татбиқи баҳогузориҳои сифати сандуқи қарзӣ ва назорат аз рӯйи он тибқи Дастурамали №255 ба роҳ монда мешавад (ҷадвали 2.6).

⁶⁷ Дастурамали №255-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ»

Чадвали 2.6. - Сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва нишондиҳандаҳои сифатии он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2017-2023 млн. сомонӣ)

Номгӯӣ	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2017 (тағйирот)
Сандуқи қарзӣ	8 307,3	8 426,4	9 447,9	10 882,5	11649,8	13269,6	17 473,9	+110,3%
Қарзҳои қолабӣ	4 719,5	4 989,7	6 711,6	7 702,4	9624,6	10471,8	14 137,3	+199,5%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	56,81	59,22	71,04	70,78	82,6	0,8	80,91	-24,1%
Қарзҳои ғайриқолабӣ	557,5	819,7	269,8	234,2	433,6	1178,9	1 109,3	+98,9%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,71	9,73	2,86	2,15	3,7	0,1	6,35	-0,36%
Қарзҳои шубҳанок	537,3	250,1	41,1	946,8	255,7	106,7	739,5	-80,1
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,47	2,97	0,43	8,70	2,2	0,0	4,23	-2,24%
Қарзҳои хавфнок	349,6	458,3	157,8	634,2	37,8	41,6	293,6	-16,01%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	4,21	5,44	1,67	5,83	0,3	0,0	1,68	-2,53%
Қарзҳои безътимод	2 143,3	1 908,5	2 267,7	1 364,7	1300,2	1470,5	1 194,1	-44,2%
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	25,80	22,65	24,00	12,54	11,2	0,1	6,83	-73,5

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85., 2019. - №12 (293). – С.92., 2020. -№12 6 (299). – С.65, 2021. -№12 (316). С-61, 2022. -№12 (329). С-61, 2022. -№12 (341). С-63.

Аз ҷадвали 2.6 дидаи мумкин аст, ки ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба маблағи умумӣ дар соли 2023 ба соли 2017 то ба андозаи 110,3 фоиз коҳиш ёфтааст. Коҳишёбии ҳиссаи қарзҳои ғайриқолабӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ нишондиҳандаи мусбӣ буда, метавонад сифати сандуқи қарзиро хуб арзёбӣ намояд. Қарзҳои безътимод низ дар соли 2023 нисбат ба соли 2017 ба таври назаррас коҳиш ёфтааст. Масалан, агар дар соли 2017 ҳиссаи қарзҳои безътимод дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ 25,8%-ро ташкил дода бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар соли 2023 то ба ҳадди 0,1% коҳиш ёфт, яъне дар ин самт фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ самаранок аст ва аз идоракунии мақсадноки сандуқи қарзӣ

гувоҳӣ медиҳад. Илова ба ин, ҳиссаи қарзҳои хавфноки низоми бонкӣ низ дар давраи таҳлилӣ тадричан кам гардидаанд, ки ин ба раванди дастрасии аҳоли ба захираҳои қарзӣ мусоидат намуда, сифати сандуқи қарзиро таҳким мебахшад. Ҳиссаи қарзҳои хавфнок дар соли 2017 маблағи 349,6 млн. сомониро ташкил додааст, ки соли 2023 ин маблағ то 41,6 млн. сомонӣ ва ё 88,1% кам гардидааст. Қарзҳои шубҳанок низ дар давраи таҳлилӣ кам гардида, соли 2022 нибат ба соли 2017 то ба андозаи 80,1% маблағи ин гуруҳи қарзҳо тамоюли коҳишёбиро касб намудааст. Агар соли 2017 ҳаҷми умумии қарзҳои шубҳанок 537,3 млн. сомониро ташкил дода бошад, дар соли 2023 ин нишондиҳанда 106,7 млн. сомониро ташкил кард. Аз маълумотҳои ҷадвали 2.6 бар меояд, ки таи солҳои 2017-2023 сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ боло рафтааст, вале ин нишондиҳандаҳо қаноаткунанда ҳисобидан қобили қабул нест. Барои беҳтар гардидани сифати сандуқи қарзӣ ташкилотҳои қарзиро лозим аст, ки пеш аз ҳама қарзҳо диверсификатсия намоянд, то ки хавфи қарзӣ нисбатан пешгирӣ карда шавад ва иҷроиши санадҳои меъёриву ҳуқуқиро зимни пешниҳоди қарзҳои бонкӣ қатъиян риоя намоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сифати сандуқи қарзӣ ҳамчун омили асосии муайянкунандаи самаранокии фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба ҳисоб рафта, сатҳи идоракунии мақсадноки захираҳои бонкиро инъикос менамояд. Баландбардории сифати сандуқи қарзӣ омили муҳим дар таҳкими эътимоднокии бонк ба ҳисоб рафта, нуфузи бонкро дар бозор тақвият мебахшад.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 нишондиҳандаҳои назарраси молиявиро нишон дода, ба самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ сармоягузорӣ кардааст. Аз ҷумла, ҳиссаи қарзҳои пешниҳодшуда дар давраи таҳлилӣ тадричан афзоиш ёфта, дастрасӣ ба қарзҳо беҳтар гардидаанд. Масалан дар соли 2023 ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодшудаи ташкилотҳои қарзӣ маблағи 17844,84 млн. сомониро ташкил дод, ки нисбати соли 2017 2,1 маротиба тамоюли зиёдшавӣ дорад. Бақияи пасандозҳо низ дар ин давра рушд ёфтааст. Агар соли 2017 ҳаҷми умумии пасандозҳои низоми бонкӣ маблағи 9283,5 млн.

сомони ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба ҳадди 19 462,6 млн. сомонӣ ва ё 2 маротиба афзоиш ёфтааст (ҷадвали 2.7).

Ҷадвали 2.7. - Бақияи ҳаҷми амонатҳо ва сандуқи қарзии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар солҳои 2017-2023, бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳанда ҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/20 17 (тағ.бо %)
<i>ММД</i>	61093,6	68844	77354	82543	98 910,7	115 739,4	130791,5	+114
<i>Ҳамаи амонатҳо</i>	9283,5	9723,8	9742,2	11 414,1	10 159,3	15 507,8	19 462,6	+110,1
<i>Амонатҳои шахсони ҳуқуқӣ</i>	4462,1	5104,6	4870,2	6 076,0	4792,4	7 426,8	8 917,1	+99,8
<i>Амонатҳои шахсони воқеӣ</i>	4821,4	4619,1	4872,0	5 338,1	5366,9	8 081,1	10 545,4	+118,7
<i>Бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ</i>	8608,1	8741,4	9789,5	10 965,3	12 051,1	13 657	17 473,9	+102,9
<i>Бақияи сандуқи қарзӣ бо пули миллӣ</i>	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	8 089,4	9 795,7	12018,36	+125
<i>Бақияи сандуқи қарзӣ бо асъори хориҷӣ</i>	5070,6	4828,0	4768,4	4594,8	3 961,7	3 861,3	5 455,54	+7,5

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонӣ расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон: www.nbt.tj/tj/statistics/realsector.php, таҳия намудааст (санаи дастрасӣ 20.11.2023).

Метавон зикр намуд, ки солҳои 2017- 2023 дар ташкилотҳои қарзии кишвар даромаднокӣ ва ҷалби воситаҳои муваққатан озоди аҳоли нисбатан афзоиш ёфт. Гузашта аз ин, аз ҷадвали 2.7 дидан мумкин аст, ки вазъи нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар натиҷаи хубгардии ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, беҳгардии фазои мусоиди иқтисодӣ ва баландравии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ низ боло рафтанд.

Самаранокии фаъолияти баҳши бонкӣ, ки натиҷаи он метавонад ба иқтисодиёти кишвар низ таъсири амиқ гузорад, пайваستا дар мадди назари давлат қарор мегирад ва ҷиҳати густариши он қарорҳои лозимӣ қабул мегарданд (дар шакли стратегияҳо, барномаҳои соҳавӣ, дурнамо ва ғайра). Даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ ва дар маҷмӯъ баҳши бонкӣ аз омилҳо ва тағйирёбии

нишондиҳандаҳои гуногун вобастаанд. Махсусан, даромаднокии дороиҳо (ROA) ва даромаднокии сармоя (ROE), яке аз нишондиҳандаҳои мебошанд, ки самаранокии фаъолияти низоми бонкиро инъикос менамоянд (ҷадвали 2.8).

Ҷадвали 2.8. - Нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо (ROA) ва сармоя (ROE) дар низоми бонкии кишварҳои ИДМ (барои солҳои 2015-2022, бо%)

Кишварҳо	Нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкӣ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Арманистон	(ROA)	1,2	1,2	-0,5	0,3	0,9	1,5	1,5	1,6
	(ROE)	7,4	7,6	-3,5	1,7	5,7	9,4	9,9	11,3
Бангладеш	(ROA)	1,8	1,9	1,5	0,9	1,3	1,4	0,9	1,1
	(ROE)	20,1	22,4	17,3	11,0	16,7	19,0	12,9	16,6
Белоруссия	(ROA)	2,2	2,3	2,1	1,3	1,6	1,8	2,0	1,9
	(ROE)	14,8	16,2	15,3	10,4	12,6	12,1	13,6	12,8
Грузия	(ROA)	1,3	2,9	3,1	2,7	3,2	3,1	3,1	2,5
	(ROE)	7,8	16,5	17,6	17,7	22,1	23,3	23,5	20,4
Қазоқистон	(ROA)	1,9	2,2	2,2	1,6	1,9	0,1	3,2	3,2
	(ROE)	13,8	16,3	23,0	13,4	17,9	1,3	1,6	1,4
Қирғизистон	(ROA)	3,5	2,7	2,9	1,6	0,6	1,3	1,6	1,4
	(ROE)	18,2	15,1	16,8	10,2	3,3	7,4	8,0	7,8
Латвия	(ROA)	0,8	0,9	1,1	1,2	1,6	1,0	1,2	0,5
	(ROE)	7,8	7,7	10,9	12,3	16,6	9,4	9,5	5,4
Молдовия	(ROA)	0,8	1,6	0,9	1,7	1,9	1,9	2,0	2,6
	(ROE)	4,3	9,4	5,9	10,2	11,1	11,1	11,6	14,6
Россия	(ROA)	2,4	1,9	0,9	0,2	1,2	1,0	1,6	2,4
	(ROE)	17,9	14,0	7,5	2,0	9,8	7,9	13,0	19,5
Тоҷикистон	(ROA)	0,2	1,3	-3,2	0,8	-2,8	0,5	1,9	2,1
	(ROE)	0,7	6,4	-19,7	5,5	-21,0	1,7	7,0	7,7
Украина	(ROA)	0,5	0,3	-4,2	-5,5	-12,5	-1,8	1,6	4,7
	(ROE)	3,3	1,7	-31,9	-65,5	-122,2	-15,3	14,6	37,5
Узбекистон	(ROA)	1,6	1,8	1,9	2,0	2,0	1,9	2,0	2,2
	(ROE)	14,0	15,5	16,8	17,5	17,9	17,1	16,2	16,7

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии расмӣ БМТ www.nbt.tj ва сомонии ХБА www.imf.org.

Ба андешаи аксари муҳаққиқон баҳогузориҳои самаранокии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи даромади сармоя ва дорой ба манфиати фаъолияти минбаъдаи ташкилотҳои қарзӣ буда, метавонад, ки ҳолати молиявӣ ва сатҳи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзиро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дорад. Илова ба ин, ба андешаи мо таъмини сатҳи баланди даромаднокии дороиҳо ва сармоя аз аз менечменти дохилибонкӣ, савияи дониши менечерони бонк ва стратегияи коркардгардидаи молиявии бонк вобастагии беандоза дорад. Дар ин раванд менечерони бонк то ҳадди имкон аз дороиҳо ва сармояи мавҷуда ба таври

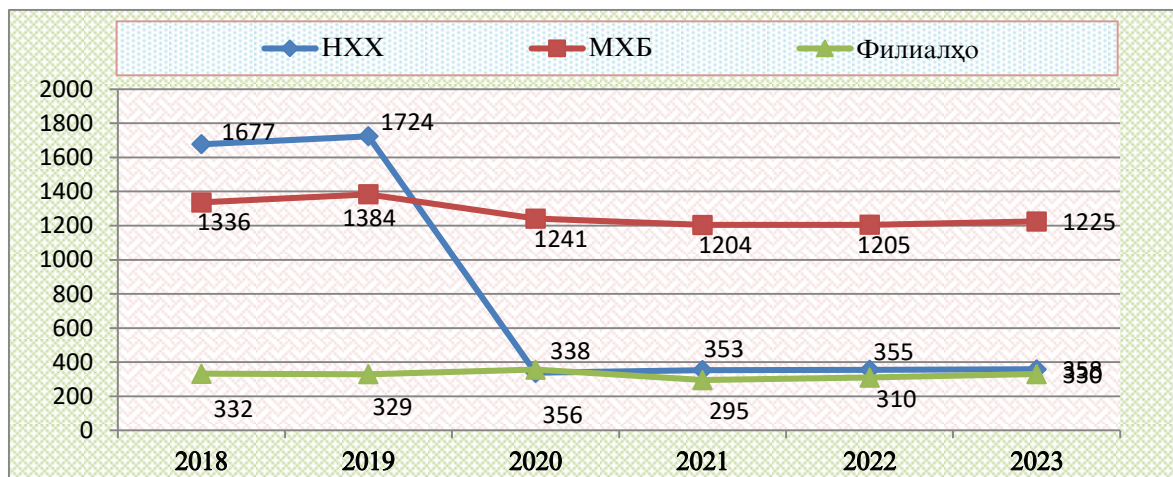
самаранок истифода намудаанд. Сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ ҳангоми интихоби объекти сармоягузоришаванда ба даромаднокии дороиҳо ва сармоя аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир менамоянд ва ин омил метавонад дар вазъи молиявии онҳо ва ҷалби сармояи иловагӣ таъсиргузор бошад. Аз маълумотҳои ҷадвали 2.8 дидан мумкин аст, ки даромаднокии дороиҳои бахши бонкӣ дар соли 2015 дар кишварҳои ба монандӣ: Афғонистон -0,4%, Арманистон 2,5%, Бангладеш 1,8%, Белоруссия 2,2%, Грузия 1,3%, Қазоқистон 1,9%, Қирғизистон 3,5% Россия 2,4%, Украина 0,5% ва Ўзбекистон 1,6% ба қайд гирифта шудааст. Нишондиҳандаи даромаднокии дороиҳо дар бахши бонкии Тоҷикистон дар раддабандии мазкур дар соли 2015 тақрибан аз ҳамаи кишварҳои таҳлилшаванда камтар аст, ва дар маҷмӯъ 0,2 банди фоизиро ташкил менамояд. Нишондиҳандаи даромаднокии сармояи бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар соли 2015 нисбат ба кишварҳои овардашуда ба таври назаррас кам аст ва ҳамагӣ 0,7% - ро ташкил додааст. Дар ҳоле, ки даромаднокии сармоя дар бахши бонкии кишварҳои ба мисли: Ўзбекистон 14%, Украина 3,3%, Россия 17,9%, Молдовия 4,3%, Қирғизистон 18,2%, Қазоқистон 13,8%, Бангладеш 20%, Арманистон 14,7%-ро ташкил додааст. Дар солҳои 2021-2022 даромаднокии дороиҳои бахши бонкии Тоҷикистон нисбат ба соли 2015 беҳтар гардид ва 2,1% -ро ташкил дод, ки нисбат ба даромаднокии дороиҳои бахши бонкии кишварҳои Қирғизистон, Белоруссия, Латвия, Бангладеш, Арманистон зиёдтар аст. Даромаднокии сармояи бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2021-2022 рӯ ба афзоиш ниҳод ва 7,7%-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2015 7% зиёд гардидааст. Аммо нишондиҳандаи даромаднокии сармоя дар бахши бонкии кишвари мо то ҳол қаноаткунанда нест ва нисбат ба кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Ўзбекистон, ба андозаи 9% дар соли 2022 паст мебошад.

Бояд қайд кард, ки бахши бонкӣ ҳамчун институти фаъол дар пешбурди низоми хоҷагидории давлат нақши босазо дорад ва давлат мекушад, дар идоракунии фаъолияти он мавқеи муайянеро касб намуда бошад. Ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва бахши бонкӣ метавонад соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди

миллиро рушд дода, таҳкими минбаъдаи онҳоро таъмин намояд. Айни замон масъалаи муҳим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба шумор меравад, ки дар ин самт ҳамкориҳои самараноки давлат ба баҳши бонкӣ ногузир аст. Бояд тазаккур дод, ки ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳим дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ буда, метавонад дар баландравии суръати гардиши пул, коҳишёбии таваррум, содагардонии хариду фурӯш, суръатёбии ҳисоббаробаркуниҳо ва ғайра нақши мусбӣ дошта бошад. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин масъала аз 31 декабри соли 2014, таҳти №815 “Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тавассути кортҳои пардохтии бонкӣ” қарор қабул намуд, ки заминаи мусоиди гузариш ба ин шакли ҳисоббаробаркуниҳоро фароҳам овард. Илова ба ин, чиҳати рушди минбаъдаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ соли 2023 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 22 июни соли 2023, № 586 ба тасвиб расид, ки заминаи минбаъдаи рушди роҳи таҳия менамояд. Маълум аст, ки яке аз шаклҳои густаришёфтаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ин бо истифода аз кортҳои бонкӣ доништа мешавад, ки тибқи маълумоти оморӣ БМТ дорандагони чунин кортҳо сол аз сол дар ҳудуди ҷумҳурӣ афзуда истодааст. Шумораи дорандагони кортҳои бонкӣ кишвар дар моҳи март соли 2023, 5,5 миллионро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 49,1% афзоиш ёфтааст. Заминаи асосии инкишофи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ташкили банкоматҳо ва POS-терминалҳо доништа мешавад. Шумораи банкоматҳо ва POS-терминалҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш дорад, вале ба таври назаррас нест (диагр. 2.2). Алалхусус, дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои кишвар масъалаи муҳим аст ва ҳалли саривақтиро меҳақад. Ҳалли мушкилоти дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ дар маҷмӯъ танҳо бо ташкили марказҳои хизматрасонӣ, банкоматҳо ва POS-терминалҳо метавонад ҳалли ҳудро ёбад, вале

маълумотҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки ин раванд то ҳол ба таври назаррас густариш наёфтааст.

Диаграммаи 2.2. - Динамикаи тағйирёбии воҳидҳои сохтории низоми бонкӣ (барои солҳои 2018-2023)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. - 2014, №12(233), 2018, №12 (281), 2020, № 13 (305). 2022, № 12 (283).

Шумораи банкоматҳо то ҳол дар баҳши бонкии кишвар қаноаткунанда нест ва бозори хизматрасониҳои бонкиро ба таври пурра фаро намегирад. Масалан, шумораи банкоматҳо нисбат ба сари аҳолии аз 16 сола боло, ба сари ҳар 100 ҳазор нафар 2 то банкомат рост меояд, ки ин нишондиҳандаи сатҳи паст арзёбӣ мегардад. Зиёд намудани марказҳои хизматрасонии ташкилотҳои қарзӣ дар минтақаҳои кишвар метавонад дараҷаи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкиро баланд бардорад, вале талаботе, ки аз ҷониби БМТ ба роҳ монда шудааст, қобили қабули ташкилотҳои қарзӣ буда наметавонад ва хароҷоти зиёдеро талаб менамояд. Вобаста ба ин БМТ – ро лозим аст, ки талабот оиди таъсисдиҳии марказҳои хизматрасонии бонкиро бознигарӣ ва сода намояд⁶⁸.

Дар маҷмӯъ, қайд намудан бамаврид аст, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таи солҳои таҳлилнамудаи мо рушди устуворро касб намуда, нишондиҳандаҳои сохторӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ он давра ба давра тақвият ёфтаанд. Дар баробари ин, зарур аст, ки заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии низоми бонкӣ

⁶⁸ Тибқи муқаррароти БМТ ҳар як маркази хизматрасонии бонкӣ бояд дорои 3 воҳиди корӣ ва бинои дорои ҳудуди на камтар аз 25 м² бошад.

таҳким баҳшида шавад, эътимоднокии ташкилотҳои қарзӣ боло бурда шавад, сифати маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ таъмин гардад, идоракунии дороиҳо ва сармояи бонкҳо самаранок роҳандозӣ гардад ва менеҷменти дохилӣ бештар мавқеи устуворро дар пешбурди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ касб намояд.

2.2. Таҳлили фаъолияти бонкҳои давлатӣ ва нақши онҳо дар инкишофи нишондиҳандаҳои сохторӣ-молиявии баҳши бонкӣ

Бонкҳои давлатӣ дар ҳар як кишвари алоҳида ҳамчун унсури муҳими низоми бонкӣ баромад намуда, дар пешрафти низоми бонкӣ, татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва роҳандозии манфиатҳои давлат дар бозори бонкӣ мавқеи калидиро касб намудаанд. Сиёсати молиявии давлат тариқи ташкили бонкҳои давлатӣ пиёда гардида, ин бонкҳо пешрафти соҳаҳои барои давлат афзалиятнокро метавонанд таъмин созанд. Агар ба таҷрибаи бонкдории Ҷумҳурии Халқии Чин ва ё Ҷумҳурии Чопон назар афканем, дидан мумкин аст, ки бонкҳои давлатӣ муҳаррики асосии иқтисодиёт ба шумор мераванд. Қисми назарраси сармояи низоми бонкии Ҷумҳурии Халқии Чин (62% дар соли 2022) дар идораи бонкҳои давлатӣ мебошад, ки ин омил аз касби мавқеи калидии бонкҳои давлатӣ гувоҳӣ медиҳад⁶⁹. Бонкҳои давлатӣ, ки идоракунии онҳо бевосита аз ҷониби давлат сурат мегирад, раёсати онҳо аз ҷониби давлат таъин карда мешавад, ҳамчун механизми идоракунии молияи давлатӣ баромад менамоянд ва нақши давлатро дар низоми бонкӣ таҳким мебахшанд. Яъне, давлат ба воситаи бонкҳои давлатӣ мавқеи худро дар низоми бонкӣ устувор нигоҳ медорад ва фишанги идоравии низоми бонкиро дар ҳолатҳои зарурӣ мавриди истифода қарор медиҳад. Қобили зикр аст, ки давлат на танҳо дар идоракунии баҳши бонкӣ саҳми назаррас дорад ва пайваста мекӯшад бо роҳи усулҳои муассир низоми идоравиро татбиқ намояд, балки бо ташкили бонкҳои

⁶⁹ Артемева Ю.А. Банковская система Китайской Народной Республики/ Журн. Проблемы экономики и юридической практики, №4, 2017. – С.90-94.

давлатӣ метавонад бо дигар ташкилотҳои қарзӣ рақобат намояд. Бояд зикр намуд, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсури асосии иқтисоди миллӣ пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ сол аз сол рушд ёфта, мавқеи муҳимро дар хоҷагии халқи мамлакат касб кардааст. Сохтори институтсионалии он доимо тақвият ёфта, бонкҳои дорои шаклҳои гуногуни моликият дар он амал менамоянд. Дар баробари бонкҳои тижоратӣ, имрӯз дар сохтори институтсионалии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳои давлатӣ, намояндагии бонкҳои хориҷӣ, ташкилотҳои молиявии баналхалқӣ ва дигар субъектони иқтисодӣ фаъолият доранд, ки густариши низоми бонкиро инъикос менамояд. Алалхусус, фаъолияти бонкҳои давлатӣ дар низоми бонкии кишвари мо назаррас аст ва ин ташкилотҳои молиявӣ дар баробари дигар бонкҳо пешравию иқтисоди миллиро таъмин намуда истодаанд. Аммо, масъалаи муҳим дар ин самт, таъмини рақобати шаффоф миёни субъектони низоми бонкӣ ба шумор меравад ва имтиёзҳои молиявие, ки давлат барои бонкҳои давлатӣ пешниҳод менамояд, бояд барои дигар ташкилотҳои қарз низ дастрас бошанд. Танҳо дар асоси таъмини рақобати солим мумкин аст, ки сохтори институтсионалии низоми бонкӣ тақвият ёбад ва сармояи ташкилотҳои қарзӣ афзояд.

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бонкҳои давлатӣ амал менамоянд ва дар баробари дигар ташкилотҳои қарзӣ фаъолияти назаррас доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисоли ин шуда метавонад КВД БА ҚТ “Амонатбонк”, ки дар солҳои соҳибистиқлолӣ ташкил гардид ва ҳамчун бонки давлатӣ имрӯз фаъолият дорад. Бонки мазкур ҳамчун институти молиявии давлатӣ амал карда, аз куҳантарин ташкилоти қарзӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ҳанӯз соли 1885 ба фаъолият шуруъ намудааст⁷⁰. Айни замон КВД БА ҚТ “Амонатбонк” яке аз бонкҳои низомсозии кишвар маҳсуб ёфта, 12,1%-и дороиҳои низоми бонкӣ соли 2022 дар идорааш қарор дорад. Гузашта аз ин, бонки мазкур бо шумораи зиёди филиалҳо ва марказҳои

⁷⁰ <https://www.amonatbank.tj/tj/about/amb/history/> (санаи мурочиат 05.06.2023).

хизматрасонии бонкӣ ба аҳоли маҳсулотҳои бонкиро пешниҳод намуда, талаботи муштариёро қонеъ намуда истодааст. Нишондиҳандаҳои сохтории КВД БА ҚТ “Амонатбанк” давра ба давра инкишоф ёфта, мавқеи бонки мазкурро дар бозори хизматрасониҳои бонкии кишвар устувор гардонида истодааст (ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. - Шумораи воҳидҳои сохтории КВД БА ҚТ «Амонатбанк» барои солҳои 2019-2023

Солҳо	Филиалҳо	Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	Банкоматҳо
2019	64	479	242
2020	68	496	269
2021	70	506	301
2022	75	547	327
2023	75	548	344

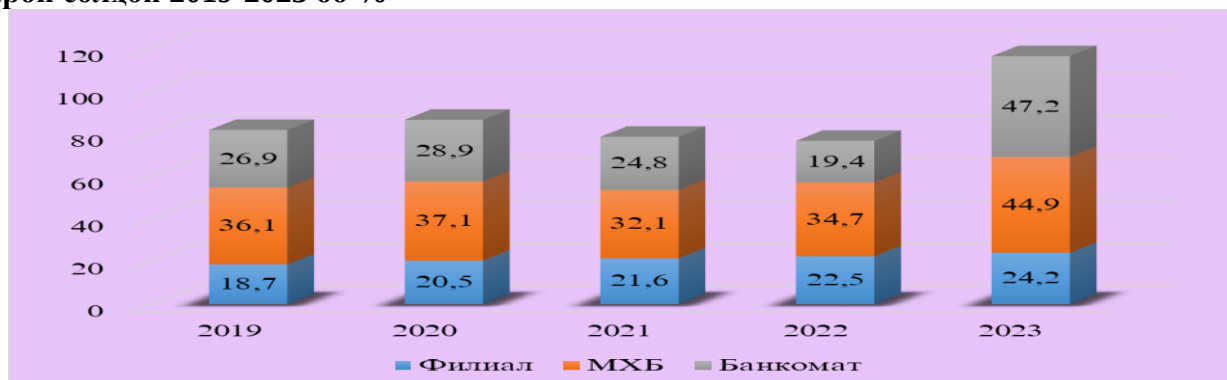
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ сомонӣ расмӣ КВД БА “Амонатбанк” <https://www.amonatbank.tj>, маълумотҳои оморӣ сомонӣ расмӣ БМТ https://www.nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php (санаи мурочиат 14.12.2023)

Таҳкимёбии мавқеи КВД БА ҚТ “Амонатбанк” гувоҳӣ таъсири бештари давлат ба низоми бонкӣ доништа шуда, бо ин роҳ давлат меҳодад, ки бо бахши копоративӣ рақобат намояд. Шумораи воҳидҳои сохтории КВД БА ҚТ “Амонатбанк” дар давраи таҳлилӣ (2019-2023) тадриҷан афзоиш ёфта, доираи хизматрасониҳо васеъ гардидаанд. Соли 2019 шумораи филиалҳои бонки болозикр 64 ададро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда соли 2023 то ба ҳадди 75 адад ва ё, ки 14,6% афзуд. Марказҳои хизматрасонӣ низ дар ин давра ба таври назаррас афзоиш ёфт. Агар соли 2019 шумораи умумии марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар КВД БА ҚТ “Амонатбанк” 479 ададро ташкил дода бошад, пас он соли 2023 69 адад ва ё 14,4% афзоиш ёфта, то 548 адад расидааст. Банкоматҳои ин бонк низ дар давоми солҳои таҳлилӣ зиёд гардида, аз соли 2019 то 2023 ҳудуди 102 адад ва ё 42,1% зиёд гардидааст. Афзоишёбии воҳидҳои сохторӣ барои ҳар як бонки тичоратӣ имконияти молиявӣ онро зиёд гардонида, суботи пайваستاи онро таъмин мекунад. Дар баробари КВД БА ҚТ “Амонатбанк” дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон КВД БССТ «Саноатсодиротбанк»

фаъолияти менамояд, ки дар тобеияти давлат қарор дорад. КВД БССТ «Саноатсодиротбонк» аз соли 2020 фаъолиятро оғоз карда бошад ҳам, дар тури ду-се соли фаъолият тавонистааст, ки дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи худро пайдо намояд ва барои таҳкими иқтисоди воқеӣ нақшгузор бошад. Ҳадафи асосии ташкили бонки мазкур тақвияти иқтисоди воқеӣ ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба шумор рафта, давлат бо ин васила меҳодад иқтисоди миллии маҷмуан пеш равад. Чӣ тавре, ки дар боло қайд гардид, ташкили бонкҳои давлатӣ дар кишварҳои ба монанди Ҷумҳурии Халқии Чин, Ҷопон ва дигар давлатҳо ба таври васеъ паҳн гардидааст ва натиҷаи самарабахш низ дорад. Аз ин рӯ, ташкили КВД БССТ «Саноатсодиротбонк» бо сармояи давлатӣ қадами устуворе дар самти расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат ба шумор меравад. Бонкҳои бо сармояи давлатӣ фаъолияткунанда метавонад манфиатҳои давлатиро пуштибонӣ намуда, сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии давлатро таҳким бахшанд. Ин омил ба тараққиёбии иқтисоди воқеӣ замина гузошта, сатҳи некӯаҳволии аҳолиро хуб мегардонад.

Бояд таъкид кард, ки мавқеи бонкҳои давлатӣ сол аз сол дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурзӯр гардида, ҳиссаи онҳо боло рафта истодааст, ки индоракунии бахши бонкиро аз ҷониби давлат вусъат медиҳад. Махсусан, афзоишёбии воҳидҳои сохтории бонкҳои давлатӣ нисбат ба низоми бонкӣ аз касби мавқеи устувори онҳо дарак дода, рақобатпазирии ин бонкҳоро нишон медиҳад (диаграммаи 2.3).

Диаграммаи 2.3. - Ҳиссаи воҳидҳои сохтории бонкҳои давлатӣ нисбат ба низоми бонкӣ, барои солҳои 2019-2023 бо %

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ. - 2014, №12(233), 2018, №12 (281), 2020, № 13 (305). 2022, № 12 (283).

Чадвали 2.10. - Сохтори тавозуни бонкҳои давлатӣ нисбат ба баҳши бонкӣ дар солҳои 2013-2023 (бо млн. сомонӣ)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	БДА ҚТ «Амонатбонк»											2023/2013 (тағйирот бо %)
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Дороиҳо	1297,2	1778,4	2275,0	2761,8	3226,6	4 157,8	4 176,7	4 988,5	4570,6	5099,0	6770,9	+422
Қарзҳо, ҳамагӣ	1066,1	1292,9	998,5	1169,3	942,9	770,4	548,9	784,7	984,6	1293,8	1819,0	+70,6
Уҳдадориҳо	1458,1	1556,7	2028,5	2522,6	2522,6	3 767,1	3 755,6	4 540,9	3950,8	4462,3	5951,6	+308,1
Пасандозҳо (амонатҳо)	873	1243	1828	2038,7	2444,1	3 190,6	3 363,9	3 875,3	3107,3	3691,7	4989,3	+471,5
Сармоя	187,6	221,7	246,5	239,1	342,1	390,6	421,2	447,6	619,8	636,6	819,3	+336,7
		КВД БССБ «Саноатсодиротбонк»										
Дороиҳо	-	-	-	-	-	-	-	388,4	447,4	583,5	750,8	
Қарзҳо, ҳамагӣ	-	-	-	-	-	-	-	-	184,4	293,4	374,1	
Уҳдадориҳо	-	-	-	-	-	-	-	4,1	39,9	76,4	207,9	
Пасандозҳо (амонатҳо)	-	-	-	-	-	-	-	-	7,1	25,6	139,6	
Сармоя	-	-	-	-	-	-	-	384,3	407,5	498,2	542,8	
		Нисбат ба баҳши бонкӣ (бо %)										
Дороиҳо	10,2	11,9	12,2	13,1	15,4	19,6	19	19	22,3	18,9	19,9	+9,7
Қарзҳо	14,4	13,4	8,9	11,9	11,1	8,9	5,7	7,2	9,8	11,7	12,2	-2,2
Уҳдадориҳо	14,4	12,4	12,5	16,1	16,6	24,6	23,8	23,7	23,01	19,1	20,3	+5,9
Пасандозҳо (амонатҳо)	15,8	18,6	21,2	24,7	26,3	32,8	34,7	33,9	30,6	23,9	26,23	+10,43
Сармоя	7,2	9,4	10,2	4,3	6	6,6	6,8	11,6	20,2	18,01	18,5	+11,3

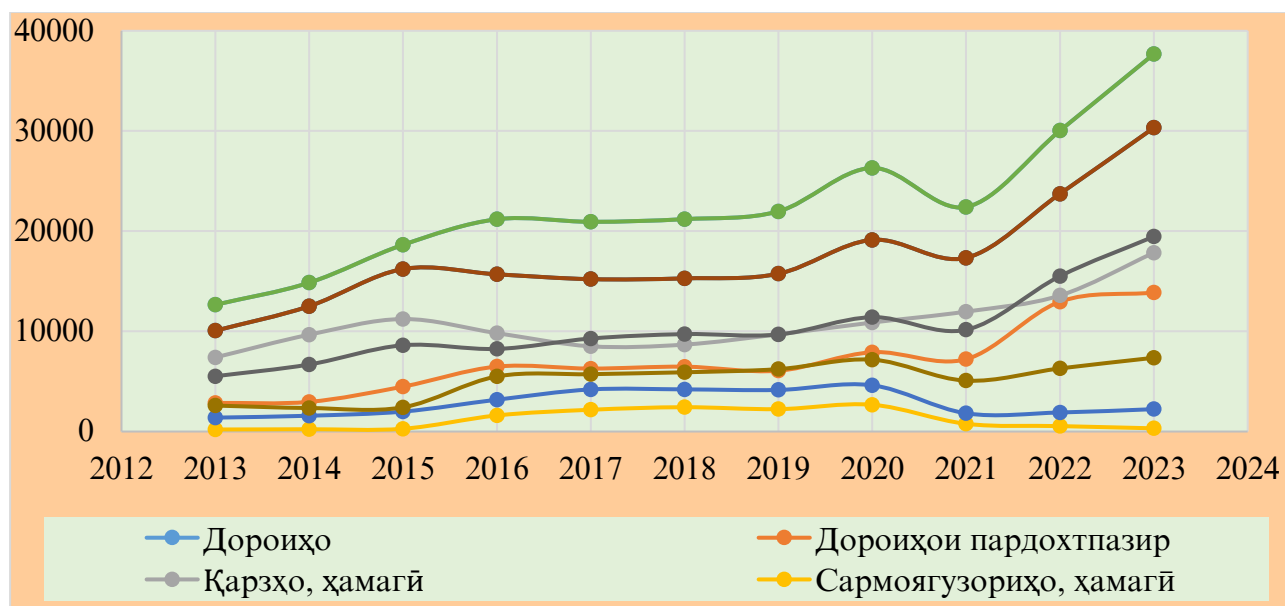
Сарчашма: Маҷаллаи БМТ «Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ» 2015-2023 с., ҳисоботи молиявӣ БДА ҚТ «Амонатбонк» 2013-2023 с.

Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ низ нисбат ба дигар бонкҳои тичоратии кишвар дар солҳои 2013-2023 ба таври назаррас боло рафтаанд ва номгӯи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи онҳо зиёд гардидаанд. Бонкҳои мазкур дар пешбурди сиёсати молиявӣ-иҷтимоии давлат нақши созанда доранд ва ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ қарзҳои имтиёзнок пешниҳод месозанд (ҷадвали 2.10).

Аз ҷадвали 2.10, ки тавозуни бонкҳои давлатиро нисбат ба баҳши бонкии кишвар нишон медиҳад, دیدан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои молиявии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар соли 2023 нисбат ба соли 2013 ба таври динамикӣ тағйир ёфтаанд. Дар самти ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бонки мазкур дар низоми бонкии кишвар пешгом аст ва ҳаҷми умумии пасандозҳои ҷалб намудааш дар соли 2023 маблағи 4989,3 млн. сомониро ташкил дод, ки дар маҷмӯъ 25,6% ҳаҷми умумии пасандозҳои ҷалбшудаи баҳши бонкиро ташкил медиҳад. Яъне 25,6% - и пасандозҳои ҷалбшудаи баҳши бонкӣ ба КВД БА ҚТ “Амонатбонк” рост меояд. Ин нишондиҳанда таъкид ба он мекунад, ки ҷиҳати ҷалби пасандозҳо бонки номбурда сиёсати дурусти молиявиро интиҳоб намудааст ва тавонистааст, ки қисмати бузурги пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҷалб намояд. Гузашта аз ин, ҳаҷми умумии қарзҳои пешниҳодгардидаи ин бонк дар соли 2023 маблағи 1819 млн сомониро ташкил дод, ки нисбат ба сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар соли 2023 10,1% аст. Дориҳои ин бонк бошад дар соли 2023 нисбат ба соли 2013 ба андозаи 421,9% афзоиш ёфтааст, ки ҳиссаи он дар баҳши бонкии мамлакат дар соли 2023 17,9%-ро ташкил медиҳад. Аз таҳлили нишондиҳандаҳои молиявии КВД БА ҚТ “Амонатбонк” бар меояд, ки мавқеи бонк дар баҳши бонкии мамлакат ҳамасола устувор гардида истодааст ва номгӯи васеи хизматрасониҳоро пешкаши муштариён мегардонад. Гузашта аз ин, ташкилоти таҳлилий-иттилоотии “Импульс” барои муайянсозии мавқеи ташкилотҳои қарзӣ аз нигоҳи боварии аҳоли ба ин ташкилотҳо пурсишномаеро миёни аҳоли гузаронид, ки КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар ин раддабандӣ мақоми

аввалро ишғол намуд⁷¹. Аз ин бармеояд, ки таъсири давлат ба баҳши бонкӣ метавонад боварии аҳолиро ба ин низом зиёд созад. Ҷиҳати таҳқиқи амиқ ва муайян намудани рушди минбаъдаи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи нишондиҳандаҳои оморӣ метавон дурнамои инкишофи онро дақиқ муайян сохт. Маълумотҳои ҷадвали 2.10 имконият медиҳанд, ки дурнамои рушди нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ мушаххас карда шаванд. Пеш аз ҳама, барои таҳияи дурнамои нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкӣ зарур аст, ки усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ мавриди истифода қарор гиранд. Ҷиҳати мушаххас намудани нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ бояд тамоюли онҳо муайян карда шавад ва баъдан дар ин асос дурнамои он коркард гардад. Дар диаграммаи 2.4 тамоюли инкишофи ин нишондиҳандаҳо муайян карда шудаанд.

Диаграммаи 2.4. - Тамоюли нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2013-2023)

Сарчашма: дар асоси барномаи Excel сохта шудааст

Аз тамоюли диаграммаи 2.4 ба осонӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои мавриди назар дар давраи таҳқиқотӣ тамоюли хаттӣ доранд. Диаграммаи 2.4 тасдиқ менамояд, ки таи 10 соли охир, яъне солҳои 2013-2023 нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ ба таҷрич боло рафта, тамоюли

⁷¹ Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ. №4(91)-2020. - С. 24-28.

рушдро касб намудаанд. Бинобар ин бо истифода аз модели қатори вақтӣ дурнамои ин нишондиҳандаҳоро то соли 2030 ҳосил мекунем. Дурнамои рушди нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз модели қатори вақтӣ барои давраи то соли 2030 дар ҷадвали 2.11 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.11. - Дурнамои рушди нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои то соли 2030 бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Дороиҳо	Дороиҳои пардохтпазир	Қарзҳо, ҳамагӣ	Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	Воситаҳои асосӣ	Дигар дороиҳо	Уҳдадориҳо + сармоя	Уҳдадориҳо	Пасандозҳо	Сармоя
2025	35799,1	13792,6	15516,2	1573,4	3339,3	39801,2	27373,8	27373,8	17795,7	8425,1
2026	37694,1	14755,6	16183,8	1623,5	3410,4	42 734,4	28800,6	28800,6	18853,6	8893,1
2027	39589,1	15718,6	16851,3	1673,7	3481,6	45667,7	30227,5	30227,5	19911,4	9361,3
2028	41484,1	16681,6	17518,9	1723,8	3552,8	48600,9	31654,3	31654,3	20969,2	9829,5
2029	43379,1	17644,6	18186,5	1774,1	3624,1	51534,2	33081,1	33081,1	22027,1	10297,7
2030	45274,1	18607,7	18854,1	1824,1	3695,2	54467,4	34507,9	34507,9	23084,9	10765,9

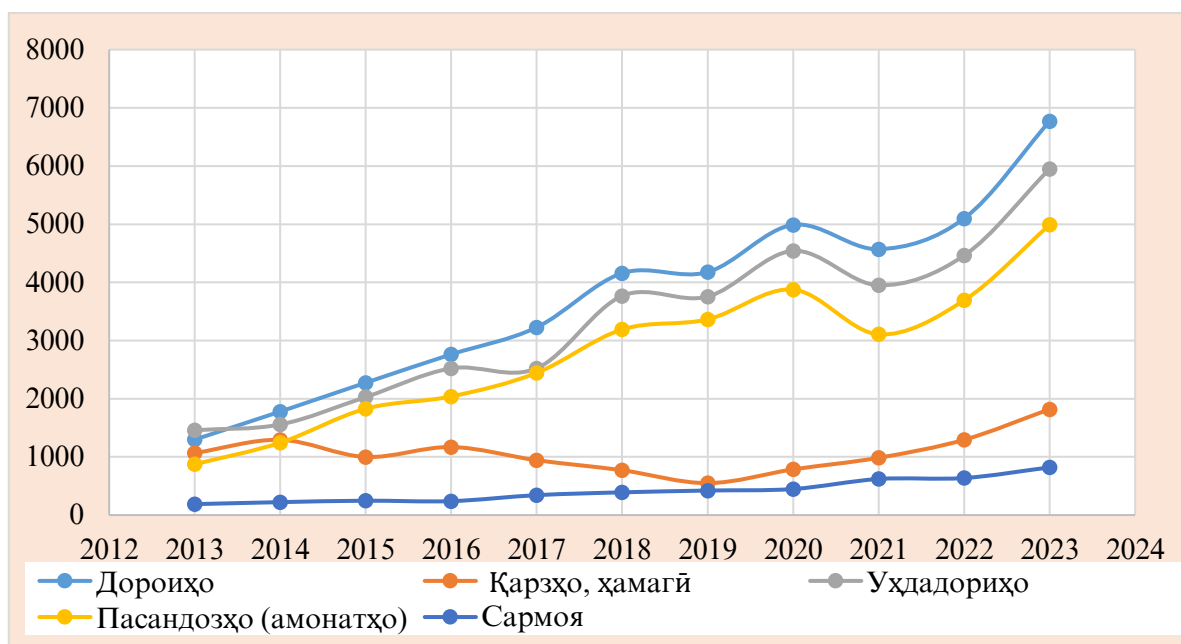
Сарчашма: таҳияи муаллиф бо истифодаи маълумотҳои омории ҷадвали 2.10 ва барномаи компютерии MS Excel.

Маълумотҳои ҷадвали 2.11 гувоҳи онанд, ки нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 рушд ёфта, тақрибан ба маротиб меафзоянд. Бо истифодаи барномаи компютерии MS Excel дурнамои нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ муайян карда шуд. Аз ҷумла, афзоиши дороиҳои низоми бонкӣ пешгуи гардид. Тибқи дурнамои коркардшуда, дороиҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2030 маблағи 45274,1 млн. сомони ро ташкил медиҳанд, ки нисбати соли 2025 ба андозаи 9475,1 млн. сомонӣ ва ё 26,4% тамоюли зиёдшавӣ дорад. Ҳамчунин, дар ин давра қарзҳои низоми бонкӣ ба андозаи 21,5%, пасандозҳо ба андозаи 29,7% ва сармоя ба ҳадди 27,7% афзоиш меёбад. Афзоишҳои нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ таҳкими соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллиро таъмин карда, метавонад сармоягузориҳои хоҷагии халқро зиёд созад. Иқтидори молиявии низоми бонкӣ

суботи иқтисодиро дар мамлакат боло бурда, муносибатҳои иқтисодиро ғаёл мегардонад.

Бояд тазакур дод, ки идоракунии баҳши бонкӣ барои давлат имкониятҳои молиявии зиёдеро фароҳам оварда, самаранокии ғаёлияти ташкилҳои қарзиро таъмин менамояд. Илова ба ин, давлат бо ташкили бонкҳои давлатӣ бо баҳши хусусии иқтисодиёт рақобат намуда, манфиатҳои молиявии худро тақвият мебахшад. Аз ин рӯ, таҳлили рушди бонкҳои давлатӣ ва ғаёлияти молиявии онҳо ногузир мебошад. Бо истифода аз усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ рушди нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ нисбат ба низомии бонкӣ пешгӯӣ карда шудаанд. Барои таҳияи дурнамои сохтори тавозуни бонкҳои давлатӣ нисбат ба баҳши бонкӣ аз усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ истифода мебарем. Барои ин аввал тамоюли онро муайян мекунем. Дар диаграммаи 2.5 тамоюли нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ оварда шудааст.

Диаграммаи 2.5. - Тамоюли нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2023

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” солҳои 2013-2023 сохта шудааст.

Аз тамоюли диаграммаи 2.5 ба осонӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳамаи нишондиҳандаҳои мавриди назар дар давраи таҳқиқотӣ тамоюли хатӣ

доранд. Бинобарин бо истифода аз модели қатори вақтӣ дурнамои ин нишондиҳандаҳоро то соли 2030 ҳосил мекунем (ҷадвали 2.12).

Ҷадвали 2.12. - Дурнамои нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ барои то соли 2030

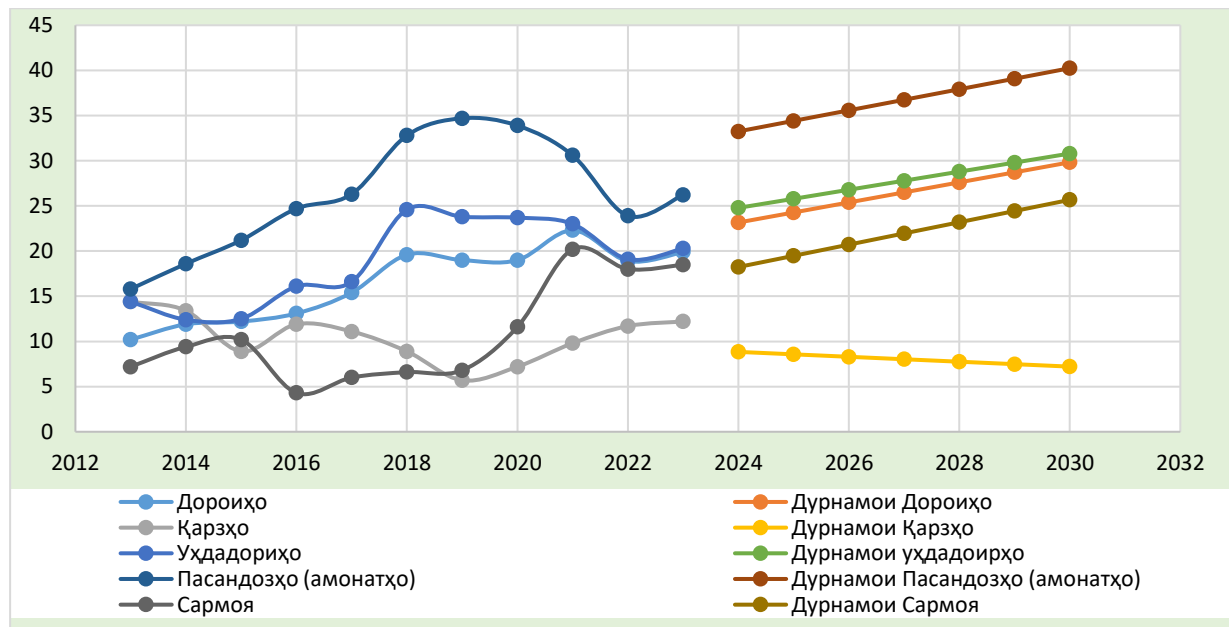
Солҳо	Дороиҳо	Қарзҳо, ҳамагӣ	Уҳдадориҳо	Пасандозҳо (амонатҳо)	Сармоя
2025	7105,58	1224,12	6191,39	5255,45	825,1
2026	7586,86	1247,42	6601,63	5608,24	883,6
2027	8068,14	1270,73	7011,87	5961,03	942,1
2028	8549,43	1294,03	7422,11	6313,83	1000,6
2029	9030,71	1317,33	7832,35	6666,62	1059,1
2030	9511,99	1340,63	8242,59	7019,41	1117,5

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” солҳои 2014-2024 сохта шудааст.

Тибқи дурнамои таҳиягардида нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш ниҳода, таи солҳои 2025-2030 мавқеи устуворро касб менамоянд. Аз ҷадвал дида мешавад, ки дороиҳои бонкҳои давлатӣ соли 2030 то ба ҳадди 9511,9 млн. сомонӣ мерасанд, ки нисбати соли 2025 2406,4 млн. сомонӣ ва ё 33,8% зиёд мебошад. Ҳамчунин, дигар нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ, аз ҷумла қарзҳо, сармоя ва пасандози бонкҳои давлатӣ афзоиш ёфта, мавқеи ин бонкҳоро дар иқтисодиёт устувор нигоҳ медорад. Таҳкими мавқеи бонкҳои давлатӣ дар иқтисодиёт ва умуман низоми бонкӣ аз пурзӯргардии нақши давлат дар идоракунии низоми бонкӣ дарак дода, иқтидори бонкҳои давлатиро зиёд мегардонад. Дар ин самт дастгирии давлатии бонкҳои давлатӣ низ дида мешавад, ки ин омил ба таҳкимёбии мавқеи ин бонкҳо дар иқтисодиёт замина мегузорад. Аммо, дастгирии давлатӣ бояд ба кулли низоми бонкӣ дар як шакл пешниҳод карда шавад, то ки рақобати солим дар низоми бонкӣ таъмин гардад. Дар акси ҳол вазъи рақобатпазирии дигар ташкилтҳои қарзӣ бад мегардад ва бонкҳои давлатӣ нисбатан имтиёзҳои зиёди рақобатиро ба даст меоранд. Тамоюли рушди нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ дар диаграммаи 2.6 нишон дода

шудааст, ки бозгӯкунандаи дурнамои нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ мебошад.

Диаграммаи 2.6. - Дурнамои рушди нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ барои солҳои 2025-2030

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” солҳои 2014-2024 сохта шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бонкҳои давлатӣ ҳамчун унсuri муҳими фаъолияти давлат дар раванди идоракунии низоми бонкӣ ва таъсири давлат ба низоми бонкӣ сол аз сол афзуда истодааст ва бонкҳои давлатӣ дар ин ҷараён фаъол мебошад. Фаъолгардии давлат ҳамчун институти муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар ҳолатҳои бухронӣ ба манфиати субъектони иқтисодӣ буда, метавонад ҳолатҳои ноустувории иқтисодиро пешгирӣ намояд. Махсусан, қабули барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ ҷиҳати бартараф гардонидани бухронҳои молиявӣ барои низоми бонкии кишвар имконияти васеи рушдро муҳайё карда, метавонад, ки суботи молиявии онҳоро баланд бардорад. Бонкҳои давлатӣ дар баробари дигар ташкилотҳои қарзии низоми бонкӣ нишондиҳандаҳои молиявии худро боло бурда истодаанд ва чунин амал нақши давлатро дар идоракунии ҳиссаи бештари дороиҳо ва сармояи низоми бонкӣ таъмин карда метавонад. Таҳкими мавқеи нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ дар

низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, дар ҷадвали 2.13 дурнамои рушди онҳо оварда шудааст.

Ҷадвали 2.13. - Дурнамои устуворгардии нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ нисбат ба низомии бонкӣ (бо % барои солҳои 2025-2030)

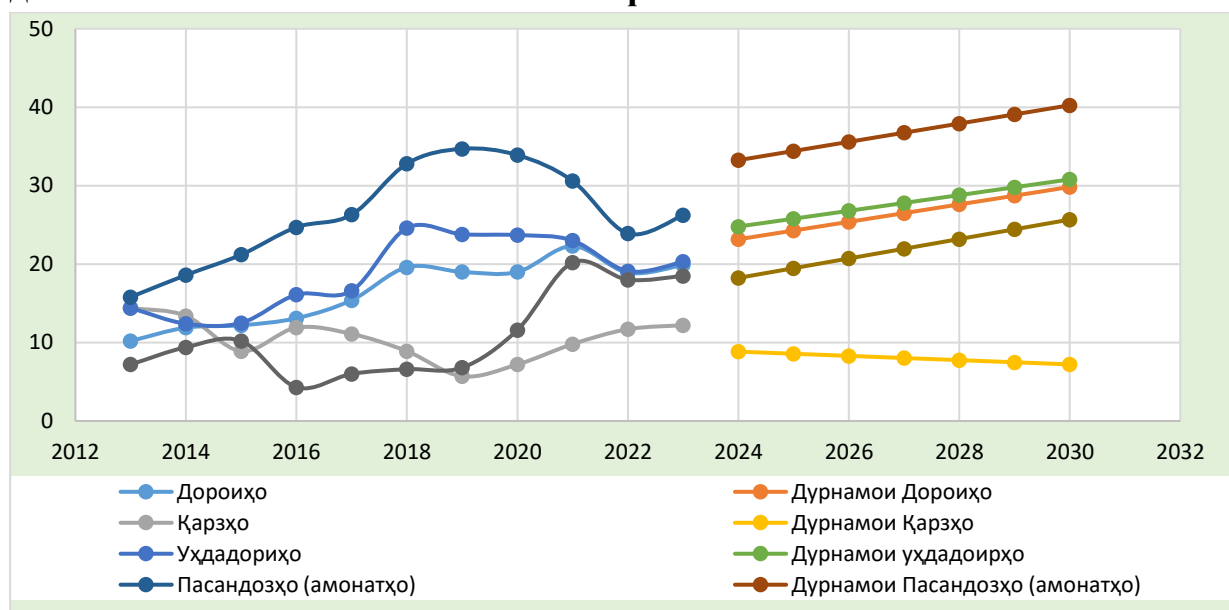
Солҳо	Дороиҳо	Қарзҳо	Уҳдадорӣҳо	Пасандозҳо (амонатҳо)	Сармоя
2025	24,28	8,57	25,79	34,42	19,48
2026	25,39	8,30	26,79	35,58	20,72
2027	26,50	8,03	27,79	36,75	21,96
2028	27,61	7,75	28,79	37,92	23,20
2029	28,72	7,48	29,80	39,08	24,43
2030	29,83	7,21	30,80	40,25	25,67

Сарчашма: дар асоси маълумотҳои маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” солҳои 2013-2023 сохта шудааст.

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 2.13 мавқеи бонкҳои давлатӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият ёфта, то соли 2030 ба ҳадди рушди максималӣ хоҳад расид. Ҳиссаи бонкҳои давлатӣ дар қисмати дороиҳо, сандуқи қарзӣ, сандуқи пасандозӣ ва сармояи низомии бонкӣ афзоиш ёфта, мавқеи онҳоро устувор мегардонад. Масалан, тибқи пешгӯиҳо то соли 2030 дороиҳои бонкҳои давлатӣ 29,8 ҷисади қисми умумии дороиҳои низомии бонкиро ташкил медиҳанд, ки нисбати соли 2025 ба андозаи 5,5 % зиёд мегардад. Сармояи бонкҳои давлатӣ низ дар ин давра ташаққул ёфта, аз 19,48 ҷоизи соли 2025 дар соли 2030 то ба андозаи 25,6% меафзояд, ки дар ҳамин давраи таҳлилӣ 6,1% зиёд мешавад. Афзоишҳои сармояи бонкҳои давлатӣ иқтидорӣ қарзӣ, эътимодноқӣ ва таҳқимёбии амалиёти бонкҳои давлатиро тавсеа бахшида, мавқеи онҳоро дар иқтисодиёт ва низомии бонкӣ устувор мегардонад. Илова ба ин, вобаста ба таҳлилҳои анҷомдодашуда, қисми зиёди пасандозҳо низ ба бонкҳои давлатӣ рост меоянд. Ҳиссаи пасандозҳои бонкҳои давлатӣ дар ин давра бештар гардида, ин бонкҳо дар низомии бонкӣ аз нигоҳи ҷалби пасандоз мавқеи калидиро касб менамоянд. Маълум аст, ки омили асосии ташаққулёбии ҳиссаи пасандозҳои аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ ин эътимоднокии бонкҳои давлатӣ мебошад. Аҳоли ба бонкҳои давлатӣ бештар боварӣ дорад ва аз ин лиҳоз

маблағҳои муваққатан озоди худро дар ин бонкҳо нигоҳдорӣ менамояд. Таҳлилҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки сандуқи пасандозии бонкҳои давлатӣ дар соли 2030 то ба андозаи 40,2 фоизи кулли пасандозҳои низоми бонкӣ афзоиш меёбад, ки нисбати соли 2025 5,7% зиёд аст, яъне дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми пасандозҳои бонкҳои давлатӣ тақрибан ба маротиб афзуда, қисми бештари пасандозҳои низоми бонкӣ дар бонкҳои давлатӣ нигоҳдорӣ карда мешаванд. Қисмати уҳдадориҳои бонкҳои давлатӣ низ дар ин давра таҳким ёфта, то соли 2030 30,8%-и уҳдадориҳои низоми бонкӣ дар тавозуни бонкҳои давлатӣ ҷойгир карда мешаванд. Тибқи дурнамои таҳияшуда, уҳдадориҳои бонкҳои давлатӣ дар соли 2030 30,8% меафзоянд, ки нисбати соли 2025 5% тамоюли рушд дорад. Аммо ҳолати ҷалби пасандоз ҳоло ҳам дар бонкҳои давлатӣ қаноаткунанда нест ва ин омил бояд рушд дода шавад. КВД БА ҚТ “Амонатбонк”-ро лозим аст, ки барномаҳои молиявии ҷолибро таҳия намояд, то ки маблағҳое, ки дар суратҳисобҳои ҷорӣ ҷой доранд, барои аҳолии ғоида оранд ва аҳолии ин маблағҳоро ба муддати дароз нигоҳ дорад. Ин омил на танҳо эътимоднокии низоми бонкиро таҳким мебахшад, балки бонкро бо маблағҳои бозоргир таъмин менамояд. Ғайр аз ин, бонкҳои давлатӣ имконият доранд, ки бо кафолати давлатӣ пасандозҳои зиёдро ҷалб намоянд ва сандуқи пасандозии худро афзоиш диҳанд. Вобаста ба гуфтаҳои боло дурнамои рушди нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои давлатӣ дар шакли диаграмма пешниҳод карда шудааст, ки раванди инкишофи онҳоро дар солҳои 2025-2030 инъикос менамояд (диаграммаи 2.7).

Диаграммаи 2.7. - Дурнамои рушди нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои давлатӣ нисбат ба низоми банкӣ бо фоиз

Сарчашма: таҳияи муаллиф бо истифодаи маълумотҳои омории ҷадвали 2.10 ва барномаи компютери MS Excel

Диаграммаи 2.7 дурнамои инкишофи нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои давлатиро нисбат ба низоми банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фоиз нишон дода, тасдиқ менамояд, ки ҳиссаи қарзҳо, дороиҳо, сармоя, уҳдадориҳо ва пасандози банкҳои давлатӣ то соли 2030 рушди бемайлони дорад. Инкишофи нишондиҳандаҳои молиявии банкҳои давлатӣ метавонад дар таҳкими суботи молиявии ин ташкилотҳо нақши калидӣ дошта бошад.

Дар маҷмуъ қайд намудан имконпазир аст, ки идоракунии давлатии бахши банкӣ аз умдатарин самтҳои фаъолияти давлат ба ҳисоб рафта, ба ин восита давлатҳо нақши худро дар пешрафти иқтисодиёт таҳким мебахшанд. Илова ба ин, ташкили банкҳои давлатӣ барои низоми хоҷагидории мамлакат аҳамияти молиявии бузург дошта, соҳаҳои калидии иқтисодиётро пеш мебарад. Махсусан, ташкили банкҳои давлатӣ ва таъмини иқтисоди воқеӣ бо захираҳои қарзӣ ба воситаи банкҳои мазкур заминаи мусоиди рушдро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварда, метавонад, ки суботи иқтисодиро таъмин намояд.

2.3. Андозбандии ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун фишанги идоракунии давлатӣ дар баҳши бонкӣ

Андозбандии ташкилотҳои қарзӣ аз муҳимтарин воситаи идоракунии давлатии баҳши бонкӣ ба шумор рафта, давлат ба ин васила на танҳо даромадҳои андозиро ба буҷети давлатӣ афзоиш медиҳад, балки сиёсати молиявии худро тақвият мебахшад. Яке аз меҳинзмҳои, ки ҳамчун фишанги танзимкунандаи низоми бонкӣ ба шумор рафта, фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзиро тавсеа мебахшад, андозбандӣ ба шумор меравад. Ба воситаи андозбандӣ давлат метавонад, ки ба ҳолати молиявии низоми бонкӣ таъсир расонида, ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти онҳоро таҳти идораи худ қарор диҳад.

Метавон қайд намуд, ки андозбандии ташкилотҳои қарзӣ яке аз қисмҳои муҳими фаъолияти низоми хоҷагидорӣ ба шумор рафта, дар ин замина буҷети давлатӣ ғанӣ гардонида мешавад. Дар баробари ин, бояд сиёсати андозии давлат ба тавре роҳандозӣ карда шавад, ки фаъолияти муътадил ва самараноки ташкилотҳои қарзиро таъмин намуда тавонад. Илова ба ин, барои пешрафти фаъолияти молиявӣ заминаи мусоидро фароҳам оварад.

Дар ҷараёни андозбандии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бояд муносибати ташкилотҳои қарзӣ ва сохторҳои андозбандинамоянда ба таври муътадил роҳандозӣ карда шавад. Ба роҳ мондани муносибати густурда ва дуруст метавонад, ки дар баробари манфиатҳои мақоми андозситон, инчунин манфиатҳои андозсупоранда, яъне ташкилотҳои қарзиро низ ба инобат гиранд. Ба монанди андозсупорандагони дигар, ташкилотҳои қарзӣ низ ҳуқуқ ва ухдадорихои махсус доранд, ки бояд тибқи он фаъолияти андозии худро татбиқ намоянд. Вобаста ба ин, дар ҳолати вайрон намудани қоидаҳои муқарраргардида ташкилотҳои қарзӣ ухдадории қонуниро ба зима мегиранд.

Дар ҳар як давлати алоҳида, сиёсати андозӣ вобаста ба фазои иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ ва сиёсати пулию қарзӣ метавонад, ки аз ҳамдигар фарқкунанда бошад. Новобаста аз ин, андозбандӣ ҳамчун фишанги таъсирбахши давлат ба

раванди идоракунии низоми бонкӣ дар кулли кишварҳои ҷаҳон роиҷ аст ва ташкилотҳои қарзӣ аз андозсупорандагони асосӣ ба шумор мераванд. Дар ин замина метавонем шаклҳои маъмули андозбандии ташкилотҳои қарзиро ин ҷо мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Шакли аввалин ва маъмултарини андозбандии бонкҳо андоз аз даромад мебошад. Ин андоз аз ғоидае, ки бонк аз ғайрифаъолияти худ гирифтааст, ситонида мешавад ва метавонад бо ғоиз аз ғоидаи умумӣ ё ба андозаи муқарраршуда пешниҳод карда шавад. Баъзе кишварҳо инчунин метавонанд андозро аз дороиҳои бонкӣ истифода баранд, ки он аз рӯи ҳаҷми дороиҳои бонк ҳисоб карда мешавад ва метавонад ғоизи муайяни маблағи умумиро ташкил диҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати андозии бонкҳо ба андозҳо ва пардохтҳои зерин асос меёбад:

- андоз аз даромад – андози асосиест, ки аз ғоидаи бонк ситонида мешавад. Меъёри андоз аз даромад барои бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 20% муқаррар шудааст;
- андоз аз арзиши иловашуда (АИИ) – бонкҳо вазифадоранд, ки барои хидматрасонии худ ба мизочон андоз аз арзиши иловашуда супоранд. Меъёри андоз аз арзиши иловашуда барои бонкҳо 18% муқаррар шудааст;
- андози иҷтимоӣ (АИ) – ин андозро бонкҳо аз маоши кормандони худ мепардозанд. Меъёри АИ барои бонкҳо ба таври зайл муқаррар шудааст: барои суғуртакунандагон 20% ва барои суғурташудагон 2%;
- андоз аз объектҳои ғайриманқул – бонкҳо вазифадоранд андозро аз амволи ғайриманқул ва замини моликиятшон пардохт кунанд. Меъёри андоз аз амвол аз минтақаи вобаста буда, метавонад аз 0,1 то 2,0%-ро ташкил диҳад⁷².

Илова бар ин, як қатор андозҳо ва пардохтҳои дигаре мавҷуданд, ки метавонанд нисбати ташкилотҳои қарзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

⁷² Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 15.03.2023. – С. 343.

амалкунанда татбиқ карда шаванд, ба монанди андоз аз истифодаи захираҳои об ё пардохтҳои экологӣ.

Вобаста ба хусусиятҳои андозҳое, ки аз ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешаванд, аз ҳамдигар фарқкунанда мебошанд (ҷадвали 2.14).

Ҷадвали 2.14. - Хусусияти андозҳое, ки бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохт мекунанд

Номгуи андозҳо	Меъёри фоиз	Воридот ба буҷет
Андоз аз даромади ташкилот	20%	Ҷумҳуриявӣ Маҳаллӣ
Андоз аз даромади шахсони воқеӣ	12%, ҷойи қори дуҷум, 15%, ғайррезидент 20%	Ҷумҳуриявӣ
Андоз аз арзиши иловашуда	18%	Ҷумҳуриявӣ Маҳаллӣ
Андоз аз амалиёт бо коғазҳои қиматнок	12%	Ҷумҳуриявӣ
Андоз аз объектҳои ғайриманқул	Меъёри андоз аз амвол аз минтақа вобаста буда, метавонад аз 0,1 то 2,0%-ро ташкил диҳад. Барои объектҳои ғайриманқуле, ки дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Бохтар ва Кӯлоб ҷойгир мебошанд, меъёрҳои болозикар ба андозаи дукарата истифода карда мешавад.	Маҳаллӣ
Андоз аз воситаҳои нақлёт	Меъёри фоиз аз иқтисоди муҳарриқи воситаи нақлёт вобастааст	Маҳаллӣ
Андози замин		Маҳаллӣ
Андози иҷтимоӣ	Барои суғуртакунандагон 20% Барои суғурташудагон 2%	Ҷумҳуриявӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Кодекси андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 15.03.2023. (С. 23,187,189,254, 279, 333,344,346).

Вобаста ба ҷадвали 2.14 қайд намудан мумкин аст, ки баъд аз ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ то ба ҳадди 5% кам карда шуд, яъне тибқи Кодекси андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 2016 тасдиқ гардида буд, шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла ташкилотҳои қарзӣ 25 фоизи даромади худро ҳамчун андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ба буҷети давлатӣ ворид менамуданд. Мувофиқи Кодекси андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2023) андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ аз 25% ба 20% поён оварда шуд.

Чадвали 2.15. - Даромаднокии банкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2023 (бо ҳаз.сом.)

Банкҳо	Солҳо						Тағйирот 2018-2022 бо %
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
ҚСҚ "Ориёнбанк"	63198645	77176626	121051358	115223756	292200000	315400000	+4,9 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	12639729	15435325	24210272	23044751	58440000	63080000	+4,9 маротиба
ҚСҚ "Бонки Эсхата"	37768474	56781879	68063872	89843152	233900000	174400000	+4,6 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	7553695	11356376	13612774	17968630	46780000	34880000	+4,6 маротиба
БДА ҚТ "Амонатбанк"	30003764	34361949	40961890	56560453	72300000	93800000	+3,1 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	6000753	6872390	8192378	11312091	14460000	18760000	+3,1 маротиба
ҚСП "Аввалин банки молиявии хурд"	5740714	15647474	6991119	17651273	25400000	27000000	+4,7 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	1148143	3129495	1398224	3530255	5080000	5400000	+4,7 маротиба
ҚСП "Халиқ банк Тоҷикистон"	25420110	-269218	4162089	1955161	-2400000	-	-
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	5084022	-	832418	391032	-	-	-100
ҚСП "Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон"	3408612	14605431	9239285	17110379	49000000	144100000	+42,2 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	681722	2921086	1847857	3422076	9800000	28820000	+42,2 маротиба
ҚСҚ "Коммерсбанк Тоҷикистон"	8676991	7611130	5374364	6102816	67600000	45900000	+5,2 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	1735398	1522226	1067811	1220563	13520000	9180000	+5,2 маротиба
ҚСП "Спитамен Банк"	15192903	10998191	5839054	5118114	36500000	20000000	+1,3 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	3038581	2199638	1167811	1023623	7300000	4000000	+1,3 маротиба
ҚСҚ "Тавҳидбанк"	2796057	4267824	4019612	4769397	14900000	-800000	-
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	559211	853565	803922	953879	2980000	-	-
ҚСП "Бонки рушди Тоҷикистон"	-4324603	3143282	-361290	-46018679	2200000	400000	-
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	-	628656	-	-	440000	80000	-
ҚСП Бонки "Арванд"	7914555	7762058	2612691	6204566	36000000	22400000	+2,8 маротиба
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	1582911	1552412	522538	1240913	7200000	4480000	+1,3 маротиба
ҚСП «Душанбе Сити Банк»	-	-	-	-	128400000	38200000	-
Ҳаҷми андоз аз даромад	-	-	-	-	25680000	7640000	-
ҚСҚ «Алиф банк»	-	-	4463172	-8390843	47400000	-7700000	-
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	-	-	892634	-	9480000	-	-
КВД БССТ «Саноатсодиротбанк»	-	-	4300000	23300000	24800000	24300000	-
Ҳаҷми маблағи андоз аз даромад	-	-	860000	4660000	4960000	4860000	-

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои маҷаллаи “Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ” солҳои 2018-2023 ва меёри андоз аз даромади муқаррарнамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15.03.2023.

Аз маълумотҳо чадвали 2.15 дидан мумкин аст, ки даромаднокии бонкҳои тижоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дар давоми солҳои 2018-2023 ҳамасола афзоиш ёфта, ҳиссаи андозҳои супоридаи ин ташкилотҳои қарзӣ низ рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Ба таври мисол, агар ба даромаднокии ҚСҚ “Ориёнбонк” дар давоми солҳои 2018-2023 нигарем, пас дидан мумкин аст, ки ин ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2018 ба маблағи 63198645 ҳазор сомонӣ даромад гирифтааст ва ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба андозаи 315400000 ҳазор сомонӣ расидааст, ки нисбат ба ҳамин давра 4,9 маротиба зиёдшавӣ дида мешавад. Дар воқеъ, вақте ки даромаднокии бонк афзоиш меёбад, ҳиссаи андозҳои ба буҷети давлатӣ пардохтнамудааш низ зиёд мешавад. Дар ин давра, яъне дар давоми солҳои 2018-2023, ҳаҷми андозҳои ба буҷети давлатӣ пардохтнамудаи ҚСҚ “Ориёнбонк” ба таври назаррас зиёд гардидааст. Ҳаҷми андозҳои пардохтнамудаи ҚСҚ “Ориёнбонк” дар соли 2018 маблағи 12639729 ҳазор сомони ро ташкил дода бошад, баъдан ин нишондиҳанда дар соли 2023 маблағи 63080000 ҳазор сомони ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 4,9 маротиба зиёд шудааст.

Дар ин замина, қайд намудан мумкин аст, ки коҳишдиҳии сатҳи андоз аз даромади ташкилотҳои қарзӣ ба чараёни ташаккули захираҳои бонк ва капитализатсияи онҳо таъсири мусбӣ расонида, суботи молиявии бонкҳоро тақвият мебахшад.

Ҳангоми истифодаи оқилона ва моҳиронаи фишангҳои андозбандӣ шароити мусоиди макроиқтисодӣ барои ташкилотҳои қарзӣ фароҳам овардашуда, чараёни фаъолияти самараноки бонкҳо ба роҳ монда мешавад.

Дар баробари ин, агар андозбандии пасандозҳои аҳоли дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври имтиёзӣ роҳандозӣ карда шавад, ҳаҷми пасандозҳо ва шумораи пасандозгузoron афзоиш ёфта, дар маҷмӯъ пойгоҳи захиравии ташкилотҳои қарзӣ меафзояд ва ҳаҷми сармоягузориҳо ба иқтисодиёти миллӣ зиёд мешавад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки андозбандии пасандозҳои шахсони воқеӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқи амиқ қарор дода шавад ва ҷанбаҳои асосии он коркард гардад ва дар ин асос метавонем ҳиссаи пасандозҳои аҳолиро дар низоми бонкӣ зиёд намоем, ҳаҷми пули нақдро дар муомилот ба танзим дарорем ва ғайра.

Даромаднокии ҶСК “Бонки Эсхата” дар давоми солҳои 2018-2023 мунтазам зиёд гардида, ҳаҷми андозҳои пардохтшудааш низ афзун гардидаанд. Дар давраи таҳлилӣ ҶСК “Бонки Эсхата” дароманокӣ худро афзоиш дода, дар баробари ин ҳиссаи андозҳои супоридааш низ афзудааст. Агар соли 2018 бонки мазкур ба андозаи 7553695 сомонӣ андоз аз даромад пардохт карда бошад, нишондиҳандаи мазкур соли 2023 ба ҳадди 34880000 сомонӣ баробар гардидааст, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 2018 4,6 маротиба зиёд мебошад. Дар воқеъ, афзудани даромаднокии бонкҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла ҶСК “Бонки Эсхата” барои ғанигардии буҷети давлатӣ ва вусъатёбии фаъолияти бонк заминаи заруриро фарҳам меорад, зеро афзоишёбии даромади бонкҳои тиҷоратӣ метавонад, ки сармояи танзимшавандаи онҳоро зиёд гардонида, сармоягузорию ба доройҳои бонк тақвият бахшад. Яъне зиёдшавии даромаднокии бонкҳои тиҷоратӣ на танҳо барои буҷети давлатӣ манфиатнок мебошад, балки барои васеъгардии фаъолияти ҳуди бонкҳо низ аҳаммияти беандоза дорад.

Дар ин давра, даромаднокии бонкҳои давлатӣ, аз ҷумла КВД БА ҚТ “Амонатбонк” низ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Бонки мазкур агар соли 2018 ба андозаи 30003764 сомонӣ даромад гирифта бошад, пас даромаднокии он соли 2023 то 93800000 сомонӣ расонида шуд. Ҳиссаи андоз аз даромад барои КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар соли 2023-юм 18760000 сомонию ташкил дод, ки нисбати соли 2018 ба андозаи 3,1 маротиба афзоишёбӣ ба назар мерасад. КВД БА ҚТ “Амонатбонк” яке аз бонкҳои давлатии фаъол ва бонки низоммоз дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, сол аз сол сатҳи даромаднокии он зиёд гардида истодааст, ки ба афзунгардии шумораи филиалҳо, марказҳои хизматрасонӣ, пойгоҳи захиравӣ, тақвияти амалиётҳои бонкӣ, коркарди маҳсулотҳои нав ва ғайраҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, бояд қайд намуд, ки даромаднокии кулли ташкилотҳои қарзии дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дар давраи таҳлилӣ (2018-2023) афзоиш ёфта, дар ташаккули буҷети давлатӣ таъсири мусбии худро гузоштааст. Аз ҷумла дар ин давра, маблағҳои ҳамчун андоз пардохтнамудаи ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд”-3,4 маротиба, ҚСП “Бонки байналмиллалӣ Тоҷикистон”-4,7 маротиба, ҚСК “Коммерсбонки Тоҷикистон”-5,2 маротиба, ҚСП “Спитамен Бонк”-1,3 маротиба, ҚСП “Бонки Арванд”- 2,8 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Қиҳати таъмини фаъолияти самараноки бонкҳои тиҷоратӣ ва рушди минбаъдаи низоми бонкӣ, зарур аст, ки низоми андозбандии муътадил ташкил карда шавад. Дар воқеъ, баъд аз қабули Кодекси андози нав (соли 2023) барои шахсони ҳуқуқии дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои бештарро пешниҳод кардааст. Махсусан андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, ки дар Кодекси андози соли 2016 қабулгардида 25%-ро ташкил меод, ин шакли андоз тибқи Кодекси андозе, ки соли 2023 бо тағйиру иловаҳо қабул гардид, то ҳадди 20% коҳиш дода шуд⁷³. Коҳишдиҳӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имконияти васеъсозии сармояи худиро фароҳам оварда аҳамиятнокии иқтисодии онҳоро таъвият мебахшад.

Мавриди зикри хос аст, ки заминаи асосии сиёсати самараноки андозӣ ин сиёсати муътадили иқтисодӣ арзёбӣ карда мешавад. Рушди фаъолияти субъектони иқтисодӣ ва таҳияи заминаи мусоид дар ин самт аз сиёсати иқтисодии давлат вобастагии беандоза дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати иқтисодӣ қиҳати татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар амал намуда, қиҳати рушди фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоии субъектони дар низоми хоҷагидорӣ амалкунанда шароити муносибро фароҳам овардааст.

Дар низоми иқтисоди бозорӣ раванди андозбандии ташкилотҳои қарзӣ яке аз масъалаҳои муҳим доништа мешавад, зеро бонкҳо на танҳо

⁷³ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйиру иловаҳо аз 15.03.2023. – С. 23,187,189,254, 279, 333.

андозсупорандагони бузург, балки субъектони иқтисодие мебошанд, ки пардохтпазирӣ, бозоргирӣ ва фаъолияти самараноки онҳо ба кулли ҷомеа таъсиругзор мебошад. Аз суратҳисобҳои бонкии аҳоли ва шахсони воқеӣ ҳамаруза истифода менамоянд, ки яке аз манбаҳои андозбандӣ ба шумор меравад. Махсусан барои субъектони иқтисодӣ суратҳисобҳои бонкӣ барои хариди молу маҳсулот, пардохтҳои пулӣ ба буҷети давлатӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои гуногунро татбиқ менамоянд, ки аз амалиётҳои муҳим дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ мебошад. Аз ин хотир, бояд қайд намуд, ки пардохтпазирии бонкҳои тижоратӣ ва умуман ташкилотҳои қарзӣ барои кулли иқтисоди миллӣ мушкilotи зиёдеро ба бор меорад, ки оқибати он метавонад ба даромаднокии онҳо таъсири манфӣ расонад. Пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ ба пардохти музди меҳнати аҳоли, саривақт иҷроиши буҷети давлатӣ, иҷроиши ғайрисамараноки сиёсати иҷтимоӣ таъсири манфӣ расонида метавонад. Масъалаи пардохтпазирӣ ва бозоргирии ташкилотҳои қарзӣ на танҳо омили асосии фаъолияти фардии онҳо, балки таъминкунандаи стратегияи рушди минбаъдаи онҳо доништа мешавад. Фаъолияти самараноки бонкҳои тижоратӣ аз даромаднокии пайваста ва бенуксонии онҳо вобаста буда, сатҳи даромади буҷетҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ низ аз ин ҳисоб таъмин карда мешавад.

Дар шароити муносири иқтисодӣ, ки муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ миёни субъектони иқтисодӣ рушд ёфта истодааст ва ҳамаруза тақозои муштариён тағйир ёфта истодааст, ташкилотҳои қарзиро зарур меояд, ки барои нигоҳдории муносибати устувор бо муштариён, таъмини иқтисодиёт бо захираҳои пулӣ, дастгирии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт, ба танзимдарории низоми баргардиши қарзҳо, баҳодиҳии самараноки хавфҳо, баландбардории сифати сандуқи қарзӣ, таҳлили оқилонаи фаъолияти қарзгирандагон тадбирҳои заруриро андеша намоянд. Зеро тадбирирандешӣ дар ин самт метавонад, ки даромаднокии онҳоро таъмин созад ва сарчашмаи андозии онҳоро тақвият бахшад.

Вобаста ба ин, бояд низоми андозбандие барои ташкилотҳои қарзӣ мавриди истифода қарор дода шавад, ки барои беҳбудии фаъолияти онҳо нигаронида шудааст ва барои афзоишёбии маблағгузориҳои бонкҳои тижоратӣ ба иқтисоди воқеӣ асос гузорад. Дар ин робита, рушди иқтисоди миллӣ тақвият ёфта, даромади тавозунии ташкилотҳои қарзӣ зиёд гардида, маблағҳои аз ҳисоби бонкҳо ба буҷети давлатӣ равонашаванда меафзояд.

Шароити муносири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки барои низоми бонкӣ тартиби андозбандии махсусе коркард гардад ва дар ин замина барои ташкилотҳои қарзӣ имтиёзҳо вобаста ба ғоидаи бонкҳо, ки аз ҳисоби соҳибкории хурду миёна, соҳаҳои кишоварзӣ, саноат, илму техника ба даст омадаанд, пешниҳод гардад. Дар ин асос метавонем, ки рушди иқтисоди воқеиро таъмин намуда, даромаднокии пайвастаи ташкилотҳои қарзиро роҳандозӣ намоем. Дар ҳолати рушди муътадили ин соҳаҳо мумкин аст, ки низоми андозбандиро дар ин самт мавриди тағйир қарор дод.

Қайд намудан бамаврид аст, ки низоми андозбандӣ бояд на танҳо ҳамчун фишанги ҷалби маблағҳо ба буҷети давлатӣ баррасӣ карда шавад, балки ҳамчун фишанги идоракунии давлатии низоми бонкӣ арзёбӣ гардад. Давлат ба воситаи сиёсати фискалӣ метавонад, ки ба фаъолияти ташкилотҳои қарзии дар сохтори институтсионалии низоми бонкӣ амалкунанда таъсиргузор бошад ва ҷараёни амалиётгузаронии онҳоро бо роҳи усулҳои гуногун танзим намояд. Яке аз чунин механизмаҳои таъсири давлат ва идоракунии давлат ин низоми андозбандӣ ба шумор меравад. Бояд фаромуш накард, ки фаъолияти сифатнок ва густурдаи низоми бонкӣ кафолати рушди босуботи иқтисоди миллӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафи асосии андозбандии ташкилотҳои қарзӣ, бояд аз он иборат бошад, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун сармоягузори асосии иқтисодиёт боқӣ монанд, андозсупорандаи бузург ба ҳисоб раванд ва манбаи асосии даромаднокии буҷети давлатӣ доништа шаванд. Яъне низоми мушаххаси андозбандие бояд роҳандозӣ гардад, ки дар баробари таъмини суботи молиявии бонкҳо, инчунин рушди иқтисоди миллиро таъмин созад.

Ташкилотҳои қарзӣ ба гурӯҳи андозсупорандагони вижаи низоми андозбандӣ дохил мегарданд, зеро онҳо дар ин самт ду вазифаи асосиро иҷро мекунанд. Агар, аз як тараф, онҳо нақши андозсупорандаро иҷро намоянд, аз ҷониби дигар ташкилотҳои қарзӣ миёни давлат ва андозсупорандагон миёнарав ба шумор мераванд. Дар чунин ҳолат, яъне ҳамчун миёнарав амал намудани ташкилотҳои қарзӣ саривақт ва пурра пардохт гардидани маблағҳои андозии андозсупорандагон аз фаъолияти самараноки бонкҳо вобастагии амиқ дорад. Қабули саривақтӣ, ҷойгиркунии маблағҳо ба суратҳисобҳои мушаххас ва гузаронидани онҳо ба суратҳисобҳои буҷетӣ аз ҷониби бонкҳо фаъолияти бенуқсон ва фавриро тақозо менамояд. Дар робита ба ин, дарҷ намудан бамаврид аст, ки идоракунии давлатии низоми бонкӣ ба василаи андозбандӣ метавонад ҳамчун механизме баромад намояд, ки чараёни фаъолияти бонкҳоро густурда гардонад ва ё дар ҳолати истифодаи ғайрисамараноки ин механизм боиси эҷоди мушкилии молиявии бонкҳо гардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки масъалаи идоракунии андозии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бояд аз ду нуқтаи назар мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Пеш аз ҳама, аз нуқтаи назари таъмини фаъолияти босуботи бонкҳои тиҷоратӣ ва ҷанбаи дуюм ин таъмини рушди устуворонаи иқтисоди миллӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ. Ин ҷо масъалаи асосиро коркарди низоми муътадили андозбандӣ, ки ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ таъсири манфӣ расонида натавонад, ташкил медиҳад. Низоми муътадили андозбандӣ ва идоракунии давлатии бонкҳои тиҷоратӣ бояд тавре роҳандозӣ карда шавад, ки ба густариши фаъолияти низоми бонкӣ ва афзудани шумораи амалиёти бонкӣ сабаб гардад. Дар ин ҳолат манбаи андозбандӣ афзуда, доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ васеъ мегардад.

Дар даврони соҳибистиклолӣ низоми андозбандии ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол аз сол такмил ёфта, барои тараққиёбии фаъолияти молиявӣ-иқтисодии низоми бонкӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Бояд қайд намуд, ки дар раванди ташаккули бучети давлат нақши низоми бонкӣ низ дар баробари дигар субъектони иқтисодӣ назаррас мебошад. Дар баробари субъекти андозсупор будан, инчунин ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун миёнаравони молиявӣ байни дигар андозсупорандагон ва мақоми андозситон амал менамоянд. Дар робита ба ин, яъне миёнарав будани ташкилотҳои қарзӣ, онҳо дорои якчанд вазифаҳо мебошанд, аз ҷумла:

1. Ба ҳайси миёнарав байни давлат. Тавассути ташкилотҳои қарзӣ тамоми ташкилотҳо ва соҳибкорони инфиродӣ, ки амалиёти молиявиро хоҷагирдориро анҷом медиҳанд, андозҳоро ба буҷаи давлатӣ пардохт менамоянд;

2. Ба ҳайси андозсупоранда. Ташкилотҳои қарзӣ низ ба монанди дигар субъектони иқтисодӣ тибқи Кодекси андоз ба буҷаи давлат номгӯи андозҳои муқарраргардидаҳо месупоранд;

3. Ба ҳайси агенти андоз. Ҳисобкунӣ, равонасозӣ, нигоҳдорӣ ва ба бучети давлатӣ равона намудани мабалағҳои андозӣ ба уҳдаи ташкилотҳои қарзӣ вогузор гардидааст.

Низоми бонкӣ иштирокчии бевоситаи муносибатҳои андозии давлат ба ҳисоб рафта, дар ҳамгирии сиёсати фискаливу монетарӣ нақши бузургро анҷом медиҳад. Вазифаи миёнаравии ташкилотҳои қарзӣ ба органҳои андозӣ имконият медиҳад, бо истифода аз маълумотҳои дар бонкҳо буда саҳеҳии оморҳо, тавозун ва уҳдадорихои андозии андозсупорандагонро санҷиш гузаронад, ки ин омил барои ғанигардии буҷаи давлатӣ ва иҷроиши саривақтии он кумак мерасонад. Вазифаҳои ташкилотҳои қарзӣ зимни миёнаравии онҳо ба ҷамъоварии андозҳо, ва нақши ташкилотҳои қарзӣ дар муносибатҳои андозии давлат ва дигар субъектони иқтисодӣ дар қадвали 2.16 оварда шудааст.

Воқеан, андозбандӣ аз механизмҳои муҳими идоракунии низоми бонкӣ ба ҳисоб рафта, тавассути он фаъолияти ҳар як ташкилоти қарзӣ дар алоҳидагӣ танзим карда мешавад. Низоми андозбандии ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафт ва фаъолияти пурсамари ҳар як субъекти дар низоми бонкӣ амалкунанда нақши муҳимро иҷро менамояд. Барои боз ҳам густурда

гардидани фаъолияти низоми бонкӣ ва таҳрики нақши ташкилотҳои қарзӣ дар рушди босуботи иқтисоди миллӣ бояд тартиби андозбандии ташкилотҳои қарзӣ барои баъзе амалиёти бонкӣ бознигарӣ карда шавад. Зеро дар шароити муосири иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ имконият фароҳам овардааст, ки ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ривоч ёбад, вале бинобар сабаби фоизи зиёд ситонидани ташкилотҳои қарзӣ аз муштариён, рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва афзоишёбии хизматрасониҳои фосилавии бонкиро бозмедорад.

Чадвали 2.16. - Муносибатҳои андозии ташкилотҳои қарзӣ бо давлат ва дигар субъектони иқтисодӣ

ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗӢ	МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗӢ
Бонкҳо ҳамчун андозсупоранда	Муносибатҳои андозии ташкилотҳои қарзӣ бо давлат ҳамчун андозсупоранда
Бонкҳо ҳамчун агенти андоз	Муносибатҳои андозии ташкилотҳои қарзӣ бо давлат ба сифати агенти андозӣ, ҳамчун ҷамъоваранда ва пешниҳодкунандаи маблағҳои андозӣ ба мақомоти дахлдори андоз
Бонкҳо ҳамчун миёнаравони молиявӣ байни давлат ва андозсупорандагон	Муносибатҳои андозии ташкилотҳои қарзӣ вобаста ба муайянсозии муҳлати пардохтҳои андозӣ барои андозсупорандагон ва сафарбарнамоии онҳо ба низоми буҷети давлатӣ. Муносибатҳои андозии ташкилотҳои қарзӣ оид ба кушодани суратҳисобҳои бонкии андозсупорандагон, назорати иҷрои қонунии пардохтҳои андозӣ вобаста ба иҷроиши амалиёти ҳисоббаробаркунӣ ва амалиёти ҳазинавӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои дар гардиши илмӣ мавҷудбуда

Вобаста аз маълумотҳои чадвали 2.16 қайд намудан мумкин аст, ки низоми бонкӣ ҳамчун институти алоҳида, дар ҷамъоварии андозҳо, ҳамкориҳои густурда бо андозсупорандагон ва таҳмили маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ аҳаммияти бузургро касб намудааст. Дар робита ба ин, идоракунии низоми бонкӣ бо истифода аз механизми андозӣ барои давлат манфиатнок аст, агар низоми андозбандӣ ва ҳамкориҳои давлат ва бахши бонкӣ ба таври самаранок роҳандозӣ гардида бошад.

Ташкилотҳои қарзӣ дар пешрафти иқтисоди воқеӣ ва соҳаҳои муҳими хоҷагии халқӣ кишвар мавқеи калидиро касб намудаанд. Онҳо дар низоми

андозбандии кишвар ду нақшро иҷро менамоянд. Яъне ҳамчун андозсупоранда ва инчунин ба ҳайси ҷамаъоварандаи андоз. Аз ин рӯ, ҳадафи асосии низоми андозбандии ташкилотҳои қарзӣ бояд тавре амалӣ карда шавад, ки ба сармоягузории низоми бонкӣ ба иқтисодиёт ҳалал нарасонад. Идоракунии давлатии низоми бонкӣ бо роҳи механизми андозбандӣ дар шакли комил ва пурсамар бояд таҳия гардад. Зеро бонкҳо дар таъмини тақрирестехсолот, пешниҳоди хизматрасониҳо ба муштариён, коркарди маҳсулотҳои нави бонкӣ барои иқтисодиёт аҳаммияти бузург доранд.

Дар низоми муосири иқтисоди миллӣ, воситаи асосие, ки тавассути он бахши бонкиро метавонем танзим ва раванди ҳавасмандгардонии онҳоро таъмин кард, ин низоми андозбандии он ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи мо имрӯз сиёсати андозбандии бонкҳо нишондиҳандаи рушду нумӯи онҳо ба ҳисоб рафта, ташаккул ва рушди фаъолияти минбаъдаи ташкилотҳои қарзиро муайян мекунад. Дар робита ба таҳқиқотҳои гузаронидашуда метавон қайд намуд, ки сиёсати андозбандии бахши бонкӣ барои пешрафти суботи молиявӣ-иқтисодии ташкилотҳои қарзӣ заминаи мусоидро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, ҷиҳати тақвияти фаъолияти бахши бонкӣ ва афзоишдиҳии нақши ташкилотҳои қарзӣ дар иқтисодиёт давлат бояд сиёсати муътадили андозиро ба роҳ монда, тараққиёти минбаъдаи бонкҳоро ҳамчун андозсупорандаи бузург таъмин намояд. Зеро ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун андозсупорандагони бузург бояд фаъолияти самаранок дошта бошанд ва ба таҳкими фаъолияти минбаъдаи хоҷагии халқи кишвар таъсири манфӣ расонида тавонанд.

Хулосаи боби дуюми диссертатсия

1. Натиҷаи таҳлиҳо нишон дод, ки дар давоми солҳои 2017-2023 нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ ва ташкилотҳои қарзии алоҳида инкишоф ёфта, то андозае ташаккули низоми иқтисоди миллиро тақвият додаанд. Масалан, дар давоми солҳои таҳлилӣ ҷалби пасандозу амонатҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ афзоиш ёфта, роҳу воситаҳои ҷалби онҳо бештар коркард гардидааст. Агар соли 2017 аз ҷониби низоми бонкӣ ба иқтисодиёт зиёда

аз 8506, 2 млн. сомонӣ қарз пешниҳод шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба андозаи 13577,58 млн. сомонӣ расид, ки 83 фоиз афзоишбӣ дида мешавад. Умуман, нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ дар ин давра тақвият ёфта, баҳри сармоягузори иқтисоди миллӣ ва таъмини аҳоли бо маҳсулотҳои бонкӣ равона гардидааст. Дар ин чараён коркарди роҳу воситаҳои нави баландбардории самаранокии идоракунии давлат метавонад, ки боз ҳам устувор гардидани нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкиро замина гузорад ва рушди пайвастаи онро таъмин намояд.

2. Таҳлили фаъолияти бонкҳои давлатии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда нишон дод, ки институтҳои мазкур дорои иқтидори баланди молиявӣ-иқтисодӣ буда, метавонанд, ки дар рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъсиргузор бошанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии бонкҳои давлатӣ сол аз сол афзоиш ёфта истодаанд. Агар соли 2019 шумораи филиалҳои бонкҳои давлатӣ 64 ададро ташкил дода бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба ҳадди 74 адад расид, ки гувоҳи рушди бемайлони ин бонкҳо арзёбӣ мегардад. Ҳамина тариқ, бонкҳои давлатӣ ҳамчун татбиқкунандаи сиёсати молиявии давлат дар рушду инкишофи иқтисодиёти миллӣ аҳамияти калид дошта, таҳкимбахшандаи соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ маҳсуб меёбанд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ БАХШИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Тақвияти ҷанбаҳои афзалиятноки идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ

Таъсири давлат ба раванди идоракунии бахши бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ аҳамияти баландро касб намуда, ҳамчун омили зарурӣ арзёбӣ карда мешавад. Махсусан тайи солҳои охир, ки буҳронҳои иқтисодӣ пайваста ба вазъи молиявии бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ таъсири манфӣ мерасонанд, ки ин омили тақвиятёбии нақши давлат дар идоракунии бахши бонкӣ доништа мешавад.

Дар ин замина, бояд сиёсати иқтисодии давлат тавре таҳия карда шавад, ки заминаи асосии рушди бахши бонкиро фароҳам оварда тавонад. Яъне фаъолияти бахши бонкӣ вобаста ба шароити иқтисодӣ аз ҷониби давлат ва институтҳои давлатии муваззафшуда бояд рушди минбаъдаи ташкилотҳои қарзиро таъмин созад. Сиёсати давлатӣ оид ба бахши бонкӣ бояд як қисми стратегияи умумии рушди иқтисодӣ бошад, ки давлат ҳадди ақал барои давраи миёнамӯҳлат онро дақиқ таҳия намояд. Чунин амал метавонад барои коркади стратегияи самараноки рушди низоми бонкӣ ва умуман тараққиёти иқтисодиёти кишвар шароити заруриро фароҳам оварад. Танҳо дар асоси ташкили низоми муассири идоравӣ ва тақвияти механизми идоракунии бозори молиявӣ имконияти инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар фароҳам оварда мешавад. Рушди бозори молиявӣ имконият фароҳам меоварад, ки муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ тақвият ёбанд, номгуи амалиёти бонкӣ афзояд, сифати маҳсулотҳои бонкӣ баланд гардад ва дастрасии пурраи аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ таъмин шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки байни сиёсати иқтисодии давлат ва сатҳи инкишофи муносибатҳои бозорӣ алоқаи бевосита мавҷуд аст. Ҳар қадар ин сатҳ

баланд бошад, таъсири давлат ба механизмҳо ва танзимгарони бозор ҳамон қадар густаришёфта ва бисёрчанба арзёбӣ мегардад. Давлат ба маркази ягона ва асосии ҳамоҳангсоз ва танзимкунандаи низоми иқтисодию молиявӣ табдил ёфта, ба нишондиҳандаҳои фаъолияти онҳо таъсири амиқ мерасонад. Бо бартараф кардани рақобати тарафайни давлат ва иқтисодиёт, давлат ва бозор дар асоси ҳамкории самарабахш ва омезиши танзимкунандагони дастурию миқдорӣ ва бевосита танзими бозорӣ, рушди иқтисодиёт имконпазир мегардад, ки бахши бонкӣ яке аз унсурҳои калидии он маҳсуб меёбад.

Мавриди зикр аст, ки давлат ҳамчун институти махсус метавонад ба чараёни фаъолияти субъектони иқтисодӣ ба таври бевосита ва бавосита таъсири худро дошта бошад. Алалхусус, баъди аз гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ нақши давлат дар таъмини суботи молиявӣ-иқтисодии субъектони иқтисодӣ, аз ҷумла бахши бонкӣ таҳким ёфт. Ба вучуд омадани бухронҳои молиявии пай дар пай ва таъсири манфии онҳо ба суботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ зарурияти таъсири давлатро ба фаъолияти бахши бонкӣ пеш овардааст. Дар баромади худ ҳанӯз соли 1997 президенти Бонки ҷаҳонӣ Ч.Вулфенсон оид ба “Давлат дар ҷаҳони тағйирёбанда” қайд намуд, ки “тақвиятёбии нақши давлат дар идоракунии иқтисодиёт боиси ислохотҳои бузург хоҳад гардид”⁷⁴. Дар робита ба ин, бояд зикр намуд, ки иқтисодиёт ҳамчун объекти идорашаванда метавонад, ки аз ҷониби давлат танзим гардад ва самтҳои афзалиятноки рушди субъектони иқтисодӣ мушаххас гардад. Зимни мушаххас намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти субъектони иқтисодӣ, аз ҷумла низоми бонкӣ, ҳадафҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ амалӣ шуда, самранокии фаъолияти онҳо метавонад таъмин гардад.

Тачрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад (ИМА, Ҷумҳурии Халқии Чин, Федератсияи Россия, Иттиҳоди Аврупо), ки таъсири давлат ба раванди фаъолияти бахши бонкӣ суботи молиявиро тақвият бахшида, метавонад заминаи

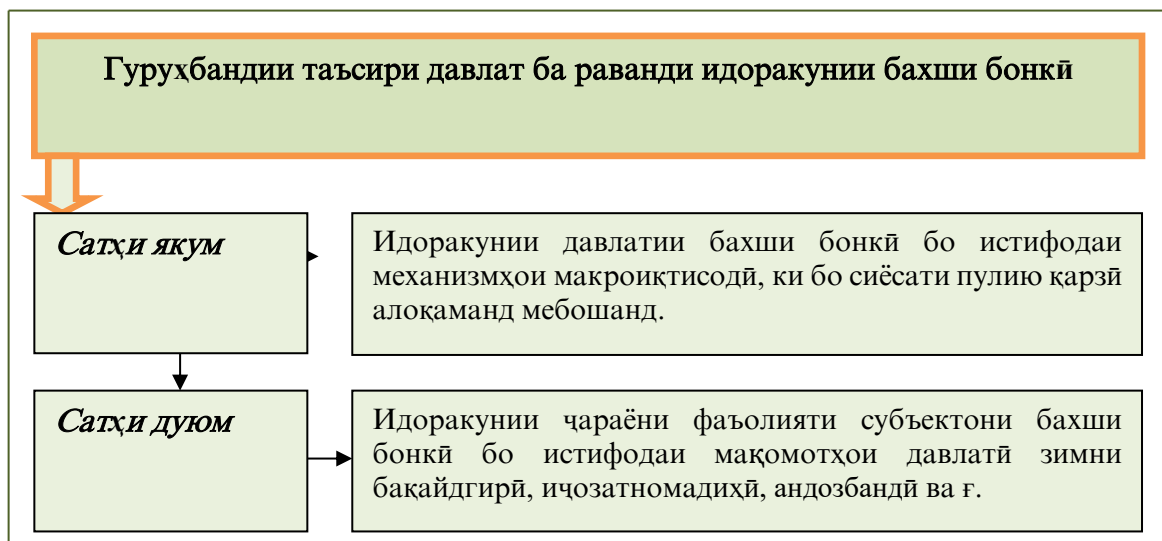
⁷⁴ Мовсесян А.Т. Банки и государственное управление экономикой// Бизнес и банки. -1998. №37. – С.5.

рушди устуворро ташкил намояд. Сарчашмаҳои илмӣ инъикос менамоянд, ки ҳанӯз аз оғози садаи XX, аниқтараш аз соли 1930 дар ИМА таъсири давлат ба баҳши бонкӣ афзоиш дода шуд⁷⁵. Баъдан, дар кишварҳои дигаре ба монанди Ҷумҳурии Халқии Чин, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо нақши давлат зимни пешбурди фаъолияти баҳши бонкӣ таҳким ёфта, чараёни инкишофи ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ дар стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ дарҷ гардиданд. Дар ИМА бошад соли 1930 бо ташаббуси бевоситаи Ф. Рузвелт таъсири давлат ба чараёни фаъолияти низоми бонкӣ бештар гардид. Махсусан, ба воситаи таҳияи сиёсати пулию қарзӣ давлат раванди идоракунии низоми бонкиро тавсеа бахшида, мавқеи худро ҳамчун мегатанзимгари иқтисодӣ устувор гардонид. Чунин таҷриба баъдан дар иқтисодиёти кишварҳои Иттиҳоди Аврупо амалӣ карда шуд. Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ баъд аз Ҷанги дуёми ҷаҳонӣ, ҷиҳати ташаккули хоҷагии халқӣ мамлакат кӯшиш ба харҷ доданд, ки нақши давлатро дар идоракунии ниҳодҳои молиявӣ баланд бардоранд ва ба ин васила рушди босуботи иқтисодиётро амалӣ созанд.

Ҳамин тариқ, давра ба давра дар иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон нақши давлат дар пешрафти иқтисодиёт ва идоракунии соҳаҳои мухталифи он афзоиш ёфта, мавқеи давлат ҳамчун институти махсус мукаммал гардид. Баҳши бонкӣ, ки унсури калидии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад, ниёз ба идоракунии давлатӣ дорад. Зеро устувории молиявии бонкҳои тиҷоратӣ ва пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ метавонад барои пешрафти соҳаҳои афзалиятноки хоҷагии халқ шароити мусоид фароҳам орад.

Дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва таҳлили вазъи муносири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон идоракунии давлатии баҳши бонкиро ба ду сатҳ ҷудо намудан мумкин аст (расми 3.1).

⁷⁵Зобнин Ю.А. Проблемы государственного регулирования банковской системы Российской Федерации // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика. – 2015. – № 2. – С. 6-10.

Расми 3.1. - Идоракунии давлатии бахши бонкӣ аз рӯи дараҷаҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

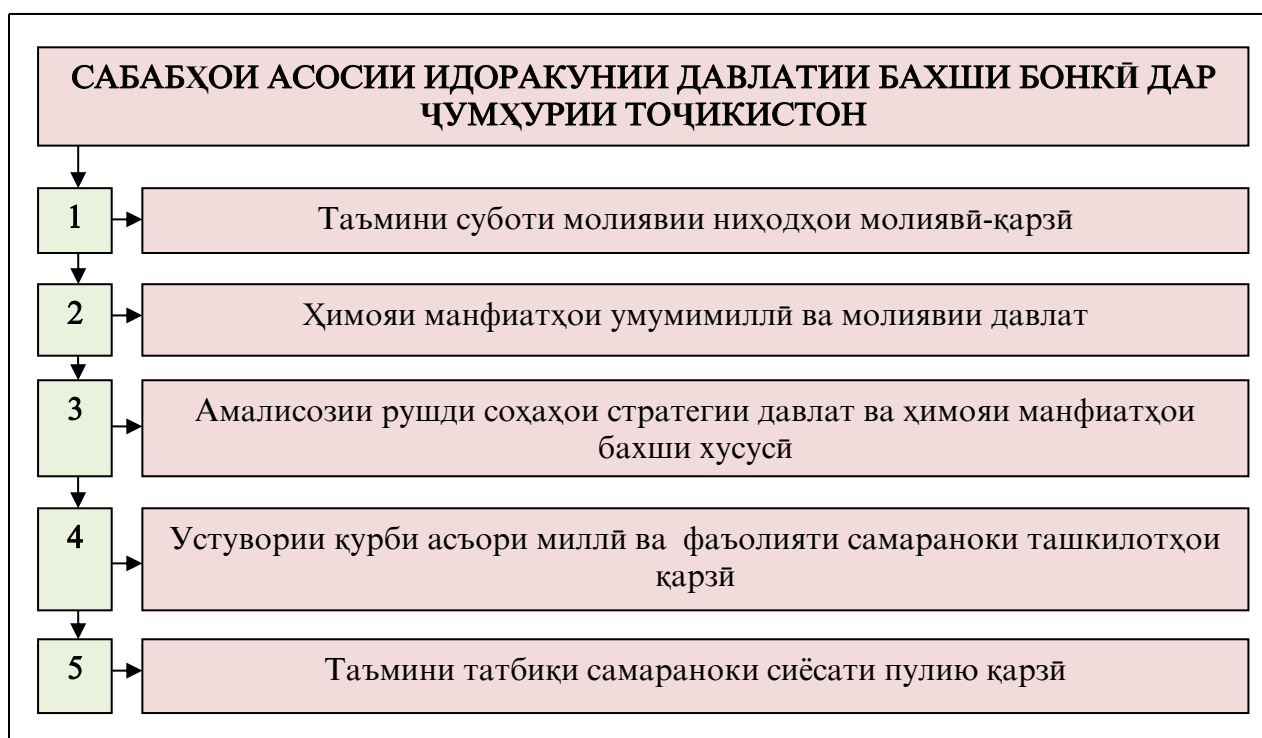
Дар робита ба расми 3.1 қайд намудан ҷоиз аст, ки идоракунии давлатии бахши бонкӣ ба ду қисмати асосӣ ҷудо карда мешавад. Пеш аз ҳама, таъсири давлат ба бахши бонкӣ тариқи сиёсати пулию қарзӣ роҳандозӣ карда мешавад. Механизми сиёсати пулию қарзӣ, ки татбиқкунандаи он Бонки миллии Тоҷикистон мебошад, яке аз роҳҳои таъсири давлат ба субъектони низоми бонкӣ арзёбӣ карда мешавад. Сиёсати пулию қарзӣ ҳамчун унсурӣ калидӣ, метавонад, ки ба чараёни идоракунии давлатии бахши бонкӣ таъсир расонад. Ба воситаи сиёсати пулию қарзӣ давлат имкониятҳои амалии худро татбиқ намуда, сиёсати идоравии худро дар ин самт татбиқ намояд. Яъне сатҳи аввал ва ё, ки роҳи якуми таъсири давлат ба рафти фаъолияти бахши бонкӣ ин тариқи сиёсати пулию қарзӣ ва ниҳоди амаликунандаи он бонкҳои марказӣ ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайсаи татбиқкунандаи сиёсати пулию қарзӣ Бонки миллии Тоҷикистон баромад намуда, идоракуниро дар низоми бонкӣ роҳандозӣ менамояд.

Вобаста ба сатҳи дуюм, қайд намудан мумкин аст, ки идоракунии давлатии бахши бонкӣ бо роҳи иҷозатномадиҳӣ, бақайдгирӣ, андозбандӣ ва таъсири мақомотҳои давлатӣ ба роҳ монда мешаад. Алаҳусус зимни бақайдгирии давлатии субъектони низоми бонкӣ давлат таъсири калидӣ дошта, ҳамчун органи

асосӣ баромад менамояд. Айни ҳол барои таъсисдиҳии бонкҳои тиҷоратӣ муассисон вазифадоранд, ки ба ҳаҷми 50 нишондиҳанда барои ҳисобҳо бочи давлатӣ супоранд. Маблағи мазкур ҳамчун боч ба буҷети давлатӣ ворид карда мешавад⁷⁶. Самти дигаре, ки давлат ба воситаи он метавонад чараёни фаъолияти бахши бонкиро идора кунад ва таъсири бевосита дошта бошад, ин андозбандии субъектони низоми бонкӣ ба шумор меравад. Андозбандӣ ҳамчун омили калидии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ маҳсуб ёфта, самаранокиро таъсин месозад. Бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андозсупорандагони бузург ба ҳисоб рафта, танҳо соли 2022 аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ ба буҷети давлатӣ ҳамчун андоз 1350,6 млн. сомонӣ маблағ ворид гардидааст. Яъне ба воситаи андозбандӣ давлат метавонад, ки бахши бонкиро идора намояд ва пешрафти фаъолияти субъектони низоми бонкӣ аз сиёсати андозии давлат вобастагии мустақим дорад.

Дар робита ба ин, қайд намудан зарур аст, ки таъсири давлат ба бахши бонкӣ бояд тавре роҳандозӣ гардад, ки суботи молиявии субъектони низоми бонкиро таъмин намуда, барои пешрафти минбаъдаи онҳо таъсири мусбӣ гузорад. Танҳо дар ин замина, метавонем, ки ба такмилёбии низоми бонкӣ дастёб гардида, тақвияти бахши бонкиро роҳандозӣ созем ва аҳамияти давлат вобаста ба рушди пайвастаи низоми бонкӣ баланд гардад. Яъне идоракунии давлатии бахши бонкӣ на танҳо ҳамчун омили танзим ва назораткунандаи бахши бонкӣ баромад намояд, балки барои пешрафт ва такмилёбии сохтори институтсионалии низоми бонкӣ сабаб гардида тавонад. Дар ин асос сабабҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва зарурияти нақши давлат дар фаъолияти ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 3.2 оварда шудааст.

⁷⁶ Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ”, аз 24.05.2022, №55.

Расми 3.2. - Ҳадафҳои асосии давлат зимни идоракунии баҳши бонкӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар робита ба расми 3.2 кайд намудан мумкин аст, ки ҳадафи асосии таъсир расонидани давлат ба идоракунии баҳши бонкӣ ин таъмини суботи молиявӣ ва баландбардории нақши бонкҳо дар иқтисодиёти миллӣ ба шумор меравад. Илова ба ин, идоракунии давлатӣ метавонад, ки манфиатҳои молиявии умумимиллӣ ва рушди соҳаҳои стратегиро ба инобат гирифта, баландбардории фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзиро асос гузорад. Вобаста ба ин, тақмили аҳамияти давлат дар раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ боиси тақвияти соҳаҳои мухталиф ва стратегӣ гардида, эътимоднокии баҳши бонкиро таҳким мебахшад.

Бояд илова намуд, ки идоракунии давлатии баҳши бонкӣ бояд дар асоси принципҳои ба роҳ монда шавад, ки суботи низоми молиявии давлатро таъмин намуда, манфиатҳои дебиторон ва кредиторон пурра ба инобат гирифта шавад. Танҳо дар ин ҳолат идоракунии давлатии баҳши бонкӣ ва нақши давлат дар таҳкими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ метавонад, ки самаранок бошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки идоракунии давлатии низоми бонкӣ ва сиёсати давлатӣ дар ин самт бояд бо принципҳои зерин асос ёфта бошад⁷⁷:

- чандирӣ ва самарабахш;
- доимӣ ва босубот;
- воқеӣ ва боадолатона;
- таҳкимбахшанда ва кофӣ.

Бояд тазаккур дод, ки принципҳои болозикр барои давлат заминаи муносиби таъсиррасониро фароҳам оварда, раванди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро такмил медиҳад. Ғайр аз ин, такмилдиҳии механизми идоракунии давлатии бахши бонкӣ барои бехатарии умумиқтисодӣ зарур буда, таъсири таҳдидҳои гуногунро коҳиш медиҳад. Бехатарии иқтисодӣ-молиявии бахши бонкӣ ҳамчун нишондиҳандаи муҳим баромад карда, барои иқтисодиёти миллии омили ҳассос баҳогузорӣ мешавад.

Дар шароити густаришҳои бухронҳои молиявӣ-иқтисодӣ, мушкилоти пардохтпазирии бахши бонкӣ, маҳдудияти захираҳои бонкӣ, коҳишҳои сифати активҳо, паст гардидани сатҳи капитализатсияи бонкҳо, вучуд надоштани захираҳои молиявии кофӣ барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ субъектони иқтисодӣ боиси камгардии сармоягузориҳои ташкилотҳои қарзӣ ба иқтисоди воқеӣ гардидааст. Маврид ба ёдоварист, ки раванди фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ, махсусан субъектони соҳибкорӣ хурду миёна бо мушкилоти гуногун рӯ ба рӯ гардидааст, ки муносибати онҳоро бо ташкилотҳои қарзӣ ғайриқаноатбахш гардонидаст. Махсусан, сатҳи пасти пардохтпазирии корхонаҳо ва шахсони воқеӣ, мавҷуд набудани лоиҳаҳои самараноки тижоратӣ, фаъолияти ноустувори иқтисодӣ ва тақвият наёфтани алоқаи байни бахши хусусӣ ва низоми бонкӣ боис гардидааст, ки давлат ҳамчун институти салоҳиятдор ҳамкориҳои густурдаи онҳоро густариш диҳад. Дар ин замина рушди соҳибкорӣ хурду миёна роҳандозӣ гардида, фаъолияти сармоягузори

⁷⁷ Зиядуллаев Н. С., Зоилов К. Х., Зиядуллаев У. С., Рахматова З. И., Симонова Ю. С., Зоилов З. К. Экономическая безопасность национальной банковской системы в условиях глобализации: Монография / Под ред. чл.-корр. РАН В.А. Цветкова. – М.: ИПР РАН, 2017. – 700 с.

бахши бонкӣ меафзояд ва иқтисоди миллӣ дар мачмӯ рушд меёбад. Тақвият ёфтани муносибатҳои густурда миёни бахши бонкӣ ва бахши хусусӣ аз самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ ба шумор рафта, зарурияти таъсири давлатро оид ба ҳамгироии ин соҳаҳо пеш меорад. Зеро дар натиҷаи ҳамкориҳои судманди бахши хусусӣ ва ташкилотҳои қарзӣ сармоягузорӣ ба ин самт афзоиш ёфта, иқтисоди воқеӣ тараққӣ меёбад. Зикр намудан бамаврид аст, ки сармоягузориҳои бонкҳо на танҳо аз ҷаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ, балкӣ аз раванди ҷаъолияти сарманоки субъектони иқтисодӣ вобаста мебошад. Дар ҷараёни иҷроиши муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ бояд субъектони иқтисодӣ ҷаъол бошанд ва ҳамкориҳои густурдаро бо низоми бонкӣ татбиқ намуда тавонанд.

Гузашта аз ин, шароити муносири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки бахши бонкӣ наметавонад дар алоҳидагӣ таъсири омилҳои гуногуни иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва буҳронҳои молиявиро коҳиш диҳад. Махсусан, шароити муносири иқтисодӣ, таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ва тағйирёбии пайваستاи вазъи иқтисодӣ зарурияти баландбардории нақши давлатро ҷиҳати идоракунии бахши бонкӣ ба вуҷуд овардааст. Бахши бонкӣ дар алоҳидагӣ наметавонад, ки буҳронҳои молиявӣ-иқтисодиро пешгирӣ намояд ва ҷаъолияти самаранокро ба роҳ монад. Механизм бояд тавре коркард карда шавад, ки амнияти молиявии бонкро ба инобат гирифта бошад ва ҷаъолияти самараноки онро таъмин намояд (расми 3.3).

Вобаста ба таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ зарур аст қайд намоем, ки дар иқтисодӣ бозорӣ давлат, ки ба ҷаъолияти субъектони иқтисодӣ, махсусан бахши бонкӣ таъсири камтар дорад, вале дар шароити муносири иқтисодӣ, ки пайваستا буҳронҳои молиявӣ ба ҷараёни ҷаъолияти ташкилоту корхонаҳои таъсири манфӣ мерасонанд, тавачҷуҳи давлат баҳри таъмини ҷаъолияти самаранок ва суботи молиявии субъектони иқтисодӣ афзалтар доништа мешавад. Дар шароити муносири иқтисодӣ, ки бонкҳо ба буҳронҳои молиявии гуногун гирифтдор мегарданд ва вазъи молиявии онҳо ноустувор мегардад, таъсири бевоситаи давлат зарур арзёбӣ карда мешавад.

Расми 3.3. - Механизми идоракунии давлатии баҳши бонкӣ зимни ҳолатҳои ноустувории иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар робита ба расми 3.3 дарҷ намудан зарур аст, ки дар дилхоҳ ҳолат давлат ҷонибдори фаъолияти самараноки баҳши бонкӣ буда, кӯшиш менамояд, ки тақвияти минбаъдаи онро таъмин созад. Алаҳусус, зимни буҳронҳои молиявӣ, давлат барои таъмини фаъолияти динамикии низоми бонкӣ манфиатдор ба шумор рафта, заминаи заруриро дар ин самт ташкил менамояд.

Ҷиҳати аз байн бурдани таҳдидҳои гуногун, пешгирӣ аз ҳолатҳои бухронӣ ва рафъи хавфҳои эҳтимолӣ ҳамкориҳои муштаракӣ бахши бонкӣ ва давлат зарур арзёбӣ карда мешавад. Вобаста ба ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таи солҳои охир Бонки миллии Тоҷикистон дар робита ба таҷдиди сохтори институтсионалии низоми бонкӣ тадбирирандешӣ намуда, ҷанбаҳои заифии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро (аз ҷумла коҳишёбии сифати сандуқи қарзӣ) мушаххас намуда, роҳҳои ҳалли онро пешниҳод намуда истодааст.

Давлат дар раванди идоракунии бахши бонкӣ бояд самтҳои асосии фаъолиятро мушаххас намуда, оид ба он чораҳои заруриро мавриди татбиқ қарор диҳад. Сиёсати идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд фарогири ҷанбаҳои муҳими фаъолияти бонкҳо бошад ва дар татбиқи стратегияи рушди низоми бонкӣ амалан кумак расонад. Зарур аст, ки сиёсати идоракунии, ки давлат барои низоми бонкӣ роҳандозӣ менамояд фарогири манфиатҳои ташкилотҳои қарзӣ, муштариён, шарикони молиявӣ, муассисони бонкҳои тижоратӣ, шахмдорон ва дигар ашхоси бо бахши бонкӣ алоқаманд бошад (ҷадвали 3.1).

Ҷадвали 3.1. – Ҷанбаҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ

Самтҳои асосии идоракунии давлатии бахши бонкӣ	Шарҳи идоракунии давлатии бахши бонкӣ вобаста ба самтҳо
Ҳуқуқӣ-меъёрӣ	Субъекти идорашаванда бояд дар доираи муқаррароти меъёрӣ-ҳуқуқии мавҷуда фаъолият намояд (яъне субъектони сохтори институтсионалии низоми бонкӣ бояд дар доираи қонунгузор амал намоянд)
Бо аъзои қавӣ ва ҳадафҳои мушаххас	Сиёсати идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд тавре таҳия гардад, ки самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ бонкро таъмин сохта, манфиатҳои кредиторон ва пасандозгуздоронро ба инобат гирад, гузашта аз ин, устувории молиявии ташкилотҳои қарзиро таъмин намуда тавонад.
Ҳамоҳангӣ	Қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба низоми бонкӣ аз ҷониби субъектҳои идоракунанда, бояд ба ҳолати кунунӣ ва сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа алоқаманд бошад (ин тавассути мониторинги доимии нишондиҳандаҳо ва нишондиҳандаҳои дахлдор, ки бевосита ё ба таври ғайримустақим ба самаранокии низоми бонкии кишвар таъсир мерасонад, бояд татбиқ карда шавад).

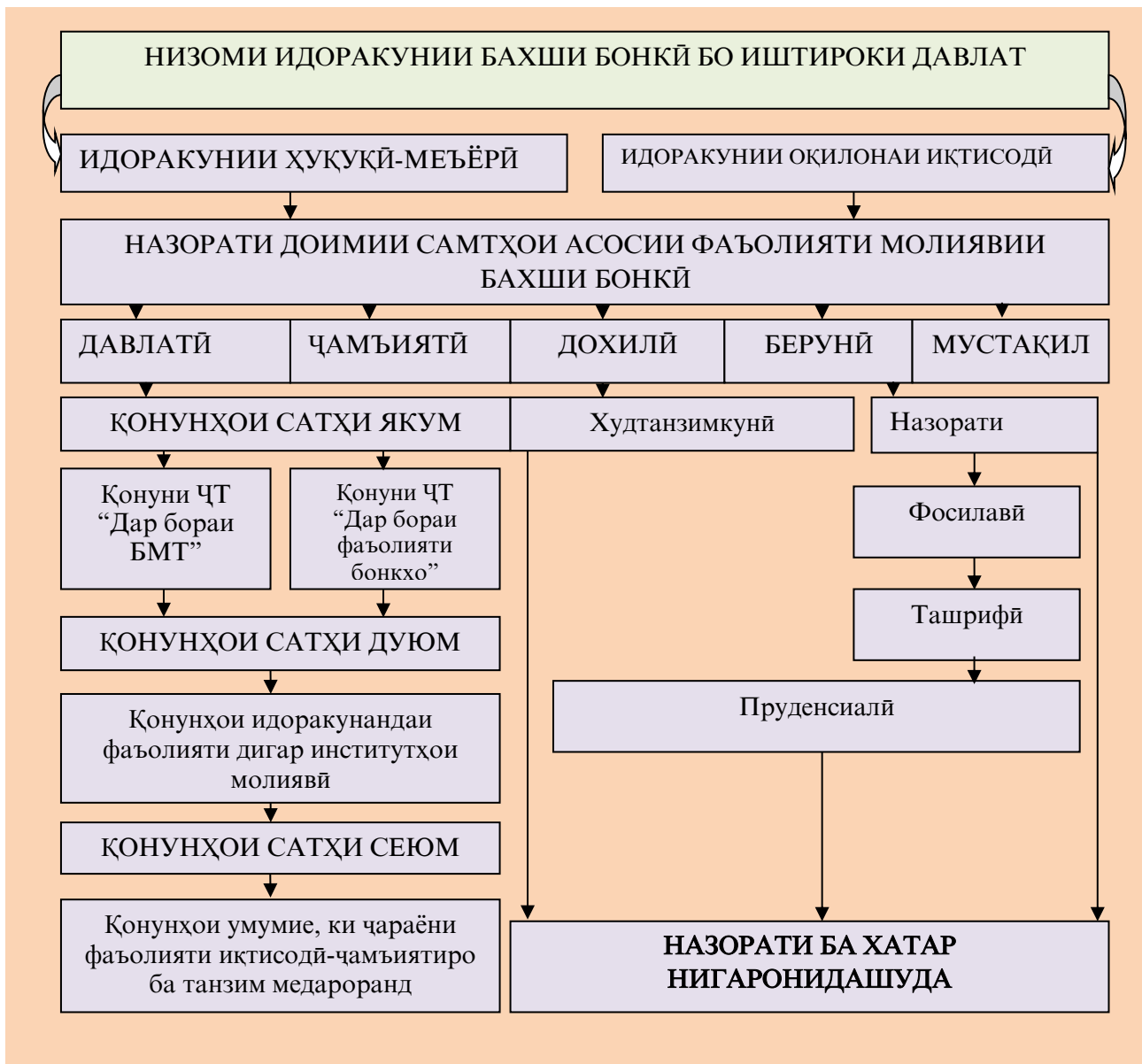
Бо назардошти манфиатҳои тарафайн	Зимни идоракунии бахши бонкӣ зарур аст, ки манфиатҳои давлат, ҷомеа, ва тиҷорат, саҳҳомони бонкҳои ба инобат гирифта шавад. Зеро бо кӯшиш афзудани сатҳи даромадноки бонкдорон метавонанд, ки манфиатҳои давлат, ҷомеа ва муштарӣро сарфи назар намоянд. Ҷиҳати аз байн бурдани номутавозинии манфиатҳо таъсири давлат ба раванди идоракунии бахши бонкӣ зарур арзёбӣ карда мешавад.
Шаффофият	Қарорҳои қабулнамуда оид ба фаъолияти субъектони низомии бонкӣ бояд шаффоф, бозғатимод, ғаврӣ ва пурра бошанд.
Мустақилият зимни гузаронидани амалиётҳо	Идоракунии раванди фаъолияти бахши бонк бояд бидуни таъсир ба ҷараёни фаъолияти иқтисод ва мустақилияти ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда шавад. Зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ бидуни маҳдудият қарорҳои тиҷоратиро қабул намуда, ҳамагуна амалиётро, ки қонунгузорӣ манъ накардааст, амалӣ намоянд.
Масъулият	Ҳар як субъекти муносибатҳои ҳукукии бонкӣ бояд барои вайрон кардани меъёрҳои қонунгузории амалкунанда ҷавобгар бошад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Низомии мукамал ва муассири идоракунии давлатии бахши бонкӣ ба тақмили вазъи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ муосидат менамояд. Ғайр аз ин, таҷриба нишон медиҳад, ки да шароити муосир бидуни таъсири давлат ва дастгирии давлатӣ тақвиятёбии бахши бонкӣ мушкил буда, аҳамияти бонкҳоро дар ташаккули низомии хоҷагидории мамлакат афзоиш додан ғайриимкон мебошад. Дар робита ба ин, зарур аст, ки сиёсати давлатӣ вобаста ба идоракунии бахши бонкӣ тақвият дода шавад ва самтҳое, ки дар ҷадвали 3.1 мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ба инобат гирифта шавад. Бояд қайд кард, ки фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бе таъсири давлат метавонад боиси ноустувории тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ гардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки идоракунии давлатии бахши бонкӣ боиси эътимоднокии бонкҳои тиҷоратӣ ва баландравии нақши онҳо дар иқтисодиёт мегардад. Махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз эътимоднокии бонкҳои тиҷоратӣ то ҳадди ниҳойи поён рафтааст ва дар ин самт бояд таъсири давлат бештар ба назар расад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки танҳо бо истифода аз механизми идоракунии давлатии бахши бонкӣ имконпазир аст, ки боварии аҳоли ба низомии бонкӣ тақвият ёбад ва пасандозҳо бештар ба низомии бонкӣ ҷалб гарданд. Вобаста ба ин, устувории фаъолияти низомии бонкӣ

ва татбиқи механизми давлатии идоракунии низоми бонкӣ бояд ҳамаҷониба назорати қатъӣ бурда шавад.

Низоми мушаххаси идоракунии давлатии баҳши бонкӣ ҳамчун омили муҳим дар самти баландбардории суботи молиявии бонкҳо ва таъмини рушди муътадили фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ коркард карда шавад (расми 3.4).

Расми 3.4. - Низоми идоракунии давлатии баҳши бонкӣ дар шароити муносири иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бо назардошти расми 3.4 бояд қайд намуд, ки ба воситаи идоракунии баҳши бонкӣ давлат метавонад ба ҳадафҳои иқтисодии худ ноил гардад ва татбиқи сиёсати пулию қарзиро дар сатҳи баланд роҳандозӣ намояд. Аз ин рӯ,

татбиқи сиёсати муътадили давлатӣ дар самти идоракунии низоми бонкӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ заминаи муҳимро фароҳам оварда, ҳамгироии низоми бокиро бо дигар субъектони иқтисодӣ афзоиш медиҳад. Дар натиҷа, тақрористеҳсолот рушд ёфта, соҳаҳои афзалиятноки хоҷагии халқӣ мамлакат метавонад тараққӣ дода шавад. Давлат ҳамчун институти дорои салоҳиятҳои махсус метавонад, ки ба чараҳои фаъолияти бахши бонкӣ бевосита таъсир расонида, аҳамияти иқтисодии бонкҳоро баланд мебардорад.

Татбиқи ҳамаҷонибаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ барои устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва суботи доимии молиявӣ шароити заруриро фароҳам оварда, пешрафти иқтисодиёти воқеиро таъмин менамояд. Воқеаҳои муосири иқтисодӣ, ки пайваста дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд омада истодаанд, нишон медиҳанд, ки нақши давлат давра ба давра дар идоракунии фаъолияти субъектони иқтисодӣ, аз ҷумла ташкилотҳои қарзӣ афзуда истодааст. Ҷиҳати фаъолияти густурдаи низоми бонкӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ давлат бояд низоми ягона ва такмилёфтаре мавриди қарор диҳад. Низоми мазкур бояд фарогири ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти молиявии бонкҳо бошад ва тавонад, ки татбиқи самраноки онро таъмин созад.

Вобаста ба таҳқиқоти гузаронидашуда оид ба масъалаи мазкур метавонем чунин хулосабандӣ намоем:

1. Пеш аз ҳама нақши махсуси давлат дар шарити муосири иқтисодӣ дар он зоҳир мегардад, ки иқтисодиёти мамлакат ва махсусан низоми молиявӣ дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор доранд ва бе таъсири ҳамаҷонибаи давлат имконияти азнавтақсимкунии самарабахши захираҳои молиявӣ ва маблағгузори асосӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллиро наметавонем таъмин намоем.

2. Дар шароити муосири иқтисодиёти гузариш механизмҳои худтанзимкунии бозор аз сабаби суст тараққи кардани муносибатҳои бозорӣ ва мавҷудияти падидаҳои институтҳои, ки аз иқтисодиёти нақшавӣ боқӣ мондаанд,

пурра амал карда наметавонад. Дар натиҷа танҳо давлат имконияти васеи идоракунии макроиқтисодиро дорад. Қабули маҷмуи тадбирҳои давлатӣ оид ба ташкил ва рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ барои барқарорсозии раванди тақрирестехсолот дар хоҷагии халқ аҳамияти ниҳоят муҳим дорад, ки дар ин самт ҳар чи зудтар чораҳои зарурӣ андешида шавад.

3. Зикр намудан мумкин аст, ки натиҷаҳои тадбирҳои андешидаи давлат дар иқтисодиёти давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба танзими фаъолияти бахши бонкӣ нигаронида шудаанд, дар амал набудани консепсияи ягонаи рушди иқтисодиёт ва унсурҳои асосии онро нишон медиҳад. Ҳамаи ин омилҳо самаранокии тадбирҳои танзими давлатиро кам намуда, ба рафъи тамоюлҳои манфии иқтисодиёт ба таври зарурӣ мусоидат намеkunанд.

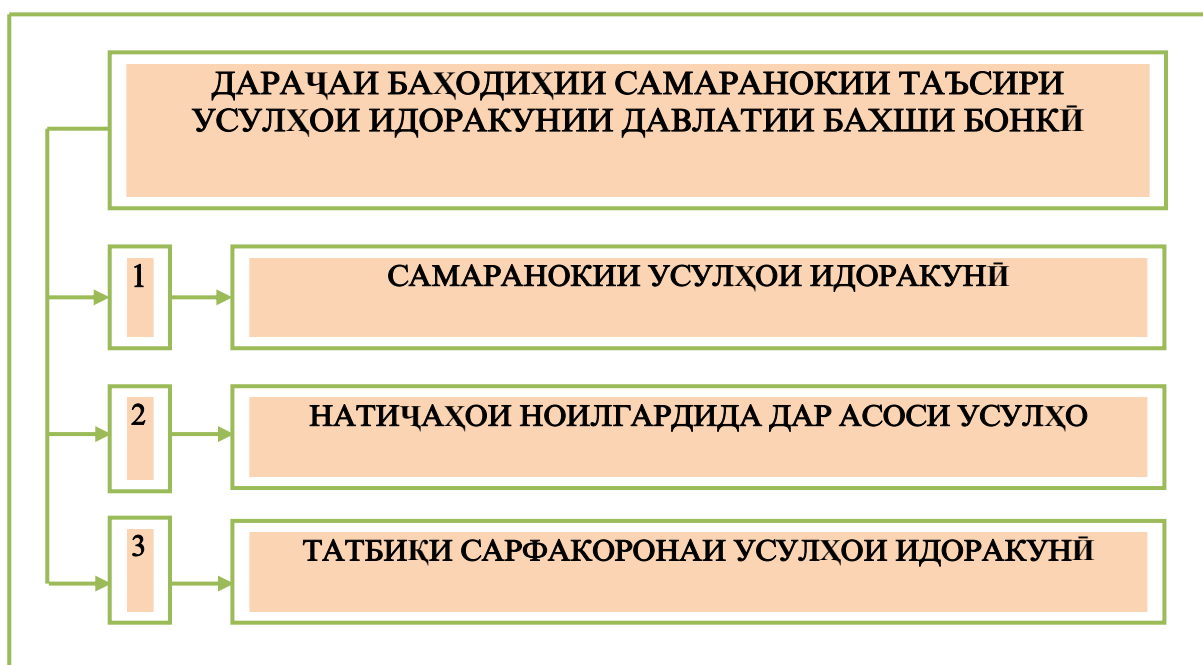
4. Дар асоси таҳқиқотҳо қайд намудан мумкин аст, ки рушди устувори бахши бонкиро метавон дар се сатҳ амалӣ намуд: сатҳи микроиқтисодиёт (бонкҳо); сатҳи макроиқтисодиёт (иқтисодиёт дар маҷмӯъ); низоми ҳамгироии бахши бонкӣ бо дигар сохторҳо. Дар баробари ин, қобилияти низоми бонкӣ барои мустақилона ҳал намудани мушкилоти мавҷуда дар сатҳи микроиқтисод маҳдуд аст ва дар сатҳи макроиқтисод ба дастгирии давлатӣ ниёз дорад.

3.2. Баландбардории нақши давлат дар таъмини фаъолияти самараноки бахши бонкӣ

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки давлат ба ҷараёни пешрафти фаъолияти хоҷагидорӣ ва соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ расонида, заминаи рушди маҷмуиро таҳия менамояд. Бо қабули барномаҳо, стратегияҳо ва коркарди консепсияҳои мушаххас заминаи рушди устувори ин ё он соҳа аз ҷониби давлат ташкил карда мешавад. Давлат ҳавасманд аст, ки кулли соҳаҳои иқтисоди миллӣ фаъолияти самаранок дошта бошанд ва рушди устувор ба таври доимӣ таъмин карда шавад, то ки фаъолияти умумиқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ роҳандозӣ гардад.

Баҳши бонкӣ, ки дар раванди тараққиёбии соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи кишвар аҳаммияти хосаро касб намудааст, дар маркази сиёсати иқтисодии давлат қарор дорад. Таҳқиқи масоили идоракунии давлатии баҳши бонкӣ инъикос менамояд, ки дар баробари танзими фаъолияти низоми бонкӣ давлат метавонад барои таҳкими минбаъда ба ташкилотҳои қарзӣ сармоягузорӣ намояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дастгирии молиявии давлатӣ ба баҳши бонкӣ ҳамчун унсурҳои муҳими сиёсати иқтисодии аксари кишварҳои ҷаҳон маҳсуб ёфта, заминаи мусоидро барои пешрафти он таҳия менамояд.

Фаъолияти густурда ва самараноки баҳши бонкӣ дар ҳамаи ҳолат натиҷаи мусбӣ медиҳад, агар идоракунии давлатӣ бо низоми мушаххас ва барномарезии дақиқ коркард ва мавриди истифода қарор гирифта бошад. Дар ҳолати баръакс, идоракунии давлатии баҳши бонкӣ метавонад, ки таъсири манфӣ расонад ва боиси коҳишёбии вазъи молиявии ташкилотҳои қарзӣ гардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки чараҳои идоракунии давлатии баҳши бонкӣ дар доираи усулҳо ва методҳои мушаххас татбиқ гардида, самаранокии истифодаи онҳо бояд баҳогузорӣ шавад (расми 3.5).

Расми 3.5. - Баҳодиҳии таъсири татбиқи усулҳои идоракунии давлатии баҳши бонкӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар робита бо расми 3.5 қайд намудан зарур аст, ки усулҳои зимни идоракунии бахши бонкӣ истифодашаванда бояд муассир бошанд ва кулли фаъолияти молиявӣ-иқтисодии ташкилотҳои қарзиро фаро гирифта тавонанд. Яъне дар заминаи истифодаи усулҳои идоракунӣ фаъолияти самаранокӣ бахши бонкӣ таъмин гардад ва таъсири бонкҳо ба иқтисодиёт бештар роҳандозӣ шавад. Илова ба ин, равишҳои истифоданамоӣ, самаранокӣ ва натиҷаҳои онҳо чи тавре, ки дар ҷадвали болоқайд оварда шудааст, мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Ба воситаи усулҳои муассири идоракунӣ фаъолияти густурдаи ташкилотҳои қарзӣ таъмин гардида, иқтисодии онҳо тақвият меёбад. Пеш аз ҳама, зимни баҳодиҳии меъёрҳо ва усулҳои идоракунии бахши бонкӣ дар асоси се принцип татбиқ карда мешавад. Якум, бояд самаранокии истифодаи механизмо ва усулҳои истифодашавандаи идоракунӣ баҳогузори гардад. Дар ин ҷараён самаранокӣ ин баҳодиҳии таъсири унсурҳо ва методҳое ба шумор меравад, ки идоракуниро татбиқ менамояд. Зимни идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд таъсири омилҳои манфӣ ва мусбӣ ба назар гирифта шавад ва дар вақти интиҳоби усулҳо ва методҳои самараноктарини онҳо мавриди истифода қарор дода шавад. Бо истифода аз захираҳои мавҷуда ва имкониятҳои усули самаранок ва мӯътадил ҷиҳати идоракунии натиҷабахш мавриди истифода қарор гирад. Нишондиҳандаи дуюме, ки ба ҷараёни идоракунии давлатии бахши бонкӣ таъсир мерасонад, ин аз нигоҳи иқтисодӣ камхарҷ будани механизмҳои татбиқшаванда аст. Яъне барои идоракунии давлатии бахши бонкӣ роҳи воситаҳои мавриди истифода қарор гиранд, ки сифати баланд дошта бошанд ва татбиқи он хароҷоти камтаринро дар бар гирад. Бо ин васила метавонем, ки идоракунии бахши бонкиро ба таври самаранок роҳандозӣ намуда, иҷроиши саривақтии онро таъмин намоем. Сеюм, ин натиҷанокӣ идоракунии давлатиро фарогир буда, муносибати давлат ва бахши бонкиро инъикос менамояд. Идоракунии давлатии бахши бонкӣ ҳамчун унсури марказӣ бояд муносибати миёни нишондиҳандаи стратегии муқарраргардида ва таъсири омилҳои идоракунӣ ба татбиқи саривақтии онҳоро инъикос намояд. Яъне усулҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ ҳамон вақт

натичаи дилхоҳ дода метавонанд, агар бо самтҳои муқарраргардидаи фаъолияти стратегии бонк муҳолиф набошанд. Нақшаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд оқилона ва ба мақсад мувофиқ таҳия гардида бошанд ва муваффақияти бонкиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин намуда тавонад. Дар сатҳи давлатӣ оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ зарур аст, ки концепсияи мушаххас таҳия гардад ва баамалбарории он пурра коркард шавад. Дар ин замина метавон, ки самаранокии идоракунии давлатиро дар бахши бонкӣ таъмин сохт ва аҳамияти иқтисодии онро баланд бардошт. Давлат ҳамчун мақоми дорои имкониятҳои институтсионалӣ раванди фаъолияти субъектони иқтисодиро метавонад идора намояд, манъ кунад ва заминаи рушди босуботи онҳоро таҳия созад.

Шароити муносири иқтисодӣ тақозо менамояд, ки давлат дар баробари идоракунӣ, инчунин метавонад барои низоми бонкӣ ҳамчун сармоягузор баромад намояд. Илова ба ин, дар ҳолатҳои зарурӣ (бухронӣ) метавонад маблағгузорӣ намояд. Махсусан дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат таи солҳои 2014-2016 ба низоми бонкӣ маблағҳои зиёдеро равона намуд, ки ба ин васила ҳолати пардохтпазирӣ ва бозоргирии ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шуд. Давлат дар таҳкими фаъолияти инвеститсионӣ, баландбардории суботи молиявӣ ва тақвияти иқтидори иқтисодии низоми бонкӣ нақши калидиро иҷро менамояд. Ҳангоми баррасии масъалаи дастгирии давлатии низоми бонкӣ бо мақсади рушди иқтидори бонкӣ қайд намудан зарур аст, ки дастгирии давлатӣ бояд дар асоси стратегияи мушаххас, возеҳ ва бомулоҳиза бунёд карда шавад. Мавҷудияти стратегияи давлатии рушди низоми бонкӣ ва иқтидори он имкон медиҳад, ки низоми ягонае ташаккул дода шавад, то ки имконияти таҷдид намудани фаъолияти молиявии кишварро дошта бошад. Иштирокчиёни бозори молиявӣ ва таъсисдиҳандагони санадҳои меъёрии ин соҳа бояд бо ҳамдигар ҳамоҳанг бошанд ва низоми ягонро пеш баранд. Танҳо дар ин асос метавон, ки низоми муассири рушди бахши бонкӣ ва дастгирии молиявии давлатиро таҳия намуд. Онҳо бояд масъулиятҳо ва доираи вазифаҳои байни

сохторҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва тичоратӣ дошта бошанд. Давлат дар самти дастгирии молиявӣ метавонад фондҳои махсус аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ таъсис диҳад.

Яке аз усулҳои дастгирии давлатӣ дар давраи бӯҳронҳои молиявӣ ин аз ҷониби давлат миллий гадонидани бонкҳои аз назари молиявӣ пуриқтидор ба ҳисоб меравад. Чунин равиш ҳамчун самти асосӣ ва афзалиятноки пешгирии бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ дониста мешавад. Зеро ҳангоми сар задани ҳолатҳои ноустувории иқтисодӣ дар мамлакат давлат барои муфлис нагардидани бонкҳои низомсоз онҳоро миллий кунонида, суботи молиявиро нигоҳ медорад. Ин таҷриба дар аксари кишварҳои Ғарб мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан, дар Фаронса соли 1980 зимни таҳрикёбии бӯҳрони молиявӣ, аз ҷониби ҳукумат як қатор бонкҳои бузург миллий гардонида шуданд⁷⁸. Дар ин замина, яъне миллигардони бонкҳои тичоратӣ вазъи низоми молиявӣ-иқтисодии кишвар беҳтар гардонида мешавад ва сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллий тақвият меёбад.

Дар иқтисодиёти Олмон низ бонкҳои давлатӣ аҳаммияти бузурги иқтисодиро касб намуда, мавқеи устуворро ишғол кардаанд. Дар бозори қарзии кишвари Олмон 47%-и сармоя дар идораи бонкҳои давлатӣ қарор дорад⁷⁹. Иштироки сармояи бонкҳои давлатӣ дар низоми бонкии Олмон на танҳо хизматрасониҳои бонкиро ба қишрҳои миёнаҳои аҳоли пешниҳод менамояд, балки дар таҳкимёбии рушди низоми бонкӣ ва баландбардории иқтидори сармоявии ташкилотҳои қарзӣ кумак мерасонад. Таҷрибаи кишварҳои Кореяи Ҷанубӣ ва Тайван низ дар ин самт омӯзанда мебошад. Дар Кореяи Ҷанубӣ ба воситаи бонкҳои давлатӣ суботи молиявии ташкилотҳои бузург, аз ҷумла холдингҳои калон, ки самти фаъолияти онҳо ба содирот нигаронидашудааст, нигоҳдорӣ мегардад. Масалан холдинги Самсунг дар Кореяи Ҷанубӣ аз ҷониби

⁷⁸ Масленников В.В. Зарубежные банковские системы. – М.: ТД Элит-2000, 2003. – С.185.

⁷⁹ Банковские системы в реформирующихся экономиках. Россия в контексте зарубежного опыта /–СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин»,2020. – С. 421.

бонкҳои давлатӣ дастгирӣ меёбад ва фаъолияти тичоратии худро самаранок идома дода истодааст⁸⁰.

Бояд қайд намуд, ки дар ин росто таҷрибаи Ҷумҳурии Халқии Чин низ аз манфиат холи нест. Зеро тайи солҳои охир низоми бонкии ин давлат ба таври назаррас рушд ёфта истодааст ва дар минтақа яке аз низомҳои бонкии устувор баҳогузори карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Халқии Чин барои ба амал баровардини сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии давлат махсус бонкҳои давлатӣ таъсис ёфтаанд, ки барои рушди иқтисодӣ ва сармоягузори соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт кумак менамоянд. Бонкҳои давлатии дар кишвари Чин амалкунанда дорои сармояи бузург буда, метавонанд, ки бахшҳои барои сиёсати иқтисодии давлат муфидро маблағгузори намоянд. Механизми идоракунии ин бонкҳо низ дар дасти давлат қарор дорад ва давлат ба воситаи органҳои назоратии алоҳида (Шурои назорати давлатӣ) раванди фаъолияти ин ташкилотҳои қарзиро назорат менамояд⁸¹.

Ташаккул ва рушди низоми бонкӣ дар кишварҳои болозикр нишон медиҳад, ки идоракунии давлатӣ ва дастгирии давлатии низоми бонкӣ на танҳо имкон медиҳад, ки иқтидори сармоявии ташкилотҳои қарзӣ афзун гардад, балки рушди маҷмуии иқтисоди миллиро таъмин намуда, ба раванди ташаккулёбии хоҷагии халқи мамлакат замина мегузорад. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки новобаста аз дастгириҳои пайвастаи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкӣ то ҳол дар пешрафти иқтисоди воқеӣ саҳми назаррас надорад. Зеро аксари қарзҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пешниҳодшуда кӯтоҳмуддатанд ва наметавонад, ки дар рушди тақрористеҳсолот ва тақвияти истеҳсолоти ватанӣ нақшгузор бошанд. Қарзҳои дарозмуддат, ки заминаи асосии рушди соҳаҳои саноат, сохтмон, кишоварзӣ ва ғайраҳоро таъмин менамоянд, дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ ба таври назаррас коҳиш ёфтаанд. Дар соли 2023 ҳамагӣ 18%⁸²-и

⁸⁰Банковские системы в реформирующихся экономиках. Россия в контексте зарубежного опыта /—СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин»,2020. — С.382.

⁸¹Коммерческие банки Китая ускоряют цифровую трансформацию – доклад / Агентство Синьхуа // URL: http://russian.news.cn/2019-10/20/c_138487750.htm.

⁸² Бюллетени о мори бонкӣ. 2022, № 12 (283). — С.48.

қарзҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пешниҳодшуда қарзҳои дарозмуддат мебошанд (зиёда аз 5-сол), ки ин нишондиҳанда нисбат ба сандуқи қарзии дигар кишварҳо, аз ҷумла Федератсияи Россия-47%⁸³, Ҷумҳурии Қазоқистон-39%⁸⁴ ва Ҷумҳурии Ўзбекистон-52% таносуби назаррас дорад. Барои рушди ҳамаҷонибаи иқтисоди воқеӣ ва тақвияти соҳаҳои муҳими хоҷагии халқи кишвар зарур аст, ки ҳиссаи қарзҳои дарозмуддат дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ афзоиш дода шавад.

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ду бонки давлатӣ (КВД БА ҚТ “Амонатбонк” ва КВД БССТ “Саноатсодиротбонк”) фаъолият менамояд, ки сиёсати молиявии давлатиро роҳандозӣ намуда, дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи хосеро касб намудаанд. Махсусан фаъолияти КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар давоми солҳои 2016-2023 назаррас буда, нишондиҳандаҳои молиявии бонки мазкур афзоиш ёфта истодаанд. Дар баробари ин, бонкҳои давлатиро зарур аст, ки дар бозори хизматрасонҳои бонкӣ фаъол бошанд ва бо дигар ташкилотҳои қарзӣ рақобати солимро роҳандозӣ намоянд. Илова ба ин, рушди соҳибкории хурду миёна, соҳибкории истехсолӣ ва татбиқи лоиҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ бояд дар мадди назари бонкҳои мазкур қарор гирад ва пайвасти ҷиҳати таъмини аҳолии ниёзманд ба воситаҳои қарзӣ тадбирандешӣ намоянд. Масъалаи дигаре, ки дар асоси дастгирии давлатӣ бонкҳои болозикр метавонанд роҳандозӣ намоянд, ин пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ ба аҳоли доништа мешавад. Зеро талабот ба қарзҳои ипотекаӣ дар саросари Ҷумҳурии Тоҷикистон афзуда истодааст, вале пешниҳоди чунин шакли қарз аз ҷониби бонкҳои давлатӣ камтар ба назар мерасад. Дар соли 2023 аз ҷониби КВД БА ҚТ “Амонатбонк” ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1293,8 млн. сомонӣ қарз пешниҳод гардидааст, ки аз ин маблағ 145 млн. сомонӣ қарзҳои ипотекаӣ мебошад, ки 11%-и ҳиссаи асосиро ташкил медиҳад⁸⁵. Албатта, ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ сол аз сол афзуда истодааст, аммо то ҳол

⁸³ <http://www.cbr.ru/> (санаи воридшавӣ 02.08.2023).

⁸⁴ <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/931>. (санаи воридшавӣ 02.08.2023).

⁸⁵ Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ. №4(91)-2023. – С. 24-28.

қонёқунанда нест. Барои тақвияти минбаъдаи қарзҳои ипотекаӣ ва дастрасии аҳоли ба он баландбардории нақши бонкҳои давлатӣ зарур шуморида мешавад.

Бояд қайд кард, ки дастгирии давлатӣ дар раванди идоракунии низоми бонкӣ на танҳо дар асоси сармоягузорӣ ва маблағгузорӣ инъикос меёбад, инчунин ташкили заминаи мусоиди фаъолият ва ташаккули асосҳои институтсионалии низоми бонкӣ аз ҷанбаҳои ба ҳисоб мераванд, ки давлат метавонад таъсири мусбӣ расонад. Яъне, идоракунии низоми бонкӣ заминаи мусоидро дар ташаккули маҷмуии ташкилотҳои қарзӣ расонида, нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳоро тақвият бахшад. Нақши давлат дар идоракунии низоми бонкӣ бояд ҳамчун омил таҳрикдиҳанда баромад намуда, мавқеи бонкҳоро дар ҷомеа густариш диҳад ва аҳаммияти иқтисодӣ-иҷтимоии онҳоро боло бардорад.

Илова ба ин, нақша ва ҳадафҳои идоракунии давлатии низоми бонкӣ бояд дар шакли стратегияи мушаххас таҳия карда шавад, то ки асосҳои бунёдии идоракунии низоми бонкиро инъикос намуда, заминаи мустаҳками рушди устуворро ташкил намояд. Стратегияи идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд бо назардошти таъсири омилҳои берунӣ-дохилӣ, микро-макро иқтисодӣ ва асосноккунии рушди минбаъдаи низоми бонкӣ ташкил карда шавад (расми 3.6).

Расми 3.6. - Стратегияи идоракунии давлатии бахши бонкӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Вобаста ба расми 3.6, ки стратегияи идоракунии давлатии бахши бонкӣ арзёбӣ карда мешавад, метвонем қайд намоем, ки дар асоси ин модели таҳияшуда имконияти зина ба зина такмил додани идоракунии давлатӣ дар низоми бонкӣ таҳия гардидааст. Дар асоси ин модел омилҳои таъсирбахш баҳогузори гардида, таъсири онҳо ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ коҳиш дода мешавад ва имконияти таҳкими суботи молиявӣ тақвият бахшида мешавад. Илова ба ин, стратегияи мазкур яке аз ҷанбаҳои таъсиррасонӣ ба омилҳои мустақим ва ғайримустақим ба шумор рафта, вазифаи асосии он ноил гардидан ба имкониятҳои рушди дарозмуддати низоми бонкӣ дар асоси идоракунии босамар ба шумор меравад. Татбиқи стратегия кулли вазафаҳоро оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ ҷиҳати ноил гардидан ба рушди босуботи ташкилотҳои қарзӣ ба шумор рафта, аҳамияти давлатро дар пешбурди фаъолияти устувори низоми бонкӣ инъикос менамояд. Яъне иҷроиши стратегияи мазкур ҳамчун маҷмуи вазифаҳое ба ҳисоб меравад, ки зимни идоракунии бахши бонкӣ ва татбиқи нақшаҳои тарҳрезӣшуда истифода мешаванд. Дар ин маврид истифодаи равиши ҷараёнӣ ҷанбаи тактикии истифодаи модели мазкур фаҳмида мешавад. Равиши ҷараёнӣ иҷроиши пайдарпайи вазифаҳоро оид ба банақшагирӣ, пешгӯӣ ва таҳлили иҷроиши идоракунии бахши бонкӣ ва аҳамияти давлат дар он фаҳмида мешавад.

Дар асоси таҳқиқотҳои анҷомёфта метавонем қайд намоем, ки давлат ҳамчун институти дорои салоҳиятҳои зиёди иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар раванди ташаккули низоми бонкӣ ва сохтори институтсионалии он мавқеи муҳимро касб менамояд. Давлат на танҳо ҳамчун сармоягузор, инчунин метавонад дар асоси таҳкими меъёрҳои пруденсиалӣ ва ташкили заминаи мусоиди қонунгузорӣ рушди низоми идоракунии низоми бонкиро тарҳрезӣ намуда, ҷанбаҳои мухталифи онро мавриди истифода қарор диҳад. Гузашта аз ин, дастгирии давлатии бахши бонкӣ ва идоракунии самараноки он моҳирона ва дақиқ муайян карда шавад.

Пеш аз ҳама, бояд стратегияи махсуси дастгирии давлатии бахши бонкиро қабул кард. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди низоми бонкӣ бояд самаранокии низоми бонкӣ ва рушди иқтисодии онро таъмин намояд. Он бояд ба амалияи муосири ҷаҳонӣ мутобиқ бошад ва дар асоси омезиши самараноки танзими бозор бо таъсири ташкилии давлат ба динамикаи равандҳои бозорӣ бунёд шавад. Ба андешаи мо дар дилхоҳ соҳа, таъсири давлат ба андозаи муайян зарур аст. Зеро иқтисодиёти муосир бо омилҳои гуногун рӯ ба рӯ гардида, метавонад дараҷаи рушдро аз даст диҳад. Аз ин рӯ, сиёсати давлатии идоракунии низоми бонкӣ бояд дар доираи сиёсати иқтисодии мамлакат дар давраи миёнамуҳлат тарҳрезӣ, амалӣ ва татбиқ карда шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки сценарияҳои сиёсати давлатӣ дар самти идоракунии низоми бонкӣ метавонанд гуногун бошанд. Муҳим он аст, ки давлат ҳамчун институти калидӣ дар раванди идоракунии низоми бонкӣ ва дигар субъектоин иқтисодӣ бетараф набошад, яъне танҳо дар асоси танзими бозорӣ ба роҳ мондани фаъолияти субъектони иқтисодӣ ва низоми бонкӣ метавонад ба оқибатҳои номувоҷиҳ оварда расонад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ натиҷаи ногузирии он аз ҷониби бахши бонкӣ тадриҷан аз даст додани мавқеъ дар бозори дохилӣ ва ба ҷои он ворид шудани ташкилотҳои қобили амал бо сармояи хориҷӣ хоҳад буд. Далели ин гуфтаҳо таҷрибаи аксари кишварҳои Аврупои Шарқӣ мебошад, ки низомҳои миллии бонкии худро аз даст доданд.

Сиёсати пулию қарзӣ бояд дар маҷмуи ягона бо сиёсати умумии иқтисодӣ, саноатӣ ва молиявии давлат ташаккул ёбад. Бахши бонкиро ҳамчун як организми ягона – дар робитаи ногусастании байни робитаҳои давлатӣ ва тиҷоратии он баррасӣ кардан лозим аст. Ба бахши бонкӣ бояд вазифаҳои дода шаванд, ки ба табиаташ мувофиқ аст. Сиёсати давлат дар бахши бонкӣ бояд ба ҳифз ва таҳкими принципҳои бозории фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва истифодаи усулҳои бавоситаи таъсиррасонӣ ба равандҳое, ки дар бахши бонкӣ ба амал меоянд, асос ёбад. Танҳо дар ин асос мо метавонем, ки равиши идоракунии самаранок ва суботи доимии молиявии низоми бонкиро ташкил ва таъмин намоем.

Дар маҷмӯъ, ба андешаи мо самаранокии дастгирии давлатии низоми бонкиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути татбиқи тадбирҳои зерин баланд бардоштан мумкин аст:

- ташкил намудани низоми бонкҳои махсусгардонидашуда (бонкҳои рушд) бо сармояи давлатӣ барои қарздиҳӣ ба соҳаҳои асосии иқтисодиёти миллӣ;
- сармоягузори бонкҳо дар асоси маблағҳои буҷети давлатӣ ва дар ин асос зиёд намудани сармоягузорӣ дар минтақаҳои кишвар;
- рушди инфрасохтори қарзӣ (масалан, фондҳои кафолати давлатӣ, бюроҳои қарзӣ ва ғ.), аз ҷумла аз ҳисоби маблағҳо ва дастгирии бевоситаи мақомоти маҳаллӣ ва ғ.

3.3. Такмилдиҳии меъёрҳои пруденсиалӣ-назоратӣ вобаста ба идоракунии бахши бонкӣ

Таъсиси низоми мукаммали танзими афзалиятноки сармоягузори бахши бонкӣ бо истифодаи механизмҳои гуногуни танзимкунанда: аз ҷумла, танзими бозорӣ ва танзими институтсионалӣ имконпазир мебошад. Дар ин раванд давлат нақши калидӣ дорад.

Таҳқиқи адабиёти соҳавӣ нишон медиҳанд, ки дигаргунсозии институтсионалии бахши бонкӣ бояд ба сатҳи сифатан дигар ва муосир гузарад, яъне нақши давлат дар ин самт бояд назаррас гардад. Танзими давлатӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми бонкӣ мебошад, ки бидуни он роҳандозии фаъолияти сармоягузорӣ ғайриимкон аст. Дар ин ҳолат нақши давлат на дар татбиқи усулҳои маҷбурӣ ва банақшагирии маъмурӣ, балки дар омезиши чандирии заминаҳои бозории иқтисодиёти муосир бо имкониятҳои давлат барои фароҳам овардани шароити институтсионалӣ мебошад. Бинобар ин, шароитҳои институтсионалӣ метавонад таъсири механизмҳои бозорро пурзӯр созад ва ё суст гардонад. Дар ин замина, усулҳои институтсионалии танзимро ҳамчун низом ё маҷмӯи тадбирҳои ҳамоҳангсозӣ омӯختан мумкин аст. Ин фаҳмиш ба яке аз

назарияҳои нави институтсионализми Р. Буайе хос аст, ки ӯ институтҳоро ҳамчун зухуроти мушаххаси комил, яъне усули истеҳсолот шарҳ медиҳад⁸⁶. Ба андешаи мо, на танҳо таҷрибаи идоракунии давлатии давраҳои пешинро нигоҳ доштан, балки дар доираи анъанаҳои муосири давлатдорӣ миллий ва фарҳанги иқтисодӣ ташаккули институтҳо ва сохторҳои ташкилии низомҳои танзимкунамандаро таъмин кардан лозим аст, ки ба тамоюлҳои тараққиёти ҷаҳони муосири иқтисодӣ мувофиқ бошад.

Дар ин асно зикр намудан бамаврид аст, ки танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши бонкӣ – ин низоми шаклҳои гуногуни усул ва воситаҳои мебошанд, ки рушди бахши бонкиро дар раванди такрористеҳсол ва тараққиёти иқтисоди миллий таъмин менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки самтҳои асосӣ ва воситаҳои гуногуни таъсири давлат ба сармоягузори бахши бонкиро метавонем ба якчанд гурӯҳҳо ҷудо намоем.

Аз ҷумла қисми якум ин тадбирҳои умумиест, ки ба рушди устувори иқтисоди миллий ва инкишофи васеи иқтисодиёт нигаронида шудаанд. Инчунин, қисмати дигари низоми танзими давлатӣ ин пешгӯӣҳои рушди иқтисодӣ, банақшагирии нишондиҳандавӣ, идоракунии стратегӣ ва барномаҳои самтҳои гуногун ба шумор меравад. Ин низоми ҷудонопазири нишондиҳандаҳои бо ҳам алоқаманд буда, оид ба ҳолати миқдорӣ ва сифатии равандҳои дар иқтисодиёт баамаломата маълумот медиҳад, ки дар асоси онҳо иҷрои вазифаи назоратӣ барои ноил шудан ба сатҳи зарурии рушд дар соҳаи мушаххас (аз он ҷумла дар бахши бонкӣ) ва татбиқи ҳадафҳои самараноки сармоягузорӣ равона гардидааст. Бо ёрии муқаррароти низоми танзими давлатӣ, самтҳои асосии равандҳои макроиқтисодиро пешбинӣ кардан мумкин аст.

Қисмати дигари танзим – ин воситаҳо ва механизмҳои махсусест, ки дар маҷмӯъ фаъолияти сармоягузори ҳавасманд мекунаманд. Ин низоми андоз,

⁸⁶ Теория регуляции: Крит. анализ / Р. Буайе; Пер. с фр. Н. Б. Кузнецовой. - М.: Науч.-изд. центр "Наука для о-ва": Рос. гос. гуманит. ун-т, 1997. - 212 с.: ил.; 20 см. - (Современная экономическая мысль).

харочотҳои давлатӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рафъи бӯхронҳои бузургтарини сармоягузорию солҳои 70-уми асри гузашта дар кишварҳои пешрафта ба амал омаданд, (ИМА, Англия, Германия, Австрия Вена, Франция, Амстердам ва ғайра)⁸⁷ бо як қатор ислоҳоти амиқи андозӣ анҷом ёфт. Яъне бо воридсозии тағйирот ба санадҳои меъёрӣ-ҳукукии бахши андозӣ дар ин кишварҳо бухронҳои иқтисодӣ бартараф гардиданд.

Танзими сохтори амалиёти бонкӣ ба раванди фаъолияти бонкҳо бештар таъсир дорад. Зеро, номгуи хизматрасониҳо ва амалиёти бонкӣ аз ҷониби зинаи болоии бахши бонкӣ таҳия мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ амалиёти бонкӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Фаъолияти бонкӣ» муайян гардидааст, тартиби роҳандозӣ ва пешниҳоди онҳо дар дигар санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст. Дар ИМА бошад бонкҳо ба бонкҳои тиҷоратӣ ва бонкҳои сармоягузорӣ гурӯҳбандӣ шудаанд⁸⁸. Дар низоми аврупоии бонкӣ бошад бонкҳоро ба тиҷоратию сармоягузорӣ ҷудо намеkunанд. Дар низоми бонкии аврупоӣ гурӯҳбандии бонкҳо нақши махсус надорад.

Қисмати дуҷуми тадбирҳои танзимӣ нигаронида шудааст ба идоракунии раванди фаъолият тавассути меъёрҳои пруденсиалӣ. Яъне танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ тариқи меъёрҳои муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон, аз ҷумла захираҳои ҳатмӣ, меъёри кифоятии сармоя, меъёри бозтамвил, меъёри сармояи оиномавӣ, меъёри ниҳии пасандозҳо, суғуртаи ҳатмии пасандозҳо ва ғайра.

Бо назардошти он, ки даромад (фоида) ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти корхонаҳо баромад мекунад, ташаккули самаранокии сармоягузорию субъектҳои хоҷагидор бевосита ба танзими (идоракунии) даромад алоқаманд аст. Дар шароити норасоии захираҳои сармоягузорӣ ва маҳдудияти маблағҳои буҷетӣ, андоз манбаи муҳими сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. А. Лаффер андозҳоро ҳамчун воситаи таъсирбахши рушди фаъолияти

⁸⁷ История мировых экономических кризисов / РИА НОВОСТИ – 17.09.2008 с. <https://ria.ru/20080917/151357556.html> (санаи муроҷиат 21.10.2021с.)

⁸⁸ Банковская система США // А.А. Ситник. – Москва – 2016 г. – С. 216-226

сармоягузори ширкатҳо медонад. Мувофиқи ақидаи ӯ, меъёрҳои пасти андозӣ ҳавасмандгардонӣ зиёдшавии пасандозҳо ва фазои мусоиди сармоягузорию ба вучуд меорад. Васеъшавии истеҳсолот дар як сатҳ нигоҳ доштани даромадҳои андозиро таъмин намояд, гарчанде меъёрҳои андозӣ пасттар ҳам бошанд. А. Лаффер ва дигар пажуҳишгарони назарияи иқтисодӣ дар азнавсозии низоми андози ИМА солҳои 1981 ва 1986 асос гузоштанд. Бо истифода аз механизми пешниҳоднамудаи олимони иқтисодшинос низоми андози ИМА таҷдид гардид ва то имрӯз ба таври самаранок фаъолият намуда истодааст⁸⁹.

Тибқи нишондоди адабиёти соҳавӣ ва талаботи иқтисодиёти муосир дар бахши бонкӣ тадбирҳои зерин бояд анҷом дода шавад:

✓ мувофиқати нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти бонкӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (махсусан, бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ стратегияи рушди худро бояд тибқи Стратегияи рушди миллии барои то давраи солҳои 2030 ба роҳ монанд);

✓ устуворӣ ва густариши низоми қарзӣ-бонкӣ;

✓ таҳкими қобилияти низоми мазкур ва мутобиқати он ба рушди муосири иқтисодӣ;

✓ таъмини самаранокии равандҳои инвеститсионӣ;

✓ ҳамоҳангсозии равандҳои рушди бахши бонкӣ бо дигар бахшҳои иқтисодиёт.

Қисми сеюми низоми мазкур ин танзими давлатии бевоситаи бахши бонкӣ мебошад. Зарурияти танзими бахши бонкӣ, пеш аз ҳама, бо мушкилиҳои эътимодноӣ ва ноустувории эҳтимолии як бонки алоҳида ва ё ин ки дар маҷмӯъ низоми бонкӣ алоқаманд аст. Дар ин қисм ду самти асосиро ҷудо кардан мумкин аст: танзими сохторӣ ва доираи амалиёти бонкӣ.

Танзими сохтории низоми бонкӣ бе механизми самараноки ҳуқуқӣ, яъне заминаи устувори меъёрӣ, ки масъулият ва доираи фаъолияти иштирокчиёни

⁸⁹ Лыкова, Л.Н. Налоговые системы зарубежных стран: учебник / Л. Н. Лыкова, И. С. Букина. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 309 с.

муносибатҳои пулиро қарзиро муайян месозад, амал карда наметавонад. Гузашта аз ин, бидуни танзими сохторӣ рушду инкишофи соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро таъмин намудан ғайриимкон аст.

Воридсозии тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунандаи бонкӣ, ҳамчун доираи асосии танзим на танҳо фаъолияти тижоратии бонкҳо, балки ҳамгироии як бонкӣ алоҳида бо низоми бонкӣ, раванди сармоягузорӣ, таъмини рушди иқтисодиёт ва суботи молиявии бонкҳоро бояд дар бар гирад. Қонунгузорӣ бояд мавқеи муштарио машаххас намояд.

Маълум аст, ки инкишофи васеъи бахши бонкӣ аз такмили заминаи меъёрӣ вобаста мебошад. Вобаста ба ин имрӯз танзими ҳуқуқии давлат дар бахши бонкӣ бояд такмил дода шавад.

Зикр намудан бамаврид аст, ки суботи молиявии бонкҳои тижоратӣ ва дар умум низоми бонкӣ бидуни танзими ҳуқуқӣ ва назорати меъёрӣ (пруденсиалӣ) ба даст намеояд. Аз ин ҷост, ки баландбардории сифати танзим ва назорати меъёрӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ногузир доништа мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ҷиҳати баландбардории сифати танзим ва назорати меъёрӣ ба ягон самтҳои асосӣ диққат дода шавад. Аз ҷумла, такмили самтҳои зерин бояд ба роҳ монда шавад:

- 1) таҳлили макроиқтисодии фаъолияти низоми бонкӣ;
- 2) мониторинги пайвастаи бахши бонкӣ;
- 3) назорати ҳар як бонк дар алоҳидагӣ.

Назорати бонкӣ пеш аз ҳама бояд бо мақсади баландбардории эътимодияти бонкҳо пешгирии муфлисшавии бонкҳо ва зиёдгاردонии боварии аҳоли нигаронида шуда бошад. Самти асосии назорат бояд мушкилиҳои молиявии бонкиро дар бар гирад, яъне бо истифода аз усулҳои иқтисодӣ-оморӣ ҳолати молиявии бонк баҳогузорӣ гардад ва мушкилиҳое, ки ҷой доранд бартараф карда шаванд. Ҳамчунин, бо истифода аз усулҳои муосири математикӣ-иқтисодӣ фаъолияти молиявии бонҳо бояд мониторинг карда шавад ва дурнамои он

муайян гардад. Дар ин самт аломатҳои аз даст додани пардохтпазирии бонкҳо низ бояд пешаки муайян ва баҳогузори гарданд.

Чихати самаранокии назорати бонки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми мукаммали чораҳо андешидан лозим аст. Дар ҳамбастагӣ бо ин, ба мақсад мувофиқ аст, агар:

1. Риояи ҳамаҷонибаи нишондиҳандаҳои Кумитаи Базелӣ, чихати баландбардории суботи молиявии бонкҳо;

2. Дар баробари назорати риояи меъёрҳои расмии пруденсиалӣ, бояд назорати баҳодиҳии дурусти хавфҳо ба назар гирифта шавад. Ҳамин тариқ, таваҷҷӯҳи ташкилотҳои қарзӣ дар маҷмӯъ бояд ба идоракунии хавфҳо равона карда шавад, зеро суботи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ дар асоси сифати сандуқи қарзӣ баҳогузори карда мешавад.

3. Муқаррар намудани ҷавобгарии ҷинойтӣ нисбати роҳбарони бонкҳо, ки дар ҳисоботҳошон маълумотҳои бардурӯғ пешниҳод мекунанд, ки дар натиҷа ин маълумотҳо ба вазъи молиявии бонк таъсири манфӣ мерасонанд;

4. Сифати таҳлили вазъи молиявии бонкҳо роҳбар гардонидани, низоми пеш аз муҳлат огоҳ намудани мушкилиҳои эҳтимолии дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бавучудояндаро роҳандозӣ намоянд. Ҳамчунин, таҳлили ҳисоботи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ қорӣ карда шавад;

5. Фаъолияти бюрои таърихи қарзҳо самаранок ба роҳ монда шавад;

6. Методологияи назорати фаъолияти бонкҳои низомсоз ва бонкҳое, ки филиалҳои зиёд доранд, таҳия карда шавад;

7. Коркарди низоми махсусе, ки бонкҳои тиҷоратиро аз хавфҳои сохторӣ эмин нигоҳ медорад.

Ҳамин тавр, чихати фароҳам овардани шароити институтсионалӣ дар самти назорати бонкҳо бояд ба чанд нуктаи муҳим аҳамият дод. Аз ҷумла:

➤ Назорати муттаҳидшуда (якҷоя). Яъне таъмини ҳамгироии бахши бонки бо ташкилоту корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт. Дар инҷо саривақтии хавфҳо ва ҳамкориҳои бонк бо сармоягузoron ба назар гирифта мешавад.

➤ Таъмини идоракунии дохилӣ ва такмили назорати хавфҳо. Амалиёти бонкҳо, аз ҷумла амалиётҳои қарзӣ ба хавфҳои зиёд дучор мегарданд. Бо таҳияи механизмҳо ва воситаҳои баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ, бонкҳо масъалаи баландбардории сифати идоракунии дохилии худро метавонанд ҳал намоянд, ки ин яке аз қисматҳои муҳим дар самти назорати бонкӣ ба ҳисоб меравад.

➤ Ташкили захираҳои кифоя. Ин на танҳо баҳодиҳии кифоятии сармояи бонк, инчунин зарурати баҳодиҳии натиҷаҳои молиявии фаъолияти бонкро бояд дар бар гирад.

Роҳандозии тадбирҳои дар боло зикргардида боиси баланд шудани дараҷаи рушди амалиёти бонкҳо дар баҳши воқеии иқтисодиёт мегардад, ки ин барои иқтисодиёти мо хеле муҳим мебошад.

Бо назардошти дурнамои рушди бонкҳо чораҳои муассиртарин аз нуқтаи назари кам кардани хавфҳои системавӣ ва баландбардории эътимоднокии баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳое бояд андешида шаванд, ки афзоиши шаффофияти иттилоотии фаъолияти бонкиро таъмин мекунанд. Чунин тадбирҳо, пеш аз ҳама, наشري мунтазами тавозуни бонкҳои тичоратӣ тариқи ВАО ва натиҷаҳои аудити бонкӣ доништа мешавад. Чунин чораандешиҳо дар баландбардории нуфузи баҳши бонкӣ дар ҷомеа ва болоравии боварии аҳоли таъсири мусбӣ хоҳад дошт. Масалан, қонунгузории Зеландияи Нав, ки имрӯз дар соҳаи танзими фаъолияти бонкӣ яке аз пешрафтатаринҳост, аз бонкҳо талаб мекунад, ки тавозуни худро ҳар семоҳа ва ҳисоботи муфассали аудиториро дар шаш моҳ як маротиба тариқи ВАО нашр кунанд⁹⁰. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи аудиторӣ ҳамоно ҳамчун маълумоти махфӣ боқӣ мондааст, ки ин шаффофияти фаъолияти бонкҳоро зерӣ суол мекашад.

Вобаста ба ин, чиҳати баланд бардоштани шаффофияти иттилоотии низоми бонкӣ ва таъмини эътимоднокии бонкҳо дар назди Бонки миллӣ (ё таҳти назорати он) ташкил кардани «Агентии иттилоотию таҳлили бонкӣ» ба мақсад мувофиқ

⁹⁰ DECD, Economic surveys 2019. New Zealand Pans, 1994. Reserve Bank of New Zealand Act Hs. 157. Wellington. 2020. (санаи мурочиат 09.10.2021).

аст. Дар ин самт фаъолияти Асатсиатсияи бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд назаррас бошад. Аммо ниҳоди мазкур солҳои охир ба бахши бонкӣ таъсире намерасонад. Бо ташкили чунин ниҳод мо метавонем шаффофияти иттилоотиро дар низоми бонкӣ баланд бардорем. Вобаста ба ин Пешвои миллат низ дар Паёми худ ба МНМОҶТ қайд карданд, ки таъсиси ташкилотҳои рейтингӣ зарур аст⁹¹. Ҳамзамон, зарур аст, ки таъсиси чунин агентӣ аз ҷониби Бонки миллий ё таҳти назорати он ва иштироки ҳатмии он ба роҳ монда шавад. Маълумоте, ки аз чунин агентӣ гирифта мешавад, ба андешаи мутахассисони соҳаи бонкӣ, то андозае равандҳои воқеии дар бахши бонкӣ ҷараёндостаро инъикос менамояд ва ба рушди устуворӣ ҳар як бонк дар алоҳидагӣ таъсиргуздор мебошад.

Вазифаи асосии чунин агентӣ сари вақт таъмини маълумотҳои бозътимод ва дастраси омма на танҳо дар бораи вазъи воқеии молиявии бонкҳои тичоратӣ, балки инчунин маълумот оиди муассисон, бонкҳои фаръӣ, идоракунии, самтҳои асосии фаъолият, лоиҳаҳои ҷорӣ, стратегияи рушд ва шарикон ба ҳисоб меравад.

Дар асоси таҳлилҳо гуфта метавонем, ки ҳалли мушкилиҳои дар боло зикргардида танҳо бо роҳи татбиқи чораҳои зерин ба даст меоянд:

– Дар навбати аввал агентӣ зимни фаъолияти худ бояд оиди вазъи молиявии бонк, муносибатҳои моликиятдорӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки бо бонк алоқаманданд (муассисон, ташкилотҳои фаръӣ), баҳодиҳии самаранокии идоракунии бонк, мавқеи бонк дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, нуфузи бонк, самтҳои афзалиятноки фаъолияти бонк, шарикон ва лоиҳаҳо, ки аз ҷониби бонк ё бо иштироки он амалӣ карда мешаванд, таҳлил гузаронад;

– Дуюм, агентӣ бояд мунтазам ва саривақт тамоми иттилооте, ки дар як давраи муайян барои таҳлил лозим аст, ҷамъоварӣ карда, баррасӣ намояд;

– Сеюм, агентӣ ҳангоми коркарди маълумоти молиявӣ бояд онро дар шакли таҳлилӣ пешниҳод намояд, чунки маълумотҳои молиявӣ на танҳо барои кормандони бонк, балки барои ашхоси дигар ва аҳоли низ зарур аст.

⁹¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба МОҶТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ш. Душанбе – 26.01.2021.

Ҳамин тариқ, таъсиси Агентии иттилоотию таҳлилӣ дар баҳши бонкӣ, ки барои дастрасии доираи васеи истифодабарандагон (бонкҳо, ширкатҳои суғуртавӣ ва молиявӣ, корхонаю ташкилотҳои саноатӣ ва савдо) пешбинӣ шудааст, воситаи қулай ва аз назари иқтисодӣ самаранокии баҳодихии хавфҳои молиявиро ҳангоми амалиёти гуногун таъмин менамояд.

Имрӯз ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати самаранокии раванди фаъолият дар баҳши бонкӣ ташаккули фарҳанги идоракунии корпоративӣ зарур баҳогузори карда мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ фарҳанги корпоративӣ ва идоракунии пурсамар мавқеи махсус дорад. Аз ин рӯ, баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ болобардории идоракунии корпоративӣ ногузир арзёбӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фарҳанги бонкӣ бояд яке аз унсурҳои муҳими баҳши бонкӣ гардад. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки фарҳанги корпоративӣ дар баҳши бонкии кишвар миёни кормандони ташкилотҳои қарзӣ коста гардидааст. Ин омил сабаб гардидааст, ки муштариён бо бонкҳо муносибати хуб надошта бошанд. Ҷиҳати ҳалли ин мушкилот давлат бояд талошҳои худро ба баландбардории маҳорати касбӣ ва риояи меъёрҳои ахлоқӣ дар фаъолияти идоракунии бонкҳо, масъулияти роҳбарон ва шахмдорони бонкҳо дар ҳолати иҷро накардани ўҳдадориҳо, ба даст овардани шаффофияти фаъолияти бонкӣ, пешгирии истифодаи баҳши бонкӣ дар анҷом додани амалиётҳои ғайриқонунӣ ва аҳдҳои шубҳанок равона созад.

Мавриди қайд аст, ки мушкилиҳои зикргардидаро бо истифода аз механизми қонунгузори бартараф намудан мумкин аст. Заминаи меъёрӣ бояд бо назардошти ҳолати муносири баҳши бонкӣ ва раванди густариш ба рақамикунони иқтисоди миллӣ таҳия ва қабул гардад. Гузашта аз ин, таҳлили санадҳои дохилибонкӣ низ аҳаммияти зиёд дорад ва дар қабули қарорҳои барои бонк зарур нақши калидӣ мебозад. Бояд зикр намуд, ки бе дарки масъулият ва чораандешии саривақтӣ бонкҳо наметавонанд ҳамкориҳои ҳамаҷониба ва густурдаро роҳандозӣ намоянд.

Инчунин бе ҳамкории ҳамаҷонибаи онҳо, танзими давлатии ин раванд бесамар хоҳад буд

Бонки марказӣ, ки ҳамчун институти танзимкунандаи давлатӣ баромад мекунад, бояд дар ин самт кушиш ба харҷ диҳад, то менечерони бонкҳо шахсони соҳибхтисос, ботаҷриба ва босалоҳият бошанд. Зеро, чунин ашхос қодиранд, ки сиёсати самараноки молиявиро таҳия намоянд ва бонкро аз хавфҳои гуногун эмин нигоҳ доранд. Дар баҳши бонкӣ аз ҷониби ниҳодҳои танзимкунанда механизмери роҳандозӣ намудан (шароитеро фароҳам овардан) лозим аст, ки ба идоракунии бонкҳо аз ҷониби ашхоси бесалоҳият монеъ шавад. Дар шароити кунунӣ ҷори намудани ин талабот бисёр зарурӣ мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити кунунӣ роҳбарони бонкҳое, ки аз бесалоҳитии онҳо як бонк муфлис гаштааст имкони дар дигар бонкҳо ҳамчун роҳбар кор кардан дода нашавад. Ин масъаларо мо метавонем бо роҳи маҳрум намудани ин гуна менечерон аз ҳуқуқи фаъолият дар баҳши бонкӣ ҳал намоем. Дар қонунгузорӣ муқаррар намудани ҷавобгарии молиявӣ ва ҷиноятӣ аз рӯи ўҳдадориҳои муассисон ва менечерони бонк метавонад ба баланд шудани масъулияти менечерони бонк барои қарорҳои қабулшуда ва таҳкими фаъолияти бонк оварда расонад.

Дар чунин ҳолат мисол гардида метавонад, он бонкҳое, ки ҳиссаи зиёди сармояи баҳши бонкӣ дар идораи онҳо қарор дошт, вале роҳбарони ин бонкҳо фаъолияти самаранокро ба роҳ монда натавонистанд (ҚСК «Тоҷиксодиротбонк», ҚСК «Агроинвестбонк», ҚСП «Фононбонк», БСТСТР «Тоҷпромбонк»). Вале новобаста аз ҳолати баамаломада менечерони бонкҳои муфлисшуда аксарият фаъолияти худро дар низоми бонкӣ идома дода истодаанд, ки ин омил ба эътимодияти баҳши бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Дар шароити муосир таҳияи низоми муқаммали тадбирҳо ҷиҳати баландбардории шаффофияти маълумотҳои баҳши бонкӣ бояд аз ҷониби давлат танзим карда шавад. Дар сурати носаҳеҳ будани маълумот, бонкҳо метавонанд эътимодияти худро дар назди муштариён гум намоянд ва ин амал метавонад

сабаби пайдошавии нофаҳмиҳо гардад. Вобаста ба ин давлатро зарур аст, ки чихати таъмини ҳуқуқҳои муштариён ва болобарии эътимодияти бонкҳо чораҳои заруриро андешад. Дар шароити рақобати шадид ва густаришҳои доираи хизматрасонии бонкҳо шаффофияти маълумотҳои бонкӣ бояд ҳамаи самтҳои фаъолияти онҳоро фарогир бошад. Танҳо бо чунин роҳ бонкҳо метавонанд эътимодияти худро ба даст оранд ва мавқеи худро дар бозор устувор нигоҳ доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бюрои таърихи қарзӣ аз соли 2014 фаъолият дорад, вале новобаста аз ин сифати сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ таи 3-соли охир нигароникунанда аст (масалан, ҳаҷми умумии қарзҳои ғайрифайол дар сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ дар соли 2016-43,1%, 2017-23,4%, 2018-10,8%, 2019-10% ва 2020-9,3%-ро ташкил медод)⁹².

Қонунигардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастомада ва истифодаи бонкҳо дар ин самт ба яке аз мушкилиҳои ҷиддӣ табдил ёфтааст. Бо қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25-уми март соли 2011 таҳти №684 дар кишвари мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом» қабул гардидааст. Тибқи муқаррароти қонуни мазкур, сиёсати ҳар як бонк бояд ба принципҳои асосӣ ёбад, ки бонкҳо тавонанд танҳо бо он муштариёне ҳамкорӣ кунанд, ки қонунӣ будани сарчашмаҳои даромадашон тасдиқ шудааст.

Дар асоси таҷрибаи муқоисавии фаъолияти бахши бонкии мамлакатҳои гуногун ва омӯзиши таҷрибаи низоми бонкии ҚТ дар даврони Шуравӣ, инчунин мушкилиҳои ҷойдошта дар шароити кунунии бахши бонкӣ ду самти асосии рушди низоми бонкиро метавонем муайян намоем. Самти якум, ин зиёд намудани сармоягузори дар фаъолияти низоми бонкӣ ва самти дуюм бошад, ин тақмили дастгирии институтсионалии низоми бонкӣ ва таъсисдиҳии

⁹² Бюллетени омили бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85. Бюллетени омили бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.92. Бюллетени омили бонкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.65

ташкilotҳои қарзии нав, ки ба рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат мекунанд, мебошад. Мавриди зикр аст, ки чиҳати ташкили фаъолияти бахши бонкӣ зарур аст, ки таҳлили механизмҳои хориҷии ташкили танзими давлатии бахши бонкӣ гузаронида шавад, қорӣ намудани таҷрибаи пешрафта дар бахши бонкӣ, пурзӯр намудани нақши давлат дар танзими бахш ва бо роҳи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва ҷалби сармояҳо таъмин намудани рушди иқтисодиёти мамлакат ба роҳ монда шавад. Тавре, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, яке аз самтҳои муҳим дар тақвияти бахши бонкӣ ва таъсири бештари давлат ба ин бахш, пеш аз ҳама пешгирӣ ва аз байн бурдани бухронҳои бонкӣ-молиявӣ доништа мешавад. Дар кишварҳои мутаррақӣ ҳамасола 5-6%-и ММД-и мамлакат ба бахши бонкӣ сармоягузорӣ карда мешавад⁹³, ки ин омил дар коҳишдиҳии равандҳои бухронӣ ва мониторингӣ ҳамаҷониба заминаи мусбӣ фароҳам меорад.

Хулосаи боби сеюми диссертатсия

1. Аз байн бурдани норасогии қонунгузории амалкунанда ва таҳкими он дар шароити кунунӣ зарур арзёбӣ мегардад. Махсусан тақмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба суғуртаи пасандозҳо ногузир аст. Инчунин, қонунгузории амалкунанда масъалаи ҷавобгари ташкilotҳои қарзӣ ва сохторҳои дигар чиҳати пардохти уҳдадориҳояшон ҳангоми муфлисшавӣ номуайян боқӣ мондааст. Воқеан, меъёрҳои ҷавобгари ҷинойтӣ ва маъмурӣ барои роҳбарон ва саҳмдорони бонкҳо дар ҳолати анҷомдиҳии амалиёти хавфи баланддошта ва идоракунии нодуруст татбиқ намешавад. Меъёрҳои қонунгузорие, ки чунин масъалаҳоро муқаррар менамоянд, метавонанд ҳуқуқи манфиатҳои амонатгузoronро хеле мустаҳкам намуда, боварии аҳолиро ба ташкilotҳои қарзӣ зиёд кунанд, ки ин дар навбати худ ба азнавтақсимкунӣ ва равонасозии захираҳо бо мақсади рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Зеро имрӯз ҳиссаи зиёди пулҳои нақд дар иқтисодиёт зиёд шуда истодааст (M_0 - M_4 , 53%)

⁹³ М.В. Леонов эволюция регулирования банковской деятельности на рынке вкладов населения (на примере США). Вестник удмуртского университета. 2017 г., №5. с. 21-28., Комарова, К.А. Система банковского надзора и регулирования в Европейском Союзе – направления посткризисного развития - 2012 - №6 - С. 79-81.

2. Ба ғайр аз татбиқи тадбирҳои асосии дар боло зикргардида оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ аз нав дида баромадани ҳуди низоми ташкили идоракунии давлатӣ зарур мебошад, аз ҷумла бо роҳи ислоҳоти институтсионалӣ, ба монанди:

- ✓ тақсимои вазифаҳои мақомоти эмиссионӣ ва назоратӣ, ки дар шароити кунунӣ ба як мақом (Бонки миллии Тоҷикистон) вогузор шудааст;
- ✓ таҳия ва татбиқи стратегияи дарозмуддати ислоҳот дар бахши бонкӣ, ки ба устуворӣ ва самарабахшии бахши бонкӣ заминаи заруриро фароҳам меоварад. Муътадилгардонии низоми бонкии ҚТ ислоҳоти дарозмуддати он, инчунин талошҳои пайвастаи Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати нигоҳ доштани муътадили бахши пулию қарзӣ ва динамикаи мусбати вақтҳои охир ба вучуд омадаро тақозо мекунад.

ХУЛОСА

Пажухиши ҳамаҷонибаи идоракунии давлатии баҳши бонкӣ ва таъсири давлат дар рушду инкишофи баҳши бонкии кишвар, имкон фароҳам овард, ки чунин хулосабарорӣ намоем:

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

1. Ташкили низоми такмилёфта ва самаранок дар ҳар як кишвари алоҳида танҳо дар натиҷаи риояи принципҳои иқтисодӣ бозорӣ ва фаъолияти пурсамари институтҳои давлатӣ ба даст меояд. Иштироки фаъолони давлат дар раванди фаъолияти баҳши бонкӣ ва институтҳои дигари молиявӣ яке аз муҳиммиятҳои асосӣ дар шароити навин баҳогузори мегардад. Идоракунии давлатии баҳши бонкӣ механизмҳои самаранок ва таъсиргузор дар раванди фаъолияти низоми бонкӣ. Таъсири давлат дар самти идоракунии баҳши бонкӣ ва муносибатҳои пулию асъорӣ дар ҳамон ҳолат самаранок буда метавонад, ки агар заминаи устувор ва воқеӣ дошта бошад, яъне даҳлати давлат бояд асоснок ва нақшавӣ бошад. Давлат дар самаранокҳои фаъолияти баҳши бонкӣ ҳавасманд мебошад. Чунки фаъолияти пурсамари низоми бонкӣ метавонад, ки ҳадафҳои муҳими иқтисодиро, ки заминаи рушди иқтисодӣ миллиро таъмин сохта, маблағгузориҳо ба иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, сармоягузори ва таҳкими нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро замина гузорад. [2-М; 4-М].

2. Ҷиҳати таъмини фаъолияти самаранокӣ низоми бонкӣ зарурияти ба инобат гирифтани хусусиятҳои он пеш меояд. Зеро аз фаъолияти густурдаи низоми бонкӣ рушди босуботи дигар субъектҳои иқтисодӣ ва соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ милли вобастагии ногузир дорад. Идораи давлатии низоми бонкӣ дар он зоҳир мегардад, ки низоми бонкӣ субъектҳои муҳим дар иқтисодиёт арзёбӣ гардида, яке аз сохторҳои калидӣ дар ташкили муносибатҳои молиявӣ - иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Ташкили муносибатҳои самаранокӣ молиявӣ иқтисодӣ аз фаъолияти низоми бонкӣ дар кишвар вобаста аст. Дар робита ба ин, давлат ҳавасманд аст, ки фаъолияти низоми бонкӣ ба таври самаранок роҳандозӣ карда шавад. Махсусан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки низоми бонкӣ таъсири

амикоро дар пешбурд ва инкишофи хоҷагии халқи мамлакат гузоштааст. Танҳо дар соли 2023 бонкҳо ба иқтисоди кишвар зиёда аз 17 млрд сомонӣ қарз пешниҳод кардаанд, ки чунин сармоягузорӣ рушди устувори кишварро таъмин намуда, ташаккули соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллиро таҳким мебахшад. Илова ба ин, идоракунии давлатии низоми бонкӣ ан танҳо ҳамчун механизми мустақими танзимкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ гардидааст. Балки бо идоракунии давлатии низоми бонкӣ, таҳкимёбии заминаи институтсионалӣ ва тақвияти санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ дар ин самт самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ таъмин карда мешавад [4-М;6-М;8-М].

3. Таъмини рушди устувори низоми бонкӣ ва суботи доимии он дар доираи барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври фароҳамбариди баррасӣ қарор дода шудаанд. Аз ҷумла дар “Стратегияи рушди миллий барои то давраи солҳои 2030” нақши ташкилотҳои қарзӣ дар рушди иқтисодиёт баланд арзёбӣ гардидааст. Рушди низоми бонкӣ дар “Стратегияи рушди миллий барои то давраи солҳои 2030” ҳамчун омили тақвиятбахшандаи иқтисодиё баҳогузорӣ гардидааст, ки аз муҳимияти бахши бонкӣ гувоҳӣ медиҳад. Илова ба ин, ба андешаи мо қабули “Консепсияи давлатии рушди низоми бонкӣ” ба мақсад мувофиқ аст ва ин Консепсия метавонад, ки рушди низоми бонкиро дар марҳила сифатан нав қарор диҳад ва заминаи устуворро дар ҳамкориҳои давлат ва низоми бонкӣ ташкил намояд. Зеро фаъолияти густурда ва зудтағйирёбандаи низоми бонкӣ тақозо менамояд, ки масоили идоракунии он, менеҷменти бонкӣ ва идоракунии давлатии он дар сатҳи нав ва дар асоси унсурҳои институтсионалӣ ба роҳ монда шавад. Илова ба ин, дар ин асос зарур аст, ки ҳамкориҳои институтҳои низоми бонкӣ бо дигар институтҳои молиявӣ иҷтимоӣ ба таври густурда ба роҳ монда шавад [3-М; 5-М;9-М].

4. Пажӯҳиши идоракунии давлатии бахши бонкӣ бо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ метавонад, ки самаранокии онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким бахшад. Зеро таъмини фаъолияти густурдаи низоми бонкӣ бидуни омӯтани таҷрибаи хориҷӣ ғайриимкон арзёбӣ мегардад. Баррасии усулҳои муосири

идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва коркарди методҳои нави он бо назардошти хусусиятҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди таҳкимёбии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва таҳкимёбии нақши давлат дар идоракунии он ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз ҷумла ташкилдихии самтҳои зерини фаъолияти низоми бонкӣ бо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ба манфиати низоми бонкӣ хоҳад буд:

- ✓ сармоягузорӣ ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бо истифода аз маблағҳои давлатӣ (маблағҳои буҷетӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ғайра);
- ✓ тақвияти заминаи институтсионалии фаъолияти низоми бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ (тақмили заминаи қонунгузорӣ, тақмили инфрасохтори технологӣ, пешниҳоди имтиёзҳо зимни воридсодии техника ва технологияи инноватсионӣ);
- ✓ таҳкими сохтори институтсионалии низоми бонкӣ (ташкили фаъолияти субъектҳои нав, ҷалби институтҳои хориҷии молиявӣ дар низоми бонкӣ ва ғайра) [2-М; 3-М; 11-М].

5. Самти дигари мукамалгардонии идоракунии давлатии бахши бонкӣ, ин таҳия ва бақайдгирии самараноки қонунгузори намудҳои нави фаъолияти бонкӣ (лизинг, факторинг, форфейтинг, франчайзинг ва ғайра), ташаккули инфрасохтори рушдёфта ва самаранок дар минтақаҳои кишвар арзёбӣ мегардад. Рушди амалиёти лизингӣ, факторингӣ, форфейтингӣ аз самтҳои махсуб меёбанд, ки ҳамкориҳои давлатро бо низоми бонкӣ тақвият бахшида, ба пешрафти соҳибкориҳои хурду меёна асос мегузорад. Дар миёни онҳо самтҳои зерин ҷиҳати тақмили идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муосир зарурӣ ба ҳисоб мераванд:

- ✓ баландбардории сифати назорати меъёрӣ ва танзим;
- ✓ тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва роҳандозии шаффофии он аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ;
- ✓ баландбардории сатҳи дастрасии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ;

✓ ташаккули фарҳанги хизмати кормандони ташкилотҳои қарзӣ ва баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ [4-М; 5-М; 10-М].

6. Аз байн бурдани норасогиҳои қонунгузории амалкунанда ва таҳкими он дар шароити кунунӣ зарур арзёбӣ мегардад. Махсусан, тақмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба суғуртаи пасандозҳо ноғузир аст. Инчунин, қонунгузории амалкунанда масъалаи ҷавобгари ташкилотҳои қарзӣ ва сохторҳои дигар ҷиҳати пардохти уҳдадориҳои хангоми муфлисшавӣ номуайян боқӣ мондааст. Нисбат ба роҳбарон ва саҳмгузори ташкилотҳои қарзӣ айни замон дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷораандешии мушаххас зимни роҳ додан ба саҳлангорӣ вучуд надорад, ин омил сабаб гардидааст, ки амалиёти дорои хавфи баландичро гарданд, ки ин сабаб мегардад вазъи пардохтпазирӣ ва бозоргирии бонкҳо ба хатар дучор шавад. Дар ин самт қонунгузорӣ бояд манфиатҳои пасандозгуздоронро таҳким бахшад, то эътимоднокии низоми бонкӣ таъмин карда шавад. Дар ин асос боварии аҳоли ба низоми бонкӣ болло рафта, ҷалби пасандозҳо ва дигар ҳамкориҳои низоми бонкӣ бо аҳоли густариш меёбад. Зеро имрӯз ҳиссаи зиёди пулҳои нақд дар иқтисодиёт зиёд шуда истодааст (M_0-M_4 , 53%).

7. Ба ғайр аз татбиқи тадбирҳои асосии дар боло зикргардида оид ба идоракунии давлатии бахши бонкӣ аз нав дида баромадани ҳуди низоми идоракунии давлатии низоми бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ зарур мебошад. Ислоҳи самтҳои зерин метавонад, ки фаъолияти низоми бонкиро тақвият бахшида, идоракунии давлатиро таҳким бахшад:

✓ тақвияти фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон оид ба идоракунии сохтори институтсионалии низоми бонкӣ;

✓ коркарди барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ, ки метавонад рушди босубот ва дарозмуҳлати низоми бонкиро таъмин намояд. Илова ба ин, ташкили низоми муосир оид ба идоракунии низоми бонкӣ ва роҳандозии сиёсати пулию қарзии мӯътадил.

Чихати фаъолияти густурда ва муътадили бахши бонкӣ Бонки миллии Тоҷикистонро зарур аст, ки дурнамои рушди онро муайян намуда, самтҳои ислохотталаби онро такмил диҳад. Танҳо дар ин замина имкони тақвияти бахши бонкии кишвар ва самаранокии кори онро метавон таъмин намуд [4-М; 5-М; 11-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Баландбардории самаранокии идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва коркарди асосҳои назариявии он имконият медиҳад, ки сатҳи ҳамгироии давлат бо бахши бонкӣ таҳким баҳшида шавад ва заминаи мусоиди тараққиёти минбаъдаи он таъмин карда шавад. Бо таҳкимёбии заминаи илмӣ имконияти рушддиҳии идоракунии давлатии бахши бонкӣ бештар гардида, таъсири мусбии он ба иқтисодиёти миллий афзоиш дода мешавад. Чихати таъсири бештари давлат ба идоракуни раванди фаъолияти бахши бонкӣ ва рушди нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ коркади низоми муассири баландбардории самаранокии механизми он зарур меояд;

2. Баҳодиҳии саривактӣ ва таҳқиқи дараҷаи таъсири усулҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ метавонад заминаи мусоиди болоравии нақши давлатро дар иқтисодиёт фароҳам оварда, мавқеи низоми бонкиро дар пешравии соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллий таъмин созад. Истифодаи усулҳои идоракунии давлатии бахши бонкӣ бояд дар сатҳи самаранок татбиқ карда шавад ва таъсири онҳо ҳамчун омили пешбарандаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баҳогузорӣ карда шавад. Дар чунин ҳолат метавонем, ки ба дараҷаи баланди таъсири давлат ба низоми бонкӣ ноил гардем ва иқтисодиёти кишвар рушд ёбад;

3. Зарур аст, ки таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ вобаста ба ташаккул ва рушди идоракунии давлатии бахши бонкӣ баҳогузорӣ гардад ва ҷанбаҳои қобили қабули он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия карда шавад. Махсусан дар амал татбиқ намудани таҷрибаи кишварҳои ИМА, Ҷумҳурии Халқии Чин, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Гурҷистон вобаста ба роҳи равиши идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва усулҳои татбиқкунандаи сиёсати идоракунии давлатии бахши

бонкӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон созгор буда, истифодаи самараноки онҳо метавонад раванди самараноки фаъолияти бахши бонкии кишварро таъмин намуда, аҳамияти давлатро дар татбиқи ҳамаҷонибаи сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоӣ тақвият бахшад;

4.Дар асоси таҳкими нақши давлат дар идоракунии бахши бонкӣ бояд рушди нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ таъмин карда шавад. Бо истифодаи меҳинзими сиёсати пулию қарзӣ, татбиқи самараноки меъёрҳои пруденсиалӣ ва таҳкими назорати дохиливу берунии бахши бонкӣ, зарур аст, ки дороиҳо, сармояи худӣ, пардохтпазирӣ ва даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ тақвият ёбанд. Яъне усулҳои истифодашаванда дар чараёни идораи давлатии бахши бонкӣ ҳамчун заминаи асосии тараққиёбии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва дар умум бахши бонкӣ баромад намоянд. Ташкили низоми махсуси идоракунандаи бонкҳои низомсоз барои бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ доништа мешавад. Зеро фаъолияти бонкҳои низомсоз густурда буда, муфлисшавии онҳо метавонад сабабгори коҳишёбии фаъолияти молиявии субъектони иқтисодӣ гардад;

5.Ба воситаи ташкили фаъолияти густурда ва самараноки бонкҳои давлатӣ мавқеи давлат дар идораи бахши бонкӣ тақвият бахшида шуда, татбиқи иҷроиши механизми он чиҳати идоракунии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ сода роҳандозӣ карда мешавад. Махсусан, татбиқи низоми алоҳида оид ба фаъолияти бонкҳои давлатӣ дар бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ буда, метавонад рақобатпазирии бонкҳои давлатиро таҳким бахшад. Зеро бонҳои давлатӣ амаликунандаи сиёсати иқтисодии давлат вобаста ба самти бонкдорӣ буда, бештар татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро ба роҳ мемонанд. Аз ҷумла, татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва дастраснамоии қарзҳои имтиёзнок аз фаъолияти густурдаи бонкҳои давлатӣ вобастагӣ дорад;

6.Мавқеи давлат дар пешбурди бахши бонкии кишвар калидӣ арзёбӣ гардида, қабули барномаҳо ва тадбирандешӣҳо вобаста ба таҳкими идоракунии давлатӣ

бояд ба самти афзалиятнок қарор дода шавад. Дар асоси таҳияи барномаҳои муфид дар бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки низоми ягонаи идоракунии давлатии бахши бонкӣ ва усулҳои мушаххас вобаста ба сиёсати молиявӣ, сиёсати фискалӣ, сиёсати пулию қарзӣ, сиёсати андозии давлат ва таъсири он ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ коркард гардад. Стратегияи аз ҷониби муаллиф пешниҳод гардида, ҳамчун замина барои рушди таъсири давлат ба фаъолияти бахши бонкӣ мавриди истифода қарор дода шавад ва дар асоси он барномаҳои давлатӣ дар ин самт таҳия гардад, ба мақсад мувофиқ мебошад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

[1]. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, аз 11 декабри соли 1999, №885.

[2]. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо назардошти тағйиру иловаҳо аз 13.11.2023 №2000

[3]. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, №524

[4]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти саҳҳомӣ», ш. Душанбе, 5 марти соли 2007, №237.

[5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ» аз 28 июни соли 2011, № 719.

[6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722.

[7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом» аз 25 марти соли 2011, №684.

[8]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ» аз 2 августи соли 2011, №758.

[9]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, №964.

[10]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» аз 16 апрели соли 2012, № 816.

[11]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохтӣ» аз 24 феввали соли 2017, №1397.

[12]. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. Душанбе – 2016. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2016, №678 тасдиқ шудааст.

[13]. Барномаи рушди миёнамуддати Ассостсиатсияи бонкҳои Тоҷикистон барои давраи то соли 2020. 12.06.2017.

[14]. Дастурамали №255-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ», аз 03.05.2016, №58

[15]. Дастурамали №176-и БМТ «Дар бораи тартиби танзимноии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» 12.11.2019, С.2-3.

[16]. Дастурамали № 247 «Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфҳо ва назорати дохилӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ» аз 19.11.2021, №168

[17]. Дастурамали №246 «Оид ба талаботи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ ҳангоми ташкили фаъолияти Бюрои таърихи қарз» аз 19. 11.2021, №167

[18]. Дастурамали №239 «Дар бораи талаботи сармоягузории ташкилотҳои қарзӣ ба сармояи дигар шахсони ҳуқуқӣ» аз 20.10.2021, №159

[19]. Дастурамали №197 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзии хурд» аз 28.05.2015, №104

[20]. Дастурамали №198 «дар бораи тартиби танзими фаъолияти фондҳои қарзии хурд» аз 21.08.2017, №106

[21]. Дастурамали № 201 “Дар бораи хизматрасонии фосолавии бонкӣ” аз 26.09.2013, №235

[22]. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо” аз 26.12.2019, № 171

[23]. Дастурамали №240 “Дар бораи ташкили низоми идоракунии хавфи амалиётӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ” аз 24.10.2019, №128

[24]. Консепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, №755 тасдиқ шудааст.

[25]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.04.2012. – Душанбе // <http://prezident.tj/node/1084>.

[26]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2016. – Душанбе // <http://www.president.tj/node/13739>. 179 .

[27]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 22.12.2017

[28]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019. – Душанбе // <http://www.president.tj/node/21975>

[29]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба МОҶТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 26.01.2021.

[30]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст.

[31]. Стратегияи рушди Хазионаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ барои солҳои 2017 – 2022. – Душанбе, 2017.

[32]. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Қарори Раёсати БМТ аз 31.12.2020, №175

[33]. Тибқи муқаррароти БМТ ҳар як маркази хизматрасонии бонкӣ бояд дорои 3 воҳиди корӣ ва бинои дорои ҳудуди на камтар аз 25 м² бошад.

[34]. Федеральный Закон «О Центральном Банке Российской Федерации (Банке России)» № 86-ФЗ от 10.07.2002.

2. Захираҳои электронӣ:

[35]. Бонки миллии Тоҷикистон. Шарҳи монетарӣ. Январ-Декабри 2019. /www.nbt.tj/

[36]. Бонки миллии Тоҷикистон. Шарҳи макроиктисодии ҚТ - IV / 2015.
/www.nbt.tj/ 189

[37]. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019.
/www.nbt.tj/

[38]. История мировых экономических кризисов / РИА НОВОСТИ –
17.09.2008 с. <https://ria.ru/20080917/151357556.html> (санаи мурочиат
21.10.2021с.)

[39]. Жуков Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации, и их
операции / Е. Ф. Жуков. – М.: Банки и биржи ЮНИТИ. 2009. – 528с. мировых
экономических кризисов / РИА НОВОСТИ – 17.09.2008 с.
<https://ria.ru/20080917/151357556.html> (санаи мурочиат 21.10.2021с.)

[40]. Королёва А.М. Экономист Милтон Фридман: биография, идеи,
жизненный путь и высказывания // Материалы XI Международной студенческой
научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <a
href=<https://scienceforum.ru/2019/article/2018015745> [https:// scienceforum.ru/2019/
article/2018015745](https://scienceforum.ru/2019/article/2018015745) (дата обращения: 13.04.2023).

[41]. Коммерческие банки Китая ускоряют цифровую трансформацию –
доклад / Агентство Синьхуа // URL: [http://russian.news.cn/2019-
10/20/c_138487750.htm](http://russian.news.cn/2019-10/20/c_138487750.htm)

[42]. М. Фридман Капитализм и свобода // ISBN: 978-5-04-172272-2 Год
издания: 2022 Издательство: Бомбора Язык: Русский Подробнее на livelib.ru:
<https://www.livelib.ru/author/173952/top-milton-fridman>

[43]. Пойгоҳи интернетии www.ssb.tj. (санаи воридшавӣ 22.04.2020).

[44]. Рикардо, Д. Сочинения / Д. Рикардо; пер. М. Н. Смит. – Москва: Гос.
изд-во полит. лит., 1955. – Том 2. Статьи и речи о денежном обращении и банках.
– 391 с. – Режим доступа: по подписке. – URL: biblioclub.ru (дата обращения:
11.03.2022). – Текст: электронный.

[45]. Шарҳи низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017,
2018 ва дар симоҳаи ҷоруми соли 2019. /www.nbt.tj/

[46]. Шарҳи устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар семоҳаи чоруми соли 2019. /www.nbt.tj/

[47]. Центральный банк Российской Федерации / www.cbr.ru/

[48]. DECD, Economic surveys 2019. New Zealand Pans, 1994. Reserve Bank of New Zealand Act Hs. 157. Wellington. 2020. (санаи мурочиат 09.10.2021).

[49]. http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=1392. (санаи мурочиат 06.03.2021).

[50]. <http://doingbusiness.kz/news/43-bankovskoe-zakonodatelstvo>. (санаи мурочиат 05.03.2023).

[51]. <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (Санаи мурочиат 17.02.2023).

[52]. World Bank Group (Всемирный банк) [Захираи электронӣ]. www.worldbank.org

[53]. www.marketingcenter.kz (санаи мурочиат 22.03.2019)

[54]. www.georgiawealth.info/banks-in-georgia-account-opening-and-attractive-banking (санаи мурочиат 20.05.2020)

[55]. www.internationalwealth.info/foreign-bank-accounts/new-rules-of-issuing-credit-to-physical-persons-in-georgia (санаи мурочиат 05.03.2020)

[56]. www.cbr.ru (санаи мурочиат 10.06.2021)

[57]. www.nationalbank.kz. (санаи мурочиат 10.06.2021).

[58]. http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=1392. (санаи мурочиат 06.03.2021).

[59]. <https://www.amonatbonk.tj/tj/about/amb/history/>. (санаи мурочиат 05.06.2023).

[60]. <http://www.cbr.ru/> (санаи воридшавӣ 02.08.2023).

[61]. <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/931>. (санаи воридшавӣ 02.08.2023).

3. Монографияҳо, китобҳо ва воситаҳои таълимӣ:

[62]. Банковские системы в реформирующихся экономиках. Россия в контексте зарубежного опыта /—СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2020. – С. 421.

[63]. Банковские системы в реформирующихся экономиках. Россия в контексте зарубежного опыта /—СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин»,2020. –С.382.

[64]. Банковское дело: Учебник / Под ред. Е.Ф. Жукова, Н.Д. Эриашвили. – М.: Юнити, 2016. – 687 с.

[65]. Бердиев Р.Б. Фаъолияти бонкӣ. Душанбе, “Эр - граф” 2016 - 450 с

[66]. Блауг М. Адам Смит // Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect. – М.: Дело, 1994. – С. 32–61. – XVII. – 627 с.

[67]. Блауг М. Кейнс, Джон Мейнард // 100 великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Экономикус, 2008. – С. 121-124. – 352 с.

[68]. Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ. №4(91)-2023, с. 24-28.

[69]. Бонкдорӣ, Тараққиёт, Ҷаҳонишавӣ / Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон. Апрель-Июн 2022. – С 27.

[70]. Брегель Э.Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран. – М.: Гофиниздат, 1950 – С. 106-107.

[71]. Бюллетени омери бонкӣ: маҷмӯаи оморӣ – Бонки миллии Тоҷикистон. – Феврари соли 2007 (139). – 69 с.

[72]. Бюллетени омери бонкӣ: маҷмуаи оморӣ – Бонки миллии Тоҷикистон. – Декабри 2015 (245). – 164 с.

[73]. Бюллетени омери бонкӣ: маҷмӯаи оморӣ – Бонки миллии Тоҷикистон. – Декабри 2018. - № 12 (281). – 85 с.

[74]. Бюллетени омери бонкӣ: маҷмуаи оморӣ – Бонки миллии Тоҷикистон. – Декабри 2019 (283). – 92 с.

[75]. Бюллетени омери бонкӣ: маҷмӯаи оморӣ – Бонки миллии Тоҷикистон. – соли 2020 (305). – 65 с.

[76]. Бюллетени омери бонкӣ. 2022, № 12 (283). –С.48.

[77]. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ, январ – декабр - Душанбе, 2020. – 155 с.

[78]. Волков А.А. Управления рисками в коммерческом банке: практ. руководство. – М.: -2012, Изд. “Омега-Л”. – С.156.

[79]. Государственное регулирование рыночной экономики. Издание второе, дополненное и переработанное. Под общей редакцией д.э.н., профессора В.И. Кушлина. Москва, Издательство РАГС. 2005. – С. 349.

[80]. Гейвандов А.Я. Банковская деятельность в России: проблемы государственного регулирования // Монография, СПб, 1997. – С. 188-215.

[81]. Давлатов И.Х. Становление и развитие банковской системы Таджикистана / И.Х. Давлатов. – Душанбе: Ирфон. 2005. – 225с.

[82]. Жарковская Е.П. Банковское дело – Учебник для студентов ВУЗов – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Омега-Л, 2007. – С. 285.

[83]. Жуков Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации, и их операции / Е. Ф. Жуков. – М.: Банки и биржи ЮНИТИ. 2009. – 528с.

[84]. Зиядуллаев Н. С., Зоидов К. Х., Зиядуллаев У. С., Рахматова З. И., Симонова Ю. С., Зоидов З. К. Экономическая безопасность национальной банковской системы в условиях глобализации: Монография / Под ред. чл.-корр. РАН В.А. Цветкова. – М.: ИПР РАН, 2017. – 700 с.

[85]. Костерина Т.М. Банковское дело: учеб. для бакалавров / Т.М. Костерина; Моск. гос. ун-т экономики, статистики и информатики. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2013. – 332 с.

[86]. Канов, Александр Александрович Роль государственной собственности в системе регулирования национального хозяйства современной Мексики: диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.14 Симферополь, 2005.

[87]. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. – М.: Эксмо, 2007. – 472 с.

[88]. К. Маркс Капитал (Критика политической экономии). Издательство политической литературы. – Москва, 1988. – С. 360-420.

- [89]. Лаврушин О.И. Устойчивость банковской системы и развитие банковской политики: монография. КноРус, 2016. – 280с.
- [90]. Лаврушин О.И. Банковское дело / О.И. Лаврушин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика. 2010. – 672с.
- [91]. Лыкова, Л.Н. Налоговые системы зарубежных стран: учебник / Л. Н. Лыкова, И. С. Букина. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 309 с.
- [92]. Маркс К. Капитал. Т. 1. – М., 1960. – 907 с. – (Соч. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т. 23); Маркс К. Капитал. Т. 2. – М., 1961. – 648 с. – (Соч. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т. 24).
- [93]. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – С.190-191.
- [94]. Менеджмент в банке / под ред. О.В. Васюренко. – К.: Академия. 2001. С.301.
- [95]. Малюта Наталия Евгеньевна. Модернизация банковской системы Турции (80-90-е годы XX в. - начало XXI в.): Дис. канд. экон. наук: 08.00.14: Москва, 2004 274 с. РГБ ОД, 61:04-8/4665. (30-36с).
- [96]. Маршалл А. Принципы экономической науки. Пер. с англ. – М., Издательская группа «Прогресс», 1993. – 594 с.
- [97]. Назаров Т.Н. Финансово-кредитные методы повышения эффективности капиталовложений / Т.Н. Назаров. –Душанбе: Ирфон, 1992. –345 с
- [98]. Омори солонаи Чумхурии Тоҷикистон: маҷмӯаи омори – Душанбе, 2014. – 467 с.
- [99]. Омори солонаи Чумхурии Тоҷикистон: маҷмӯаи омори – Душанбе, 2020. – 495 с.
- [100]. Пол Э. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус // Макроэкономика – М.: Диалектика 2019 г. – 586 с.

[101]. Рахимов З.А. Совершенствование управления банковской системы Таджикистана в условиях рынка: учебное пособие / З.А. Рахимов, Х.М. Ятимов. – Душанбе.: Ирфон. 2005. – 244с.

[102]. Рахимов З.А. Совершенствование управления банковской системы Таджикистана в условиях рынка: учебное пособие / З.А. Рахимов, Х.М. Ятимов. – Душанбе.: Ирфон. 2005. – 244с.

[103]. Ротбард М. Государство и деньги. Челябинск, 2004. – С. 13.

[104]. Рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлил ва тавсияҳо. Ҳисоботи гурӯҳи корӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар баҳши суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2014. Саҳ. 3, 65.

[105]. Самуэльсон П. Экономика. Т 2: Пер. с англ. – М: Алгон; ВНИИСИ, 1992 – 416с.

[[106]. Самуэльсон П. Э. [Основания экономического анализа](#) /Пер. с англ. под ред. П.А. Ватника. – СПб.: Экономическая школа, 2002. – 604 с. – [ISBN 5-900428-75-3](#)

[107]. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В 2 т. – М.: Наука, 1993. – 570 с.

[108]. Синки Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках –М.: КНОРУС, 1994. – 820 с.

[109]. Статистический бюллетень Банка России - № 1 (320), 2020. –С. 77.

[110]. Таҳлили вазъ, масъалаҳо ва дурнамои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – С. 30.

[111]. Тибқи муқаррароти БМТ ҳар як маркази хизматрасонии бонкӣ бояд дорои 3 воҳиди корӣ ва бинои на камтар аз 25 м² бошад

[112]. Теория регуляции: Крит. анализ / Р. Буайе; Пер. с фр. Н. Б. Кузнецовой. – М.: Науч.-изд. центр "Наука для о-ва": Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1997. - 212 с.: ил.; 20 см. - (Современная экономическая мысль).

[113]. Фридман М. Основы монетаризма / Под науч. ред. Д.А. Козлова. – М.: ТЕИС, 2002. – 175 с.

[114]. Халимов Л.М. Совершенствование механизма банковского ценообразования: Дис. канд. экон. наук: 08.00.10. – Душанбе-2020. – 191 с.

[115]. Хушвахтзода Қ.Х., Қурбонов А.К. бухгалтерский учет в микрофинансовых организация. – Душанбе, 2019. – С. 173.

[116]. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе, 2015. – С. 31.

[117]. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯаи оморӣ. Душанбе, 2020. – С. 33.

[118]. Ҷӯраев Б.М., Шарипов Б. М. Вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография). – Душанбе: Ирфон, 2015. – 158 с.

[119]. Ҷӯраев Б. М. Фаъолияти бонкӣ (китоби дарсӣ). Душанбе: 2014 – 428 с.

[120]. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1983- 178 с.

4. Мақолаҳо ва маърузаҳо

[121]. Адилов Р. М. Теоретико-методологические аспекты государственного регулирования банковской деятельности/ Вестник «ГООУ ВПО Ростовский государственный экономический университет (РИНХ)». №4(148). 2011. – С.45-52.

[122]. Бердиев, Р.Б. Денежно - кредитная политика национального банка Таджикистана / Р.Б. Бердиев, Т. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/8 (215). – С. 10-14.

[123]. Ситник А.А. Банковская система США. Актуальные проблемы российского права. 2016;(10):216-227. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2016.71.10.216-227>

[124]. Бегматов А.А. Муаммоҳои муосири молиявӣ. – Душанбе, 2020. – С. 15.

[125]. Веремеев В.В. Сбережения населения и его мотивация / Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ», 2010, Выпуск №1 (январь - март). – С. 3.

[126]. Гончаренко Л.И. Налогообложение коммерческих банков: теория и методология. – М.: Проспект, 2008

[127]. Давлатов И.Х. Центральный банк и финансовое регулирование и надзор // Деньги и кредит. 2015. – №5, С. 69-73.

[128]. Долдина А.Н. Банковский сектор Казахстана: проблемы и перспективы. central asian economic review. 2018;(5-6):108-115.

[129]. Жданович, В.В. Стратегии и модели банковской деятельности в условиях развития цифровых технологий / В.В. Жданович // Экономика и предпринимательство. – 2020. – № 2 (115). – С. 838–841. – ISSN 1999-2300.

[130]. Зобнин Ю.А. Проблемы государственного регулирования банковской системы Российской Федерации // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика. – 2015. – № 2. – С. 6-10.

[131]. Комарова, К.А. Эволюция системы банковского регулирования в странах Европы - влияние финансового кризиса / К.А. Комарова // Экономические науки. – 2012. – №3. – С. 209-212.

[132]. Комарова, К.А. Система банковского надзора и регулирования в Европейском Союзе – направления посткризисного развития /К.А. Комарова// Альманах современной науки и образования. – 2012 – №6. – С. 79-81.

[133]. Козлов, С.В. Некоторые аспекты правового регулирования дистанционного банковского обслуживания / С.В. Козлов // Банковское право, 2014. – № 3. – С. 57–65. – ISSN отсутствует. Ситник, А.А. Финансовые технологии: понятие и виды / А.А. Ситник // Актуальные проблемы российского права. – 2019. – № 6 (103). – С. 27–31. – ISSN 1994-1471.

[134]. Карпов К.А. Правовое регулирование банковской системы Японии/ Актуальные проблемы российского права, 2017, №1(74). – С.208-2012.

[135]. Лебедева М. Е. Участие государства в формировании банковской системы страны/ Проблемы современной экономики, N 4 (28), 2008.

[136]. Лапонов А.В. Великая депрессия и ее преодоление/Мировая экономика №2, 2023, – С.34-39.

[137]. Мовсесян А.Т. Банки и государственное управление экономикой// Бизнес и банки. -1998. №37. – С.5.

[138]. Мамедов З. Особенност современного состояния турецкой банковской системы // Денги и кредит. 2005. №12. (180). – С. 78-83.

[139]. Масленников В.В. Зарубежные банковские системы. – М.: ТД Элит-2000, 2003. – С.185.

[140]. Маршалл А. Принципы экономической науки. Пер. с англ. — М., Издательская группа «Прогресс», 1993. – 23 л.

[141]. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право. – М.: Изд-во БЕК, 1994. – С.190-191.

[142]. М.В. Леонов эволюция регулирования банковской деятельности на рынке вкладов населения (на примере США). вестник удмуртского университета, серия экономика и право. 2017 г., №5. – С. 21-28.

[143]. Нестеров А. Г. Банковская система Италии в начале XXI века / А. Г. Нестеров // Научный диалог. – 2013. – № 1(13): История. Социология. Экономика. – С. 206–225.

[144]. Умаров, Х.У. Методологические вопросы измерения финансовой и денежно-кредитной безопасности / Х.У. Умаров, Ш.А. Джалолов // ФЭС: Финансы. Экономика. 2017. – №12. – С.5-11.

[145]. Хикматов У.С. Роль государства в обеспечении эффективного развития микрофинансирования // Вестник РТСУ. 2011. № 4 (34). – Душанбе. – 0,5 п.л.

[146]. Ш. Раҳимзода Национальный банк Таджикистана и его задачи в 1997 г. – Вестник Национального банка Таджикистана. – Душанбе: 1997, № 4 — 0,2 п.л.

[147]. Ш. Раҳимзода Сиёсати молиявӣ ва муаммоҳои имрӯзаи пешбурди он – Маҷаллаи «Бонкдорӣ, тараққиёт, ҷаҳонишавӣ», № 4(75), Душанбе: 2016 – 0,25 п.л.

[148]. Ш. Раҳимзода Реформирование финансовой системы – необходимое условие развития экономики – Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук – 2016. № 2/9(218) – (стр.94-99). ISSN 2413-5151.

[149]. Ротбард М. Государство и деньги. Челябинск, 2004. С. 13.

[150]. Шихахмедов Р.Г. Современные подходы к типологизации банковских систем и видов банков/ Банковская система, №20(188), 2005г. –С.71-77.

[151]. Раҳимов Р.К. Пропорции между реальным и денежным секторами экономики в Республике Таджикистан/Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. – Душанбе, 2015. - №3(50). – 58-67 стр.

5. Диссертатсияҳо ва авторефератҳо:

[152]. Бердиев Р.Б. Институциональные факторы инвестиционного развития в постсоветских странах (на материалах Республики Таджикистан): Автореф... дис. док. экон. наук. – Бишкек: КРСУ, 2012.

[153]. Банковская система в ходе экономической реформы в КНР (конец XX – начало XXI в.). дисс..на соискание ученой степени к.э.н., Цзя Сун. – 192 с.

[154]. Гаюров Г.Ҳ. Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республке Таджикистан: Дис. канд. экон. наук: 08.00.10. – Душанбе, 2019. – 172 с.

[155]. Мирзоев С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон: Дис. барои дарёфти дараҷа доктори фалсафа (PHD): 6D050900. – Душанбе, 2019. – 174 с.

[156]. Рахимов, З.А. Развитие банковской системы Таджикистана в условиях переходной экономики / З.А. Рахимов.: дис. ... док. экон. наук: 08.00.10

(Российской экономической академии им. Г. В. Плеханова) Москва. 2003. – 326 с.

[157]. Сафаров Э.Р. Банковский и реальный сектор экономики Таджикистана: дисс. канд. эк. наук., специальности 08.00.10. – М., 2010.

[158]. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. В 2 т. – М.: Наука, 1993. – 570 с.

[159]. Хайрзода Ш. Рушди низоми бонкии ҷумҳурии тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология, амалия)/08.00.10– Молия, гардиши пул ва қарз Дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – 430 с.

[160]. Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере Республики Таджикистан) / Дис. на соискание ученой степени доктора наук по специальности 08.00.01-Экономическая теория (Макроэкономика)

Феҳристи интишороти довталаб оид ба мавзуи диссертатсия

Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои эътирофшудаи ҚОА ҷоп шудаанд:

[1-М]. Одинаев С.П., Истифоданамоии самараноки менеҷмент дар сохтори бонкии муосир [Матн] / Одинаев С.П., Ғаёров Ғ.Ҳ. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). 2017. №2/3. – С. 253-256.

[2-М]. Одинаев С.П., Роль инвестиций в повышении темпов экономического роста и благосостояния населения. [Текст] /Одинаев С.П., Бердиев Р.Б. // Вестник ТНУ (ISSN 2413-5151). 2017. №2/7. – С. 8-10.

[3-М]. Одинаев С.П. Бонкҳои тичоратӣ: нақш, мақом ва аҳамияти онҳо дар муносибатҳои иқтисодии муосир. [Матн] / Одинаев С.П. // Ахбори АИ ҚТ (ISSN 2076-2569) – Душанбе, 2019, №4 (257). – С.143-148.

[4-М]. Одинаев С.П. Таҳқиқи фаъолияти бонкҳо ва самтҳои асосии рушди онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П., Қурбонов А.К. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). – Душанбе, 2020, №9. – С.91-98.

[5-М]. Одинаев С.П. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ – амалии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти мамлакат / Одинаев С.П. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). – 2020. № 10. – С. 30-34

[6-М]. Одинаев С.П. Бонки миллии тоҷикистон ва нақши он дар танзими фаъолияти бонкҳои тичоратӣ [Матн] / Одинаев С.П. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). – Душанбе, 2021, №2. – С. 179-186.

[7-М]. Одинаев С.П. Таҳлили таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба танзими давлатии бахши бонкӣ [Матн] / Одинаев С.П., Қурбонов А.К. // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151). – Душанбе, 2022, №7. – С. 71-78.

[8-М]. Одинаев С.П. Шакл, усулҳо ва ташкили ҳамкорӣ байни давлат ва бахши бонкӣ [Матн] / Одинаев С.П. //Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151), №8. – Душанбе, 2023. – С. 127-133.

[9-М]. Одинаев С.П. Таҳлили рушди нишондиҳандаҳои молиявӣ-сохтории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П. // Паёми

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (ISSN-2308-054X) №4/2(50) – Душанбе, 2023. – С. 298-309.

[10-М]. Одинаев С.П. Нақши давлат дар идоракунии низоми бонкӣ: таҷрибаи хориҷӣ [Матн] / С.П. Одинаев // Паёми ДМТ (ISSN 2413-5151), №11 – Душанбе, 2023. – С. 11-16.

Дар дигар маҷаллаҳо:

[11-М]. Одинаев С.П. Танзими фаъолияти бонкҳои тичоратии ҚТ. [Матн] /Одинаев С.П.// Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони кафедраи фаъолияти бонкӣ бахшида ба «20-солагии Рӯзи ваҳдати миллӣ» ва «Соли ҷавонон», Душанбе, 2017. – С.128-134.

[12-М]. Одинаев С.П. Нақши қортҳои пардохтӣ дар муқаммалгардонии ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Одинаев С.П. //Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди сайёҳӣ ҳамчун омили пешрафти иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи муосир ва дурнамои он», Душанбе, 2017. – С.216-220.

[13-М]. Одинаев С.П., Роль банков в системе экономических отношений [Матн] /Одинаев С.П. // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Механизмҳои истифодаи фишангҳои иқтисодию молиявии таъмини амнияти иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ», Душанбе, 2018. – С. 178-180с.

[14-М]. Одинаев С.П. К вопросу развития банковской системы Республики Таджикистан в современных условиях [Текст] /Одинаев С.П. // Материалы международной научно-практической конференции по теме индустриально-инновационное развитие экономики республики таджикистан: состояние, проблемы и перспективы (26 декабря 2020 г.). –Душанбе: ДФ НИТУ «МИСиС», 2020. – С. 275-281

[15-М]. Одинаев С.П. Таҳқиқи захираҳои бонкӣ ва масоили истифодабарии онҳо дар шароити муосир [Матн] /Одинаев С.П., Ғаюров Ғ.Ҳ., Сайфулов К.Ф. //Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ дар мавзӯи

«Иқтисоди рақамӣ ва зарурияти ҷорӣ намудани низоми нави ҳисоботҳои миллӣ» (17-уми феввали соли 2021). –Душанбе: ДМТ, 2021. –С. 188-193

[16-М]. Одинаев С.П., Раванди ташаккулёбии технологияи бонкӣ ва таъсири он ба тақмили хизматрасониҳои бонкӣ [Матн] / Одинаев С.П., Нуралиева Д.К. // Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллӣ» (5-уми октябри соли 2021). –Душанбе: ДМТ, 2021. – С. 113-117

[17-М]. Одинаев С.П. Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва нақши онҳо дар муносибатҳои хоҷагидорӣ муосир [Матн] / Одинаев С.П.// Конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи коронавирӯс (сovid-19)» (11-уми декабри соли 2021). –Кӯлоб: ДДК, 2021. – С. 69-74.

[18-М]. Одинаев С.П. Ташаккули маблағгузориҳои бонкӣ ба иқтисодиёт [Матн] /Одинаев С.П. //Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои низоми андозбандӣ дар шароити муосир» (25-уми ноябри соли 2022). – Душанбе: ДМТ, 2022. – С. 86-92.

[19-М]. Одинаев С.П.Таъсири давлат ба раванди идоракунии бахши бонкӣ дар Федератсияи Руссия ва имкониятҳои истифодаи он дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] /Одинаев С.П. // Тоҷикистон: иқтисод ва идора №1 (маҷалаи илмӣ). – Душанбе, 2023. – С. 103-109.

[20-М]. Одинаев С.П. Ҷараёни идоракунии давлатии бахши бонкӣ дар шароити муосир [Текст] /Одинаев С.П. // “Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ”-и Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (ISSN 3006-1512). – Душанбе, 2023, №1 (1). – С.113-121.

[21-М]. Одинаев С.П. Становления и развития лизинговых операций в банковской системы Таджикистана [Текст] /Одинаев С.П. //Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунории иқтисоди миллӣ: вазъи муосир, мушкилот ва дурнамои он» (2-юми майи соли 2023). – Душанбе: ДМТ, 2023. – С. 147-151.

[22-М]. Одинаев С.П. Рушди технологияи муосири молиявӣ-бонкӣ [Матн] /Одинаев С.П. //Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Такмили низоми молиявию қарзӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ» (19,20-уми декабри соли 2023). – Кӯлоб: ДДК, 2023. – С. 184-191.

[23-М]. Одинаев С.П. Такмилдиҳии нақши давлат дар идоракунии бахши бонкии кишвар [Матн] /Одинаев С.П.// Маводи семинари байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба «Рузи мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар мавзӯи «Такмили низоми молиявию қарзӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ». – Душанбе, 2024. – С. 280-287.

[24-М]. Одинаев С.П. Совершенствование государственного регулирования банковской системы /Одинаев С.П. // Маводи семинари илмӣи ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «масоили назариявию амалии пардохтҳои гумрукӣ дар раванди ғанигардонии даромадҳои буҷети давлатии ҷумҳурии тоҷикистон» бахшида ба 75-солагии дотсент Ҳикматов Сафаралӣ Ҳикматович (15-уми январӣ соли 2024). – Душанбе: ДМТ, 2024. – С. 204-211.